ΟΛΙΓΑ ΠΕΡΙ ΤΟΥ

ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΒΙΟΥ

ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ὑπὸ

ΕΡΓΑ

ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΘΕΡΕΙΑΝΟΥ

ΤΕΡΓΕΣΤΗ
ΤΙ ΟΙΣ ΤΟΥ ΑΥΣΤΡΙΑΚΟΥ ΛΟΫΔ
1868.

Tipografia del Lloyd austriaco Editrice.

ΤΩι ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΩι ΚΑΙ ΦΙΛΕΛΛΗΝΙ

ΒΑΡΩΝΙ

ΠΑΣΧΑΛΙΩι ΡΕΒΟΛΤΕΛΛΑι

Ἡ προκειμένη πραγματεία, καταχωρισθεῖσα ἐν τῇ «Κλειοῖ» πρὸς ἀναίρεσιν τῶν ὑπὸ τοῦ «Χρόνου» γραφέντων κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἀνατυποῦται μετά τινων προσθηκῶν.

Δὲν πρέπει ν' ἀφήσωμεν ἀνεξέταστα ὅσα πρὸ μικροῦ ἐσεμνολόγησε περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὁ «Χρόνος» τοῦ Λονδίνου. Ἡ μεγαλώνυμος αὕτη ἐφημερὶς οὐδέποτε διετράνωσεν ἰδιαιτέραν συμπάθειαν ἢ ἐπιείκειαν πρὸς τοὺς Ἕλληνας· ὁσάκις ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ διασύρῃ αὐτούς, τοσοῦτον σκληρῶς τοὺς διέσυρεν ὥστε καὶ αὐτοὶ οἱ εἰς τὴν δαψίλειαν τῶν λοιδοριῶν σποράδην ἐγκαταμεμιγμένοι ἔπαινοι ἀποτελοῦσι πικρὰν εἰρωνείαν, καὶ τῶν λοιδοριῶν αὐτῶν πικροτέραν. Δὲν προτιθέμεθα ν' ἀναμοχλεύσωμεν τὰ ἐλατήρια τῆς πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἀντιπαθείας τοῦ «Χρόνου»· εἶναι ἐλεύθερος νὰ μεγεθοποιῇ τὰ προσόντα τῶν Τούρκων καθ' ὃν τρόπον μικροποιεῖ τὰ πλεονεκτήματα τῶν Ἑλλήνων, νὰ παριστᾷ τὸν ἀγῶνα τῆς Κρήτης ὡς ἀποκύημα μοσχοβιτικῶν μηχανημάτων καὶ νὰ ἐπισωρεύῃ ὕβρεις ἐπὶ ὕβρεσιν ἐναντίον τῶν καθηματωμένων ἀγωνιστῶν τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐπ' ἴσης ἐλεύθερος νὰ διαστρέφῃ τὴν ἱστορίαν, νὰ διαστρεβλοῖ τὸν ροῦν τῶν γεγονότων καὶ νὰ ἐκφέρῃ ἐμφαντικῶς τοὺς παραδοξοτέρους ἱστορικοὺς σολοικισμοὺς καὶ τὰς καταπληκτικωτέρας βλασφημίας. Οἱ δημοσιογράφοι τῆς Ἀγγλίας δυστυχῶς δὲν ἐμελέτησαν μετ' ἐπιστασίας τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος· ὁ συντάκτης τοῦ «Χρόνου» ἔλαβε τὴν αὐθάδειαν νὰ ἰσχυρισθῇ

ὅτι οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἑλληνικὸν κράτος ἢ ἑλληνικὸν ἔθνος, ὅτι ἡ λεγομένη ἑνότης τῶν Ἑλλήνων ἦτο αὐτόχρημα σκιά, ὅπως τὸ ἐν Δελφοῖς συνέδριον ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Δημοσθένους· ὅτι ἡ καλουμένη ἀρχαία Ἑλλὰς ἦτο ἄθροισμα ἐσαεὶ διαμαχομένων φυλῶν «οὐδὲν ἄλλο κοινὸν ἐχουσῶν ἢ τὸν χαλαρὸν δεσμὸν τῶν ἑλληνικῶν διαλέκτων»· ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἀπέτυχον οἰκτρῶς ἐν πᾶσι τοῖς σχεδίοις αὐτῶν περὶ κοινῆς ἐνεργείας ἢ διοργανώσεως «ἕως οὗ οἱ Ρωμαῖοι συνεχώνευσαν αὐτοὺς διὰ τῆς δουλείας»· ἑνὶ λόγῳ, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες οὐδένα κατώρθωσαν νὰ συντάξωσι πολιτικὸν ἢ ἐθνικὸν βίον καὶ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία εἶναι ἀσυνάρτητος καὶ ἀσυνάρμοστος σειρὰ ἢ μᾶλλον εἰπεῖν διασπορὰ συμβάντων, ἄνευ ἀλληλουχίας, ἄνευ ἱστορικῆς ἀναπτύξεως, ἄνευ κανονικῆς διαδοχῆς. Καὶ δὲν ἠρκέσθη ὁ «Χρόνος» ν᾽ ἀνορύξῃ τοὺς τάφους τῶν Μαραθωνομάχων ἢ τῶν ἡρώων τῆς Σαλαμῖνος· καὶ τῶν «νόθων» ἀπογόνων ἠθέλησεν ὁ γεννάδας νὰ ἐξαλείψῃ τὴν ἐθνικὴν ὕπαρξιν. «Κατὰ τὰς ἀνατολικὰς παραδόσεις (λέγει) ἡ ἑλληνικὴ ἐθνικότης συνταυτίζεται ἀορίστως πως μετὰ τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας... ἡ σήμερον καλουμένη Ἑλλὰς δὲν ὑπῆρχεν οὐδαμοῦ ἀλλ᾽ ἐδέησε νὰ δημιουργηθῇ...· αὐτοὶ οἱ κάτοικοι., ἄνθρωποι μιγάδες καί πως νόθοι ἐξ ὅλων τῶν τουρκικῶν ἐπαρχιῶν, ἐδέησε ν᾽ ἀκούσωσι παρ᾽ ἄλλων ὅτι ἦσαν ἀδελφοὶ πρὶν λάβωσιν ὑποψίαν περὶ τούτου...· ὡς ὁ Ἰουδαῖος εἶναι ἄπατρις ἀπαραλλάκτως καὶ ὁ Ἕλλην δὲν ἔχει πατρίδα, μᾶλλον δ᾽ εἰπεῖν ἔχει πατρίδα πανταχοῦ ἄλλοθι μᾶλλον ἢ ἐν Ἑλλάδι...· τὰ ἄριστα τῆς Ἑλλάδος τέκνα ἵστανται μακρὰν τῆς Ἑλλάδος...· ὅσῳ μακρότερον διαρκεῖ τὸ πείραμα τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου τοσούτῳ μᾶλλον κρατύνεται παρὰ τοῖς πλείστοις ἡ πεποίθησις ὅτι ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ προώρισται νὰ προκόψῃ καὶ ἐπιδώσῃ πανταχοῦ ἄλλοθι μᾶλλον ἢ ἐν Ἑλλάδι».

Ἀρκοῦσιν αἱ παραπομπαὶ αὐταί, διότι δὲν ἐπιθυμοῦμεν νὰ μεταγράψωμεν ἐκ δευτέρου ὅλον τὸ ἄρθρον τοῦ «Χρό-

νου», τὸ καταχωρισθὲν ἐν τῷ 376 ἀριθμῷ τῆς «Κλειοῦς». Κατὰ τὸν συντάξαντα τὸ ἄρθρον ἐκεῖνο, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐρευνηθῇ τὸ ζήτημα ἐὰν ὑπῆρξαν ἐν τῇ ἀρχαιότητι Ἕλληνες, ὡσαύτως δὲ ἐὰν ὑπάρχει ἔτι καὶ σήμερον Ἑλλὰς καὶ ἑλληνικὸν ἔθνος. Τοιαύτας ἀπορίας προτάσσει τὸ ἀγαθὸν τέκνον τῆς Ἀγγλίας ἐκείνης, ἥτις διὰ τοῦ Βέντλεϋ καὶ τοῦ Πόρσωνος, ὥρισε τοὺς κανόνας τῆς φιλολογικῆς κριτικῆς, ἥτις διὰ τοῦ τραπεζίτου Γρότε καὶ τοῦ ἐπισκόπου Θίρλουαλ ἐδωρήσατο εἰς τὸν φιλολογικὸν κόσμον τὰς ἀρίστας ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἑλλήνων, ἥτις διὰ τοῦ συνταγματάρχου Λῆκ καὶ τοῦ ἀντισυνταγματάρχου Μιοὺρ διελεύκανε τὴν χωρογραφίαν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς βορείου Ἑλλάδος, καὶ συνέγραψε τὴν ἱστορίαν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἥτις διὰ τοῦ Δέρβυ καὶ τοῦ Γλάδστωνος μεθηρμήνευσεν ὁμηρικῶς τὸν Ὅμηρον καὶ διεφώτισε τὴν ὁμηρικὴν ἐποχὴν, καὶ διὰ τοῦ Γεωργίου Φίνλεϋ ἐξιστόρησε τὴν δουλείαν τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας μέχρι τοῦ 1821. Ν' ἀποτυγχάνωσιν οἱ κορυφαῖοι τῶν δημοσιογράφων ὅπου εὐδοκιμοῦσιν οἱ ἐπίσκοποι, οἱ τραπεζῖται, οἱ στρατιωτικοὶ καὶ οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες, εἶναι μὰ τὴν ἀλήθειαν οἰκτρὸν πάθημα καὶ οὐχὶ ἐλαχίστη συμφορά. Ὁ Κ. Φίνλεϋ, ὅστις διὰ τῶν πολυκρότων ἀθηναϊκῶν ἐπιστολῶν του ἄκων παρέχει τὸ ἐνδόσιμον εἰς τὸν συντάκτην τοῦ «Χρόνου» ν' ἀπαρνῆται τὴν ἐθνικὴν ὕπαρξιν, τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα καὶ τὴν φιλοπατρίαν τῶν Ἑλλήνων, ἐλπίζομεν ὅτι δὲν θὰ δυσανασχετήσῃ καθ' ἡμῶν, ἐὰν τολμήσωμεν ν' ἀντιτάξωμεν ἀκολούθως περικοπὰς ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ εἰς ἀναίρεσιν τῶν ἐρεσχελιῶν τοῦ ἐντολοδόχου του. Ὁ ἐν Ἀθήναις ἀνταποκριτὴς τοῦ «Χρόνου» καὶ ὁ Κ. Γεώργιος Φίνλεϋ εἶναι πιθανώτατα ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον· ἡμεῖς ὅμως ὀλίγον φροντίζομεν περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀνταποκριτοῦ, ὁπόταν ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν ἐπιφανῆ ἱστοριογράφον. Ἄλλως δὲ, ὁ Κ. Φίνλεϋ διαβὰς ἐκ Τεργέστης πρό τινων μηνῶν, μετὰ τοσαύτης φιλοφροσύνης ἀπεφάνθη περὶ τῆς «Κλειοῦς»

ἐν αὐτῷ τῷ γραφείῳ τῆς ἐφημερίδος, ὥστε ὁ συντάκτης αὐτῆς, ἀναμνησθεὶς ὅτι ἄλλοτε προσεκάλεσε τὸν λαὸν τῶν Ἀθηνῶν νὰ ἐπιβάλῃ τῷ Κ. Φίνλεϋ τὰς ὑποχρεώσεις τῆς φιλοξενίας, εὗρε τὴν διέξοδον τῆς ἀμηχανίας του ἐν τοῖς ἐπαίνοις οὓς (ἐλάσσονας βεβαίως τῆς προσηκούσης ἀξίας) πρό τινων ἐνιαυτῶν ἐπεδαψίλευσεν εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ πολυμαθοῦς Σκώτου. Ἂς προσπαθήσωμεν τώρα ν' ἀναιρέσωμεν καθ' ἕκαστα τὰ κατὰ τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων ἐπιχειρήματα τοῦ «Χρόνου».

Ὁ συντάκτης τοῦ «Χρόνου» κατακρίνων τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ὅτι δὲν κατώρθωσαν νὰ σχηματίσωσι συμπαγὲς κράτος καὶ ἑνιαῖον πολιτικὸν βίον πράττει τὸ αὐτὸ ὡσεὶ κατέκρινε τὸν Ἀριστοτέλην ὡς ἀμαθῆ, ἐπειδὴ ἠγνόει τὰς φυσικὰς καὶ μηχανικὰς ἀνακαλύψεις τῶν νεωτέρων χρόνων· κατὰ τίνα οἱ ἀρχαῖοι ὑπερεῖχον τῶν μεταγενεστέρων ἢ οἱ μεταγενέστεροι τῶν ἀρχαίων, εἶναι ζήτημα τὸ ὁποῖον ἐνδέχεται μὲν νὰ ἐπασχολήσῃ ἐνίοτε τὴν γεροντικὴν φαντασίαν τῶν ἐφαμίλλων τοῦ Perrault, δὲν ἀνάγεται ὅμως εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῶν ὑγιῶν πνευμάτων. Ἄλλως ἐδόξαζον καὶ ἐπολιτεύοντο οἱ ἀρχαῖοι καὶ ἄλλως οἱ νεώτεροι· ἄλλως ἔβαινεν ἐπὶ τὰ πρόσω καὶ ἀνεπτύσσετο ὁ ἀρχαῖος πολιτισμὸς καὶ ἄλλως ὁ νεώτερος. Τὸ κράτος τῶν νεωτέρων διαφέρει τοῦ κράτους τῶν ἀρχαίων κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐκεῖνο μὲν ὑπάρχει ἕνεκα τῶν πολιτῶν, ἐν τούτῳ δὲ οἱ πολῖται ὑπῆρχον ἕνεκα τοῦ κράτους. Ἰδοὺ ἡ στοιχειώδης διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νεωτέρας πολιτείας, τὴν ὁποίαν δὲν ἐνόησεν ὁ τὴν παράθεσιν τῶν παρὰ φύσιν ἐπιδιώκων ἀρθρογράφος τοῦ «Χρόνου». Ὁ πολίτης τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ τῆς Ρώμης, εἴτε πολιτευόμενος, εἴτε πολεμῶν, εἴτε ἐκκλησιάζων, μίαν καὶ μόνην ὑπελάμβανεν ὄντως ἀξίαν ἑαυτῷ ἐντολὴν — τὴν ὑπηρεσίαν τῆς πόλεως ἢ τοῦ κράτους κατὰ τὴν σημερινὴν ἔννοιαν· πάντα τὰ ἄλλα ἦσαν πρὸς αὐτὸν ἐλαχίστου λόγου ἄξια ἀντικείμενα. Ἡ ἐργασία, ὡς μέσον ἐκπορισμοῦ καὶ κατερ-

γασίας τῶν προϊόντων τῆς γῆς, ἥτις ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς βιομηχανίας ἢ βιοτεχνίας ἀποτελεῖ σήμερον τὴν χρηπῖδα τοῦ πολιτισμοῦ, ἐθεωρεῖτο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἀναξία εὐγενοῦς καὶ ἐλευθέρου πολίτου καὶ διὰ τοῦτο ἀνετίθετο εἰς τοὺς δούλους. Ἄλλως ἔχει τὸ πρᾶγμα σήμερον, καθάπερ προσφυέστατα παρατηρεῖ γερμανὸς δημοσιογράφος, σοφώτερος καὶ πολυμαθέστερος τοῦ συντάκτου τοῦ «Χρόνου», ὁ Κ. Κάρολος Βίδερμαν [1]). Σήμερον ἡ ἰσχὺς τῶν κρατῶν ἔγκειται κατ' ἐξοχὴν ἐν ταῖς βιομηχανικαῖς τάξεσι τῆς κοινωνίας, τῶν ὁποίων τὸ βιωτικὸν στοιχεῖον, (δηλονότι ἡ βιομηχανία) εἶναι εἷς τῶν πρωτίστων παραγόντων τῆς διοικήσεως τῶν κοινῶν. Ἡ ἀντίθεσις αὕτη τοῦ ἀρχαίου πρὸς τὸ νεώτερον κράτος εἶναι τοιαύτη οἵα καὶ ἡ ἀντίθεσις τοῦ ἀρχαίου πρὸς τὸν νεώτερον πολιτισμόν. Ἐν μὲν τῇ ἀρχαιότητι, προέκειτο κυρίως περὶ διατηρήσεως τῆς κυριαρχίας λαοῦ τινος πρὸς βλάβην ἄλλων λαῶν· τὰ ἔθνη ἵσταντο ἀπέναντι ἀλλήλων, ὡς ξενικαὶ καὶ ἐχθρικαὶ ὁμάδες. Οἱ Ἕλληνες ἐκάλουν βάρβαρον πάντα μὴ Ἕλληνα· καὶ οἱ Ρωμαῖοι κατεφρόνουν τοὺς ἄλλους λαούς, πλὴν τῶν Ἑλλήνων. Ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἐποχῇ, δὲν ὑπάρχουσι πλέον τοιοῦτοι φραγμοί, ἤ, ἐάν που ὑπάρχουσιν, εἶναι ἧττον ἀνώμαλοι· ὁ χριστιανισμὸς μετέβαλε τοὺς τύπους τῆς κυβερνήσεως· οἱ ἄνθρωποι θεωροῦσιν ἑαυτοὺς ὡς ἀδελφοὺς καὶ μέλη μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οἰκογενείας· ἕνεκα δὲ τῶν μέσων τῆς ἐπιμιξίας, ἡ συνάφεια καὶ ἡ ἀλληλεπίδρασις τῶν λαῶν γίνεται ἄνευ τῆς μεσολαβήσεως τοῦ κράτους.

Ὅ, τι λοιπὸν παρὰ τοῖς νεωτέροις ὑπάρχει σκοπός, τοῦτο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἦτο μέσον. Ὁ ὑπέρτατος σκοπὸς τοῦ κράτους εἶναι νῦν ἡ κατὰ τὰ δίκαια καὶ νόμιμα ἀσφάλεια τῶν κατοίκων, ἐν ᾧ τὸ πάλαι σκοπὸς τοῦ κρά-

[1]) Der Kampf zwischen Centralisation und Decentralisation in Frankreich und in Deutschland von Karl Biedermann, ἐν τῷ δωδεκάτῳ φυλλαδίῳ (15 Ἰουνίου 1868) τοῦ ἐν Λειψίᾳ ἐκδιδομένου περιοδικοῦ συγγράμματος Unsere Zeit.

τους ἦτο τὸ ζῆν εὐδαιμόνως καὶ καλῶς, ὅπερ συνίσταται εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς «κατ' ἀρετὴν ἐνεργείας». Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος ἐν μόνῃ τῇ πόλει (κράτει) πραγματικῶς ἀνθρωπίζεται, πᾶς δ' ἕκαστος ἡμῶν ἔχει πρὸς τὴν πόλιν οἵαν σχέσιν τὸ μέρος πρὸς τὸ ὅλον, οἱ ἀρχαῖοι ἐπρέσβευον ὅτι ἡ πόλις ἢ ἡ πολιτεία προϋπῆρξε τοῦ ἀνθρώπου, «καὶ πρότερον δὴ (λέγει ὁ Ἀριστοτέλης [1]) φύσει πόλις ἢ ἕκαστος ἡμῶν ἐστί· τὸ γὰρ ὅλον πρότερον ἀναγκαῖον εἶναι τοῦ μέρους». Ὁ ἀρχαῖος Ἕλλην ἐφρόνει ἑπομένως καὶ συνῃσθάνετο ὅτι ὑπῆρχεν ἕνεκα τῆς πόλεως, ἕνεκα δηλαδὴ τοῦ κράτους· δὲν ἀνεγνώριζε τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου, τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τὴν θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν καθ' ὃν τρόπον ἀναγνωρίζουσιν αὐτὴν σήμερον οἱ Εὐρωπαῖοι. Ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία, μεθ' ὅλας τὰς μετατροπὰς τῶν πολιτευμάτων, ἦτο σχεδὸν εἰπεῖν ἄγνωστος ἐπειδὴ ὁ πολίτης διετέλει ψυχῇ τε καὶ σώματι δοῦλος τοῦ κράτους, ὅπερ ἠδύνατο νὰ τιμωρήσῃ αὐτόν, ἔστω καὶ μὴ ἔνοχον. Κατὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας, τὸ κράτος οὔτε πολλοὺς κατοίκους ἔπρεπε νὰ περιέχῃ οὔτε ὑπὲρ λίαν εὐαρίθμους «ἀλλὰ μὴν τοῦτό γε καὶ ἐκ τῶν ἔργων φανερὸν ὅτι χαλεπόν, ἴσως δὲ καὶ ἀδύνατον, εὐνομεῖσθαι τὴν λίαν πολυάνθρωπον πόλιν· ὁ λίαν ὑπερβάλλων ἀριθμὸς οὐ δύναται μετέχειν τάξεως». Ταῦτα λέγει ὁ Ἀριστοτέλης [2]· τὸ κράτος λοιπόν, κατὰ τὴν ἀρχαίαν θεωρίαν, πρέπει νὰ ἦναι τοσοῦτον μόνον εὐρὺ ὥστε νὰ ἐπαρκῇ εἰς τὰς ἀνάγκας τῶν πολιτῶν αὐτοῦ, νὰ παράγῃ δηλαδὴ ὅ,τι ἂν δέωνται οἱ κάτοικοι· ἡ αὐταρκεστάτη πόλις ἦτο ἐνταυτῷ ἡ ἰσχυροτάτη, ἔστω ὅτι εἶχε χιλίους μόνον ὁπλίτας. Ἡ αὐτάρκεια, «ἡ τοῦ ἱκανοῦ καὶ τελέου δύναμις» ὅπως ἀποκαλεῖ αὐτὴν ὁ Σταγειρίτης, ἦτο ἡ θεμελιώδης ὑποτύπωσις τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς.

---

[1]) Ἀριστ. Πολιτ. βιβλ. Α, κεφ. α, 11.

[2]) Αὐτόθι, βιβλ. Ζ, κεφ. δ, 5.

Τούτοις προσθέτεον ὅτι καὶ ὁ φυσικὸς σχηματισμὸς τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους, κατὰ πολλὰ σχεδὸν παρόμοιος τῷ τῆς Ἑλβετίας, ἐπενήργησε τὰ μέγιστα εἰς τὸν πολιτικὸν χαρακτῆρα καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ λαοῦ, ἐπειδὴ προεφύλαξε μὲν πολλάκις τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τῶν κινδύνων τῆς κατακτήσεως ἀλλὰ διεχώρισεν αὐτὴν πολιτικῶς καὶ περιέλθαλψε τὴν ἰδιαιτέραν ἑκάστης πόλεως αὐτονομίαν. Ἀλλὰ τὴν ἔλλειψιν τῆς πολιτικῆς ἑνότητος ἀποδοτέον ἐπὶ πᾶσιν εἰς μόνην τὴν ἐπίδρασιν τῶν πολιτικῶν θεωριῶν, αἵτινες ὑπῆρχον σχεδὸν εἰπεῖν κοιναὶ εἰς σύμπαντα τὸν ἀρχαῖον κόσμον· ὁ Γεώργιος Γρότε παρατηρεῖ εὐφυέστατα ὅτι ἀδίκως κατακρίνονται οἱ Ἕλληνες ὡς μὴ πολιτικῶς συμπεπηγότες, ἀφ' οὗ τοῦ ἀποδιδομένου αὐτοῖς ἐλαττώματος μετεῖχον καὶ ἅπαντες οἱ ἄλλοι τῆς ἀρχαιότητος λαοί· ὁ Γρότε μνημονεύει τὴν Ἰταλίαν, τὴν Ἱσπανίαν καὶ τὴν Γαλατίαν [1]). Ἀλλὰ μήπως κἂν ἡ Ῥώμη, ἡ κατὰ τὸν συντάκτην τοῦ «Χρόνου» συγχωνεύσασα δῆθεν τοὺς Ἕλληνας διὰ τῆς δουλείας, κατώρθωσε νὰ σχηματίσῃ ἀδιάρρηκτον πολιτικὴν ὁμάδα; Περὶ τῶν μοναρχιῶν τῆς Ἀσίας οὐδὲν λέγομεν, διότι ἡ ἑνότης αὐτῶν ἐνυπῆρχεν, ὡς γνωστόν, οὐχὶ εἰς τὸν λαὸν ἀλλ' εἰς τὸ πρόσωπον, εἰς μόνον τὸ πρόσωπον τοῦ δεσπότου· περὶ τῆς Ῥώμης ὅμως τί νὰ εἴπωμεν; Ἐφ' ὅσον διήρκει ἡ ῥωμαϊκὴ δημοκρατία (λέγει ὁ Κ. Fustel de Coulanges [2]) εἰς οὐδενὸς ἐπῆλθε τὸν νοῦν ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι καὶ οἱ ὑπήκοοι αὐτοῖς λαοὶ ἠδύναντο νὰ συναποτελέσωσιν ἔθνος· ἡ Ῥώμη δὲν ἦτο ἱκανὴ ν' ἀφομοιώσῃ πρὸς ἑαυτὴν τοὺ ξένους λαούς, τὴν ἔλλειψιν δὲ τῆς ἀφομοιωτικῆς ταύτης δυνάμεως πρέπει ν' ἀποδώσωμεν οὐχὶ εἰς τὴν ἰδιαιτέραν πολιτικὴν τῆς Ῥώμης ἀλλ' εἰς μίαν τινὰ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἔθνεσιν ἐνοικοῦσαν ἀρχήν. Πᾶς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ὑποτασσόμενος λαός, εἰσήρ-

[1]) Histoire de la Grèce, ἐν τῷ δευτέρῳ κεφαλαίῳ τοῦ τρίτου τόμου. Μὴ ἔχοντες πρόχειρον τὸ ἀγγλικὸν πρωτότυπον, παραπέμπομεν εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Κ. Sadous φιλοπονηθεῖσαν γαλλικὴν μετάφρασιν.

[2]) La Cité Antique, σελ. 491—509 τῆς δευτέρας ἐκδόσεως.

χετο οὐχὶ εἰς τὸ ρωμαϊκὸν κράτος (civitas romana) ἀλλ' εἰς τὴν ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν (dominium romanum)· δὲν ἡνοῦτο μετὰ τῆς Ρώμης ἀλλὰ διετέλει ἢ ὑποχείριος ἢ σύμμαχος. Ἡ Ρώμη, καταστρέφουσα τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν πόλεων, δὲν ἐχορήγει αὐταῖς εἰς ἀντάλλαγμα οὔτε τοὺς ἰδίους θεσμοὺς οὔτε ἰδιαίτερόν τι σύνταγμα, ἀλλ' ἐξαπέστελλε πρὸς αὐτὰς διοικητὰς μετ' ἀπολύτου ἐξουσίας ὅπως ληστεύωσι καὶ λεηλατῶσι τὰς δυστυχεῖς ἐπαρχιώτας. Ἐνώπιον τοῦ ρωμαίου νομολόγου, ὁ ἐπαρχιώτης ἦτο αὐτόχρημα κτῆνος· δὲν ἐπετρέπετο αὐτῷ νὰ ἔχῃ ἰδιοκτησίαν, ἐπειδὴ κατὰ τὸν νόμον τὸ δικαίωμα τῆς πλήρους ἰδιοκτησίας ὑπῆρχε μόνον ἐντὸς τῆς ρωμαϊκῆς ἐπικρατείας. Τὸ ρωμαϊκὸν κράτος ἐπὶ πολὺν χρόνον παρέσχε τὸ μοναδικὸν θέαμα ἔνθεν μὲν μιᾶς μόνης πόλεως διατηρούσης τοὺς θεσμοὺς καὶ τὰ δίκαιά της, ἔνθεν δὲ ὑπηκόων, ἐστερημένων παντὸς δικαιώματος· δι' ἔλλειψιν νόμων καὶ ἀρχῶν ἡ βία καὶ ἡ αὐθαιρεσία ὑπῆρξαν ἡ μόνη βάσις τῆς κοινωνίας· ἐδέησε νὰ παρέλθῃ πολὺς χρόνος καὶ σφοδρότατοι νὰ συναφθῶσιν ἀγῶνες ἕως οὗ οἱ ὑποχείριοι λαοὶ καταχτήσωσι τοὺς θεσμούς, οὓς οἱ ἰδιοτελεῖς Ρωμαῖοι ἤθελον δι' ἑαυτοὺς καὶ μόνους νὰ τηρήσωσιν· ἀλλὰ τότε τὸ λατινικὸν στοιχεῖον δὲν ἐκέκτητο πλέον τὴν πρώην ζωοπάροχον αὐτοῦ δύναμιν· ἡ ἑλληνικὴ ἐθνικότης, αὐτὴ καὶ μόνη, συνήργησεν εἰς τὴν πρόσκαιρον αὐτοῦ ἀναζωπύρησιν, μέχρις οὗ ἀπομαρανθέντος τούτου, κατέλαβον τὴν θέσιν του οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀνατολῆς, ἐν πληρεστάτῃ ἀκμῇ τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεώς των. Ἀλλὰ περὶ τούτου κατωτέρω.

Δὲν πταίουσι λοιπὸν οἱ Ἕλληνες ἐὰν μὴ ἠδυνήθησαν νὰ θεμελιώσωσι μίαν καὶ ἑνιαίαν πολιτικὴν ἐπικράτειαν· πταίουσιν αἱ ἐπικρατήσασαι θεωρίαι παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, οἵτινες βεβαίως δὲν ἠδύναντο νὰ φαντασθῶσι, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον νὰ ἐπιτηδεύσωσι τὸ δόγμα τῶν μεγάλων πολιτικῶν συσσωματώσεων (agglomérations politiques), τὸ ὁποῖον ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν ἀνεκήρυξεν ὁ ἀδελφιδοῦς τοῦ μεγάλου Ναπολέοντος.

Ἡ ἀνυπαρξία τῆς πολιτικῆς ἑνότητος παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν, ἕνεκα τῆς ὁποίας μᾶς διασύρει ὁ «Χρόνος» ἕνεκα τῆς ὁποίας μᾶς διέσυρε πρὸ ἐτῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ σὶρ Ἑρρῖκος Βοῦλβερ, ἦτο ἄρα φυσικώτατον ἀπαύγασμα τοῦ βίου τῶν ἀρχαίων ἐθνῶν καὶ τῆς πορείας τοῦ παλαιοῦ πολιτισμοῦ. Ἐὰν καλῶς ἐνθυμούμεθα, τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Κ. Βοῦλβερ ἐξήλεγξε τότε ὁ δοκιμώτατος καθηγητὴς τῆς ἱστορίας Κ. Παπαρρηγόπουλος, ἀνελίξας εὐγλώττως τὸ μεγαλεῖον τῆς ἀθηναϊκῆς ἡγεμονίας κατὰ τὴν πέμπτην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα καὶ περιγράψας τὴν μέχρι τῆς Ἰνδικῆς παντοκρατορίαν τοῦ μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ.

Ἀφ' οὗ οἱ Ἕλληνες δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συναπαρτίσωσι μίαν πολιτικὴν ὁμάδα (εἴδομεν δ' ἐν τοῖς ἔμπροσθεν διατί δὲν ἠδυνήθησαν), ἕπεται, κατὰ τὸν «Χρόνον» ὡς φυσικὸν συμπέρασμα, ὅτι οὔτε φιλοπατρίαν εἶχον οὔτε ἐθνικὴν συνείδησιν οὔτε ἄλλην τινὰ ἀρετήν, ἱκανὴν ὁπωσοῦν ν' ἀντισηκώσῃ τὰ μειονεκτήματα τοῦ πολιτικοῦ διαμελισμοῦ. «Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες (λέγει ὁ ἀρθρογράφος) ἦσαν διεσκεδασμέναι φυλαὶ οὐδὲν ἄλλο κοινὸν ἔχουσαι ἢ τὸν χαλαρὸν δεσμὸν τῶν ἑλληνικῶν διαλέκτων των». Ἐστεροῦντο λοιπὸν φιλοπατρίας!! Ἀνόητος τότε ἐν τοῖς πρώτοις ἐξελεγχθήτω ὁ Ὅμηρος, ὅστις εἶπεν ὅτι «εἷς οἰωνὸς ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης»· ἀνόητος ὁ Αἰσχύλος, ὁ διδάξας ὅτι ἡ πατρὶς εἶναι «μήτηρ ἅμα καὶ τροφός»· ἀνόητος ὁ Εὐριπίδης, ὁ διατεινάμενος ὅτι,

Ἡ πατρὶς ὡς ἔοικε φίλτατον βροτοῖς
Οὐδ' ὀνομάσαι δύναι' ἂν ὡς ἔστι φίλον.

ἀνόητος ὁ Πλάτων, ὁ διδάξας «ὅτι μητρός τε καὶ πατρός τε καὶ τῶν ἄλλων προγόνων ἁπάντων τιμιώτερον πατρίς ἔστι καὶ σεμνότερον καὶ ἁγιώτερον»· ἀνόητος ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἀγαμέμνονος, ἥ τις ἀποφασίσασα νὰ θυσιάσῃ ἑαυτὴν χάριν τῆς Ἑλλάδος (ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς Ἰφιγενείας ὑπῆρχε, κατ' Εὐριπίδην, Ἑλλὰς καὶ Ἑλλὰς μάλιστα μεγί-

στη χάριν τῆς ὁποίας οὐ μόνον οἱ ἄνδρες ἀπέθνησκον ἀλλὰ καὶ αἱ γυναῖκες ἐθυσιάζοντο!), λέγει πρὸς τὴν ὀδυρομένην μητέρα της τοὺς ἡρωϊκοὺς τούς δε λόγους.

Εἰς ἔμ' Ἑλλὰς ἡ μεγίστη πᾶσα νῦν ἀποβλέπει,
Ταῦτα πάντα κατθανοῦσα ῥύσομαι, καί μου κλέος
Ἑλλάδ' ὡς ἠλευθέρωσα, μακάριον γενήσεται.
Καὶ γὰρ οὐδὲ τοί τι λίαν ἐμὲ φιλοψυχεῖν χρεών.
Πᾶσι γάρ μ' Ἕλλησι κοινὸν ἔτεκες, οὐχὶ σοὶ μόνῃ
. . . . δίδωμι σῶμα τοὐμὸν Ἑλλάδι
Θύετ' ἐκπορθεῖτε Τροίαν.
Βαρβάρων δ' Ἕλληνας ἄρχειν εἰκὸς, ἀλλ' οὐ βαρβάρους
μῆτερ, Ἑλλήνων· τὸ μὲν γὰρ δοῦλον, οἱ δ' ἐλεύθεροι.

Πρὸς τὴν «ἀνόητον» δὲ ταύτην ἡρωΐδα, ἄλλος «ἀνόητος» ὁ ἥρως Ἀχιλλεὺς προσφωνεῖ

Ζηλῶ δὲ σοῦ μὲν Ἑλλάδ' Ἑλλάδος δὲ σὲ
Εὖ γὰρ τόδ' εἶπας ἀξίως τε πατρίδος [1]).

Κἄπως λοιπὸν ὑπῆρχεν Ἑλλὰς, ἀφ' οὗ ἡ Ἰφιγένεια καὶ ὁ Ἀχιλλεὺς ὁμιλοῦσι περὶ πατρίδος καὶ περὶ Ἑλλάδος. Ἀλλὰ τῶν ἀνοησιῶν τὸ ἀνάγνωσμα δὲν ἐτελείωσεν. Ὁ «Χρόνος» δογματίζει ὅτι αἱ ἀρχαῖαι ἑλληνικαὶ φυλαὶ ἕνα μόνον ἐκέκτηντο δεσμὸν, τὸν τῆς γλώσσης καὶ τοῦτον λίαν χαλαρόν· οἱ Ἀθηναῖοι πάντῃ ἄλλως ἐδόξαζον περὶ τούτου· τοὐλάχιστον καθάπερ ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει ῥητῶς, οἱ Ἀθηναῖοι ὑπέμνησαν, ἐπὶ τῆς περσικῆς εἰσβολῆς, τοὺς ἐκ Σπάρτης ἀποσταλέντας πρὸς αὐτοὺς πρεσβευτὰς, ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἔχει τὴν αὐτὴν καταγωγὴν, τὴν αὐτὴν γλῶσσαν, τὴν αὐτὴν θρησκείαν καὶ τὰ αὐτὰ ἤθη — «τὸ ἑλληνικὸν ἐὸν ὅμαιμόν τε καὶ ὁμόγλωσσον καὶ θεῶν ἱδρύματά τε κοινὰ καὶ θυσίαι, ἤθεά τε ὁμότροπα» [2]) — τουτέστιν οἱ Ἕλληνες εἶχον ἴσια ἴσια ὅλα τὰ συστατικὰ ἐκεῖνα στοιχεῖα ὅσα ἀπαιτοῦνται σήμερον πρὸς μόρφωσιν ἔθνους. Ἐσεμνύνοντο ἑπομένως ἐπὶ τῇ ταὐτότητι τῆς καταγωγῆς, τῆς θρησκείας, τῶν

[1]) Ἐν Ἰφιγ. τῇ ἐν Αὐλίδι, στίχ. 1378—1408.
[2]) Η, 144.

ἠθῶν καὶ τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως· δὲν ἦσαν μύρμηκες ἄνευ μυρμηκιᾶς ἢ μέλισσαι ἐκπεσοῦσαι τῆς κυψέλης, ὡς λέγει ἐπὶ τὸ δηκτικώτερον περὶ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ ὁ Πλούταρχος ἢ ὁ Λουκιανός, δὲν ἐνθυμούμεθα καλῶς ὁπότερος. Ἀλλὰ τὸ ὅμαιμον, τὸ ὁμόγλωσσον, τὸ ὁμόθρησκον καὶ τὸ ὁμόηθες δὲν ἀπετέλουν τοὺς μόνους συνεκτικοὺς κρίκους τῆς ἑλληνικῆς ἁλύσεως· ὁ ἔρως τῆς ἐλευθερίας, ἡ ἀπόλαυσις τῶν αὐτῶν ἀγαθῶν, αἱ ἀμφικτυονίαι, αἱ κοιναὶ πανηγύρεις, οἱ κοινοὶ ἀγῶνες, τὰ κοινὰ συστήματα, τὰ αὐτὰ δίκαια, τὰ αὐτὰ συμφέροντα, αἱ κοιναὶ παραδόσεις, οἱ κοινοὶ μῦθοι, τὰ πάντα ἐν γένει συνέπραττον ὅπως ἀναδείξωσι λαμπροτάτην ἐν τῇ τελειότητι αὐτῆς καὶ ἀμέριστον ἐν τῷ συνόλῳ τὴν ἐθνικὴν καὶ πολιτικὴν φυσιογνωμίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους [1]).

Ἡ ἑνότης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τὴν ὁποίαν φαίνεται ἀπαρνούμενος ὁ συντάκτης τοῦ «Χρόνου», χρονολογεῖται ἀπ' αὐτῆς τῆς μυθικῆς ἐποχῆς. Πρὶν ἔτι ἀναπτυχθῇ ἡ ἐθνικὴ συνείδησις τῶν Ἑλλήνων καὶ πρὶν ἡ μεταξὺ «ἕλληνος» καὶ «βαρβάρου» ἀντίθεσις προσλάβῃ ἐθνικὴν σημαντικότητα, τὰ ἑλληνικὰ φῦλα ἀνέφερον τὴν καταγωγήν των εἰς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν γενάρχην. Ὁ περὶ τοῦ Δευκαλίωνος καὶ τοῦ Ἕλληνος μῦθος εἶναι ἡ πρώτη ἔκφανσις τῆς ἑλληνικῆς ὁμοεθνίας. Ὅτι ὁ Ἕλλην καὶ ὁ Ἀμφικτύων ἦσαν υἱοὶ τοῦ Δευκαλίωνος· ὅτι ὁ Ἕλλην ἐγέννησε τὸν Δῶρον, Ξοῦθον (ἐξ οὗ ὁ Ἀχαιὸς καὶ ὁ Ἴων) καὶ Αἴολον καὶ ἐμέρισε τὴν χώραν εἰς τοὺς τρεῖς τούτους υἱούς του, τὸν μὲν Αἴολον ἀναδείξας βασιλέα τῶν περὶ Θεσσαλίαν τόπων, τὸν δὲ Ξοῦθον ἐγκαταστήσας εἰς Πελοπόννησον, καὶ τὸν Δῶρον ἀναγορεύσας κυριάρχην τῆς «πέραν χώρας Πελοποννήσου»· ὅτι οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν τούτων ἐκ τοῦ ὀνόματος τῶν οἰκείων βασιλέων προσηγορεύθησαν Αἰολεῖς,

---

[1]) Bluntschli, Die Bedeutung und die Fortschritte des modernen Völkerrechts, σελ. 17.

Ἀχαιοί, Ἴωνες καὶ Δωριεῖς· ὅτι οἱ θεσμοὶ ἐν οἷς ἐξεδηλοῦτο ἡ ἑνότης τοῦ ἑλληνικοῦ θεοῦ, τὸ συνέδριον δηλαδὴ τῶν Ἀμφικτυόνων, οἱ Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες κλ., ἀνεφέροντο, ὅπως καὶ ἡ γένεσις τῶν φύλων, εἰς τὸν Δευκαλίωνα· ὅτι τὸ ὄνομα «Γραικὸς» συνέχεται πάλιν μετὰ τοῦ Δευκαλίωνος — πάντα ταῦτα ἐμφαίνουσιν ἐναργέστατα ὅτι ἡ περὶ τὴν προσωποποίησιν τῶν παναρχαίων παραδόσεων κλίσις τῶν Ἑλλήνων ἀπεκαλύφθη πρώτιστα καὶ μάλιστα διὰ τοῦ συναισθήματος τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος.

Παρατηρήσατε τῷ ὄντι ὁπόσον κανονικῶς ἀνεπτύχθη αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς Ἑλλάδος! Ἐν πρώτοις περιωρίζετο εἰς μικράν τινα πόλιν ἢ ἐπαρχίαν τῆς νοτίου Θεσσαλίας· χρόνου προϊόντος τὸ ὄνομα «Ἑλλὰς», διὰ τῆς ἐπενεργείας τῶν ἐν Δελφοῖς καὶ ἐν Θερμοπύλαις ἀμφικτυονιῶν, προσκτησάμενον καθολικωτέραν σημασίαν, ὑπενόει πᾶσαν τὴν ὑφ' Ἑλλήνων κατοικουμένην χώραν. Τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα, ποιηθέντα πρὸ τῆς διακρίσεως τῶν φύλων, ὑπαινίττονται καὶ τὴν στενοτέραν καὶ τὴν πλατυτέραν ἅμα ἔννοιαν τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Ὅμηρος ἀποκαλεῖ Ἕλληνας τοὺς Μυρμιδόνας τοῦ Ἀχιλλέως, ἀλλ' ἀποκαλεῖ ὡσαύτως Ἕλληνας ἢ Πανέλληνας σύμπαντας τοὺς κατοίκους τῆς βορείου Ἑλλάδος κατ' ἀντιδιαστολὴν τῶν Πελοποννησίων. Ἀληθῶς πολλοὶ δὲν παραδέχονται τὴν ἐπὶ Ὁμήρου γενικωτέραν ἔννοιαν τῶν Ἑλλήνων· ἀλλ' ὁ Κ. Γλάδστων, ἐν τῷ περὶ Ὁμήρου συγγράμματι αὐτοῦ, ἀπέδειξε δι' ἀκαταμαχήτων ἐπιχειρημάτων ὅτι τὸ ὄνομα τῆς Ἑλλάδος ἦτο ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ὁμήρου περιεκτικώτερον καὶ εὐρύτερον, σχεδὸν ὡς καὶ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἡσιόδου [1]). Ὅπως τὸ ὄνομα οὕτω καὶ τὰ σύνορα τῆς Ἑλλάδος καθυπεβάλλοντο εἰς πάντη ἀλλοκότους περιορισμούς· οἱ ἀρχαῖοι δὲν ἐνόουν τὴν Ἑλλάδα ὅπως ἐνόησαν τὴν σημερινὴν Ἑλλάδα οἱ διπλωμάται τῆς Εὐρώπης· πᾶσα ὑφ' Ἑλλήνων κατοικουμένη

---

[1]) Gladstone's Homerische Studien von A. Schuster, σελ. 43.

χώρα συμπεριελαμβάνετο εἰς τὸν κύκλον τοῦ ἑλληνισμοῦ, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ Μικρὰ Ἀσία ὑπὸ γεωγραφικὴν βεβαίως ἔννοιαν ἐθεωρεῖτο ἀναπόσπαστον παράρτημα τῆς κυρίως Ἑλλάδος [1]).

Τοιουτοτρόπως ἐπὶ τοῦ ὀγδόου ἢ ἑβδόμου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος ἐθεμελιώθη, ὡς ἐξ αὐτομάτου συνειδήσεως, ἡ παράδοσις τῆς ἑλληνικῆς ἑνότητος, ἥτις ἐκρατύνθη καὶ ἐσφυρηλατήθη ἀκολούθως διὰ τῆς ταὐτότητος τῆς γλώσσης, τῆς θρησκείας καὶ τῶν συμφερόντων. Ἡ ἑνότης τῶν Ἑλλήνων οὐδέποτε ἄλλοτε ἐξεδηλώθη σαφέστερον καὶ ὁρμητικώτερον ἢ ἐν τοῖς πρὸς τοὺς βαρβάρους ἀγῶσιν· ἀλλὰ καὶ ἐσωτερικῶς, μεθ' ὅλας τὰς φυσικὰς διαιρέσεις τοῦ πολιτικοῦ βίου, ἡ ἑνότης αὕτη ἦτο ἀναμφισβήτητος. Καὶ πῶς ἠδύνατο νὰ μὴ ὑπάρχῃ ἐθνικὴ ἑνότης, ἀφ' οὗ αἱ λεγόμεναι φυλετικαὶ διακρίσεις τῶν Δωριέων, τῶν Ἰώνων, τῶν Αἰολίων οὐδαμῶς ὑπεσκίαζον τὸν καθόλου ἑλληνικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα; Ὡς τὰ φῦλα ἐξεπροσώπουν ἐν τῇ ἑαυτῶν ποικιλίᾳ τὸ ὁμοειδὲς τοῦ ἔθνους, οὕτω καὶ αἱ διαλεκτικαὶ ἑτεροιώσεις ἀπετέλουν ἐναρμονίως τὴν ἑνότητα τῆς γλώσσης κατὰ τὰ διάφορα τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς στάδια. «Ἡ γλῶσσα (λέγει ὁ νεώτατος ἱστοριογράφος τῆς Ἑλλάδος, Ἐρνέστος Κούρτιος [2]) ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν τὸ γνώρισμα τοῦ ἔθνους· ἐν τῇ γλώσσῃ συνῃσθάνοντο ἑαυτοὺς οἱ Ἕλληνες ὡς ἰδιαιτέραν κοινωνίαν ἀπέναντι τῶν ἄλλων λαῶν· ὡς μία καὶ ἡ αὐτὴ εἶναι ἡ γλῶσσα ἐν πάσαις ταῖς διαλέκτοις, οὕτω καὶ ὁ λαὸς τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρξεν εἷς καὶ ἄμικτος· ὅπου ἐλαλεῖτο ἡ γλῶσσα αὕτη, εἴτε ἐν Εὐρώπῃ εἴτε ἐν Ἀσίᾳ εἴτε ἐν Ἀφρικῇ, ἐκεῖ ὑπῆρχε καὶ Ἑλλάς, ἐκεῖ ἑλληνικὸς βίος ἐκεῖ καὶ ἑλληνικὴ ἱστορία· ἡ γλῶσσα τῶν Ἑλλήνων ἦτο ἑνιαία ἐν τῇ ποικιλίᾳ της ὅπως καὶ ἡ ἐθνικότης αὐτῶν». Ἐκ τῶν λεγομένων Αἰολέων πολλοὶ ἐλά-

[1]) Bursian, Geographie Griechenlands, ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ πρώτου τόμου.

[2]) Griechische Geschichte, τόμ. α', σελ. 21.

λουν ἀπαραλλάκτως σχεδὸν τοῖς Δωριεῦσι· Δωριεῖς πάλιν ἐκέκτηντο τοσοῦτον ἐπιπολαίους δωρικοὺς χαρακτῆρας ὥστε εἶναι ζήτημα ἐὰν πρέπει νὰ καταταχθῶσι μεταξὺ τῶν Δωριέων. Τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα, καίτοι, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, λέγονται ποιηθέντα πρὸ τῆς διακρίσεως τῶν φυλων, εἶναι καὶ θὰ ἦναι πάντοτε τὸ βασανιστήριον τῶν διαλεκτολόγων. Ἀλλὰ τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα ἦσαν κτῆμα οὐχὶ μιᾶς φυλῆς ἀλλὰ συμπάσης τῆς Ἑλλάδος· οἱ Δωριεῖς ἀνεγίνωσκον αὐτὰ ὡς οἱ Ἴωνες καὶ οἱ Αἰολεῖς· οἱ κάτοικοι τῆς παρὰ τὸν Βορυσθένην Ὀλβίας ἐνόουν τὸν Ὅμηρον ὅπως καὶ οἱ Αθηναῖοι. Οἱ συμπολῖται τοῦ Ἡροδότου Δωριεῖς ἀνεγίνωσκον τὴν ἰωνιστὶ παρ᾽ αὐτοῦ συγγραφεῖσαν ἱστορίαν μετὰ τοσαύτης ἐθνικῆς ἐπάρσεως μεθ᾽ ὅσης καὶ οἱ Ἴωνες. Τὰ ἐπινίκια τοῦ μεγαλοφωνοτάτου τῶν Θηβῶν ἀοιδοῦ, πεποιημένα εἰς διάλεκτον μετέχουσαν τῶν τύπων τῆς δωρικῆς μᾶλλον ἢ τῆς αἰολικῆς διαλέκτου, καίτοι ὁ ποιητὴς ἦτο Αἰολεύς, ἐθαυμάζοντο ἐν Ἀθήναις οὐχ ἧττον ἢ ἐν Σικελίᾳ. Οἱ ἀφορισμοὶ τοῦ δωριέως Ἱπποκράτους, ἰωνιστὶ συντεταγμένοι, ἀπετέλουν οὐχ ἧττον τὸ ἐγκόλπιον παντὸς ἕλληνος. Αἱ διάλεκτοι (κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ Οὐέλκκέρου) ἦσαν οἱονεὶ ἀκρεμόνες, ἀφ᾽ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ στελέχους ἀπεσχισμένοι [1]).

Πλὴν τῆς γλώσσης ἐπέδρασαν πλεῖστον ὅσον εἰς τὴν ἑνότητα τῶν Ἑλλήνων αἱ θρησκευτικοπολιτικαὶ ἐκεῖναι Ἀμφικτυονίαι, (λέγομεν θρησκευτικοπολιτικαί, ἐπειδὴ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἡ θρησκεία ἦτο στενότατα συνδεδεμένη μετὰ τῆς πολιτικῆς) τὰς ὁποίας ἀπαντῶμεν πανταχοῦ ὅπου ὑπάρχει κοινὸν ἱερὸν ἢ κοινὰ συμφέροντα ἢ ὅπου ἐπικρέμαται κοινὸς κίνδυνος. Ἐν ταῖς ἀμφικτυονίαις ἐγκατοπτρίζεται πιστότερον ἢ ἄλλοθί που ἡ ἐθνική, ἐν μέρει δὲ καὶ ἡ πολιτικὴ ὁμορρυθμία τῶν Ἑλλήνων. Ἕκαστος λαὸς εἶχε τὴν ἀμφικτυονίαν του — οἱ Βοιωτοὶ ἐν Ὀγχηστῷ, οἱ Δωριεῖς

---

1) Griechische Götterlehre, τόμ. α', σελ. 27.

ἐν Ἄργει, οἱ Ἴωνες ἐν Δήλῳ, οἱ Εὐβοεῖς ἐν Ἀμαρύνθῳ· οἱ Ἴωνες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐν Πανιωνίῳ, οἱ Αἰολεῖς ἐν Κάνῃ, οἱ Δωριεῖς ἐν Τριοπίῳ καὶ οὕτω καθεξῆς· αἱ πολιτικοθρησκευτικαὶ αὗται πανηγύρεις διὰ προσφόρων προσαγορεύσεων (Παμβοιώτια, Πανιώνια, Παναιόλια κλ.) ὑπε έφαινον τὴν πολιτικὴν αὐτῶν ἀποστολήν. Ὅτι οὐ μόνον ἡ ταὐτότης τῆς φυλῆς ἀλλὰ καὶ ἡ ταὐτότης τῶν συμφερόντων προεκάλει τὴν σύστασιν ἀμφικτυονίας, γίνεται κατάδηλον ἐκ τῆς ἐν Καλαυρίᾳ, ἧς ἐκοινώνουν, παρεκτὸς τῆς Τροιζῆνος καὶ τῶν ἀργολικῶν πόλεων, αἱ Ἀθῆναι καὶ ὁ Μινύειος Ὀρχομενός, τουτέστι πόλεις οὐ μόνον ὑπαγόμεναι εἰς διάφορα φῦλα ἀλλὰ καὶ ἀπ' ἀλλήλων οὐ μικρὸν ἀφεστηκυῖαι [1]). Αἱ ἀμφικτυονίαι, ὧν προεξῆρχεν, ὡς γνωστόν, ἡ ἐν Δελφοῖς, ἐπὶ τοσοῦτον ἐπέτεινον τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα καὶ ἐνίσχυον τὴν ἐθνικὴν ἑνότητα, ὥστε εἶναι ἀληθῶς δυστύχημα ὅτι δὲν περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν περὶ τοῦ καταρτισμοῦ καὶ τῆς πολιτικῆς αὐτῶν ἐνεργείας ἢ σχετικῶς ὀλίγισται εἰδήσεις. Λόγου χάριν, ἡ ἐν Δελφοῖς καὶ ἐν Θερμοπύλαις ἀμφικτυονία, τὸ ἄλλως καλούμενον κοινὸν τῶν Ἑλλήνων συνέδριον συνέκειτο ἐκ δώδεκα ἀνίσων μὲν τὴν δύναμιν ἀλλ' ἴσων τὴν ψῆφον λαῶν· ἀλλ' ἔκ τινος ἐν Δελφοῖς πρὸ μικροῦ ἀνακαλυφθείσης ἐπιγραφῆς, μανθάνομεν ὅτι οἱ μετέχοντες τοῦ συνεδρίου ἦσαν οὐχὶ δώδεκα ἀλλ' ἑπτακαίδεκα, ἐνδέχεται δὲ νὰ ὑπάρχῃ που καταχεχωσμένη καὶ ἄλλη ἐπιγραφή, ἀναβιβάζουσα τὸν ἀριθμὸν μέχρις εἴκοσιν ἢ τριάκοντα.

Τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον δὲν ἀπετέλεσεν οὔτε ἠδύνατο, διὰ τοὺς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἀναπτυχθέντας λόγους, ν' ἀποτελέσῃ τὴν πολιτικὴν ἑνότητα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, περιελάμβανεν ὅμως πάμπολλα στοιχεῖα πολιτικῆς κοινοβουλίας καὶ κοινοπραγίας, τὰ ὁποῖα ἀνευρίσκομεν κατὰ

[1]) Schömann, Griechische Alterthümer, τόμ. β', σελ. 28 τῆς δευτέρας ἐκδόσεως.

μίμησιν ἀκμάζοντα καὶ παρὰ ταῖς ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ὁμοσπονδίαις. Τὸ συνέδριον οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ πολιτικὴ ὁμοσπονδία ὑπὸ θρησκευτικοὺς τύπους· τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερὸν τοῦ Πυθαέως Ἀπόλλωνος, ἐφ' οὗ ἠρείδετο τὸ συνέδριον, δὲν ἦτο μόνον τὸ θρησκευτικὸν κέντρον τῶν Ἑλλήνων ἀλλὰ καὶ ἡ πολιτικὴ αὐτῶν πρωτεύουσα· ὁ Ἀπόλλων ἦτο ὁ κατ' ἐξοχὴν θεὸς τῶν Ἑλλήνων, ἦτο ὁ πατρῷος θεὸς τῶν Ἀθηναίων καὶ ὁ δωματίτης τῶν Δωριέων· ἐν Δελφοῖς, οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Σπαρτιᾶται, οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ Θηβαῖοι ἐθεωροῦντο Ἕλληνες· ἐν Δελφοῖς ὡρίσθη ἡ ἰδέα τοῦ ἔθνους· ἡ ἀνεξαρτησία καὶ ἡ σημαντικότης τῶν Δελφῶν πρώτιστον εἶχον ἔρεισμα τὴν κοινὴν τῶν Ἑλλήνων ἐνέργειαν· ἡ ἀνεξαρτησία δὲ αὕτη ἐχαλαρώθη καὶ ἔπεσεν ὅτε ἐχαλαρώθησαν καὶ διελύθησαν οἱ δεσμοὶ τῆς ἑνώσεως τῶν Ἑλλήνων. Αἱ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι ἐξεπέμποντο κατ' ἐντολὴν τῆς Πυθίας· αἱ νομοθεσίαι τῶν πλείστων ἑλληνικῶν πόλεων, τῆς Σπάρτης πρὸ πάντων, ἐκεῖ ἀνέφερον τὴν γένεσίν των· ὁ Λυκοῦργος, ὁ Ζάλευκος, ὁ Σόλων, ὁ Κλεισθένης λέγονται ἐλλαμφθέντες ὑπὸ τῶν «χρηστηρίων τοῦ Λοξίου ἐφετμῶν».

Ἐνθυμοῦνται ἴσως οἱ ἀναγνῶσται ὅτι, μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην, οἱ Ἕλληνες ἀνέθηκαν ἐν Δελφοῖς τὸν περιβόητον τρίποδα, ἐφ' οὗ ὁ ἀλαζὼν Παυσανίας ἐπέγραψεν ὅτι αὐτὸς μόνος ἀνέθηκε τὸ μνῆμα «ὡς αὐτοῦ τοῦ ἔργου ὄντος καὶ τοῦ ἀναθήματος, ἀλλ' οὐ κοινοῦ τῶν συμμάχων». Τί ἔπραξαν τότε οἱ Ἀμφικτύονες; Διέταξαν νὰ ἐξαλειφθῇ ἡ ὑπὸ τοῦ Παυσανίου τεθεῖσα ἐπιγραφή, ἀντ' αὐτῆς δὲ ν' ἀναγραφῶσι τὰ ὀνόματα ὅλων τῶν ἐν Πλαταιαῖς ἀγωνισαμένων πόλεων. Δὲν σημαίνει ἄρά γε μέχρι τινὸς ἡ ἀπόφασις, αὕτη ὅτι οἱ Ἀμφικτύονες ἐξεπροσώπουν τὴν Ἑλλάδα ὁλόκληρον, ἐν εἴδει ὁμοσπονδιακῆς διαίτης; Δὲν ἀρκοῦσι ταῦτα. Οἱ Ἀμφικτύονες ἀπεκήρυξαν ἢ ἐπεκήρυξαν τὸν Μαλιέα Ἐφιάλτην, ὅστις ἔδειξεν εἰς τοὺς Πέρσας τὴν ἀτραπόν, τὴν διὰ τοῦ ὄρους φέρουσαν εἰς Θερμοπύλας,

ἔνθα ἦσαν παρατεταγμένοι οἱ Ἕλληνες. Οἱ Ἀμφικτύονες ὡσαύτως ἤγειραν εἰς τιμὴν τῶν ἐν Θερμοπύλαις ἀποθανόντων μνημεῖον, μετ᾽ ἀφελοῦς ἐπιγράμματος ὅτι τετρακισχίλιοι ἄνδρες ἐκ Πελοποννήσου ἐπολέμησαν ἐναντίον τριακοσίων μυριάδων βαρβάρων. Οἱ Ἀμφικτύονες ἐτίμησαν δι᾽ ἀναθήματος τὸν Σκιωναῖον Σκύλλιν καὶ τὴν θυγατέρα του Ὕδναν, δι᾽ ἣν «προσεξειργάσαντο ἀπώλειαν» εἰς τὸ ναυτικὸν τοῦ Ξέρξου, κατὰ τὴν ἐπ᾽ Ἀρτεμισίῳ ναυμαχίαν. Εἰς τὸ κοινὸν τῶν Ἑλλήνων συνέδριον προέτειναν οἱ Λακεδαιμόνιοι τὴν ἀπὸ τῆς ἀμφικτυονίας ἔξωσιν πασῶν τῶν πόλεων, τῶν μὴ κατὰ τοῦ Μήδου συμμαχησασῶν. Τελευταῖον εἰς τὸν Ἀλέξανδρον ἔδοσαν οἱ Ἀμφικτύονες «κοινῷ δόγματι» τὴν τῶν Ἑλλήνων ἡγεμονίαν. Ἐρωτῶμεν ἤδη· εἶναι δυνατὸν νὰ ἰσχυρισθῇ τις ὅτι τὸ Ἀμφικτυονικὸν συνέδριον δὲν ἐθέρμαινε διὰ τοιούτων πράξεων τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν τῶν Ἑλλήνων, δὲν ἐξεπροσώπει τὴν πολιτικὴν ἑνότητα τοῦ ἔθνους ἐφ᾽ ὅσον ἦτο τοῦτο ἐφικτόν, καὶ δὲν συνεῖχε τοὺς δεσμοὺς τῆς πανελληνίου ἑνώσεως;

Ἀλλ᾽ οἱ ἀγῶνες, ἰδίως οἱ ἐν Ὀλυμπίᾳ τῆς Πισάτιδος, ὅποι οἱ ἄριστοι καὶ κράτιστοι τῶν Ἑλλήνων συνήρχοντο ἢ ὡς ἀθληταί, ἢ ὡς θεωροὶ τῶν πόλεων, ἢ ὡς θεαταί, ὅπως ἀγωνισθῶσι τὸν στεφανίτην ἀγῶνα καὶ στεφανωθῶσι στεφάνῳ κοτίνου ἢ σελίνου! Τὸ θέαμα τοῦτο τῆς προσελεύσεως πάντων τῶν Ἑλλήνων παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ἀλφειοῦ, εἰς τὴν ἱερὰν Ἄλτιν, εἶναι ὄντως μοναδικὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, καθάπερ ἐπιφωνεῖ πλήρης ἐνθουσιασμοῦ ὁ ἱστορικὸς Δύγκερος [1]). Ἡ Ἑλλὰς ἄρα ὡς ἐθνικὴ ἑνότης ἢ αἱ ἑλληνικαὶ φυλαὶ ἐξεπροσωποῦντο ἐν τοῖς ἀγῶσιν; Ὁ Σιμωνίδης καὶ ὁ Πίνδαρος, οἱ τοὺς Ὀλυμπιονίκας ἐξυμνήσαντες, τὴν Ἑλλάδα ἆρά γε ἐφαντάζοντο ἐν ταῖς θεσπεσίοις μελῳδίαις των ἢ τὰς διεσπαρμένας ἑλληνικὰς φυλάς; Ὅτε πάλιν οἱ μὲν Ἀθηναῖοι ἐπεσκέπτοντο κατ᾽ ἐνιαυτὸν τὴν Σπάρτην καὶ συν-

---

[1]) Geschichte der Griechen, τόμ. α', σελ. 614.

εώρταζον τὰ Ὑακίνθια, οἱ δὲ Σπαρτιᾶται ἐπορεύοντο εἰς τὰς Ἀθήνας ἵνα συμπανηγυρίσωσι τὰ Διονύσια, δὲν συνῃσθάνοντο ἆρά γε ἀμφότεροι τοὺς κνισμοὺς ἐθνικῆς φιλοτιμίας, ἀσβέστου ἔτι καὶ ἐντὸς τῆς φλογὸς τῶν ἐμφυλίων αὐτῶν ἐρίδων;

Ἀνακεφαλαιοῦμεν τὰ ἀνωτέρω. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δὲν κατώρθωσαν νὰ σχηματίσωσι συμπαγῆ ἑνότητα πολιτικοῦ βίου, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἡ πολιτικὴ ἑνότης ἀντέκειτο πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν ἀρχαίων ἐθνῶν· καὶ τοῦτο εἶναι οὐ μικρὸν εὐτύχημα, διότι ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς παρήχθη ἐκ τῶν διαφόρων ἀντιθέσεων, τὰς ὁποίας ὁ συντάκτης τοῦ «Χρόνου» μονομερῶς καὶ ἐπιπολαίως πάνυ ἐπραγματεύθη. Τὴν φυσικὴν ὅμως ἔλλειψιν τῆς πολιτικῆς ἑνότητος ἀνεπλήρουν μυρίαι ἄλλαι θρησκευτικαὶ καὶ πολιτικαὶ ἐκδηλώσεις τῆς ὁμοεθνίας τῶν Ἑλλήνων, αἱ ὁποῖαι τεκμηριοῦσι τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἀκμὴν τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν συνειδήσεως. Οἱ Ἕλληνες δὲν συνεχωνεύθησαν εἰς ἓν κράτος, αὐτοὶ ὅμως πρῶτοι ἐδίδαξαν τὸν κόσμον, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ζῶον πολιτικόν. Ἕνεκα τούτου λοιπόν, Κ. συντάκτα τοῦ «Χρόνου», δὲν εἶναι ἄξιοι οἱ Ἕλληνες νὰ συγκαταλέγωνται μεταξὺ τῶν ἐθνῶν; Ἀλλὰ φέρε δὴ ἐξετάσωμεν διὰ βραχέων τί ἐστιν ἔθνος. Ἀποβαίνει ἀναγκαία ἡ μικρὰ αὕτη παρέκβασις ὅπως καταδειχθῇ διὰ τῶν πραγμάτων ὁπόσον μωρὸν καὶ καταγέλαστον εἶναι τὸ σύστημα τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τοῦ «Χρόνου».

Οἱ ἀρχαῖοι ἠγνόουν τὰς λεπτοτάτας τῶν νεωτέρων ἐθνολογικὰς διακρίσεις. Οἱ μὲν Ἕλληνες ἔλεγον «πᾶς μὴ Ἕλλην βάρβαρος» οἱ δὲ Ρωμαῖοι ἐσεμνύνοντο ἐπὶ τῇ προσωνυμίᾳ civis romanus. Κατὰ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου μέχρι τοῦ Κικέρωνος, ἡ λέξις ἔθνος (ἔθος, ἐξ οὗ ἔθνος· ἑκάστῳ γὰρ ἔθνει ἴδιον ἔθος ἕπεται) ἐδήλου ποιόν τι πλῆθος, εἴτε ἀνθρώπων εἴτε ζώων, πρὸς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ἀφορώντων σκοπόν, τὰ αὐτὰ ἐπιτηδευόντων ἔθη, συμβιούντων καὶ συνδρώντων· ἔλεγον λοιπὸν ἔθνος

ἑταίρων, Ἀχαιῶν ἔθνος, ὀρνίθων ἔθνεα, μυιάων ἔθνεα, ἔθνος ῥαψῳδῶν, ἔθνος ληστῶν καὶ οὕτω καθεξῆς. Καὶ ὁ Κικέρων ὑπὸ τὴν αὐτὴν μεταχειρίζεται ἔννοιαν τὸν ἐν τῇ λατινικῇ ἀντίστοιχον ὅρον natio. Ἐν γένει, καθάπερ παρατηρεῖ ὁ Κάρολος Φρειδερῖχος Ἑρμᾶννος [1]), τὸ ἔθνος ἐνέφαινε παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι τάξιν τινὰ ἢ ἀπόμοιραν λαοῦ, ἄνευ ἑτέρας τινὸς διακρίσεως· ἐν τῇ παναρχαίᾳ τῶν Ἀθηνῶν νομοθεσίᾳ, οἱ εὐπατρίδαι, γεωμόροι καὶ δημιουργοὶ ἀπετέλουν τρία ἔθνη, τουτέστι τρεῖς κοινωνικὰς τάξεις.

Ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις διετυπώθησαν περὶ τοῦ ἔθνους τοσοῦτοι ὁρισμοὶ ὥστε εἴμεθα βέβαιοι ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ συντάκτης τοῦ «Χρόνου» θὰ περιέπιπτεν εἰς ἀμηχανίαν ἐὰν προσεκαλεῖτο νὰ διατυπώσῃ ἀκριβῶς καὶ ἀναμφισβητήτως τοὺς ἀπαρτίζοντας τὰ ἔθνη συστατικοὺς χαρακτῆρας. Πρὸ τεσσαράκοντα ἐτῶν περιώνυμος γερμανὸς ποιητής, τοῦ ὁποίου ὁ βίος εἶναι μία συνεχὴς καὶ μυστηριώδης ἐνταυτῷ εἰρωνεία, ὁ Ἑρρῖκος Ἕινε, ἔγραφεν ὅτι ἡ ἐθνικότης, τὸ ἰσχυρότατον τοῦτο ἐλατήριον τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῶν λαῶν, εἶναι ἀνύπαρκτον χρῆμα, καὶ ὅτι ἐν Εὐρώπῃ δὲν ὑπάρχουσι πλέον ἔθνη ἀλλὰ κόμματα. Ἕτερος γερμανός, ὁ Κ. Ἑρρῖκος Λέων, καθηγητὴς τῆς ἱστορίας ἐν Ἅλλῃ καὶ σφόδρα συντηρητικὰς πρεσβεύων ἀρχὰς καὶ ἀκάθεκτος συνήγορος τοῦ ἀριστοκρατικοῦ πολιτεύματος, ἰσχυρίσθη κατ' αὐτὰς ὅτι «ἡ καρδία δημιουργεῖ τὰ ἔθνη», δημιουργεῖ δὲ αὐτὰ διὰ τοῦ αἵματος. Ἐὰν εἶναι ἀληθὴς ὁ κοσμοπολιτικὸς τεμαχισμὸς τοῦ Ἕινε, ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες βεβαίως δὲν δικαιούμεθα νὰ μεμψιμοιρῶμεν ὅτι δὲν ἀποτελοῦμεν ἔθνος· ἐὰν πάλιν εἶναι ἀληθὴς ὁ ὁρισμὸς τοῦ καθηγητοῦ Κ. Λέοντος, καὶ τότε δικαιούμεθα νὰ καυχηθῶμεν ὅτι κάπως εἴμεθα ἔθνος καὶ ἔθνος μάλιστα ἐζυμωμένον, ὡς εἴπερ τι ἄλλο, διὰ τῆς καρδίας καὶ τοῦ αἵματος.

---

[1]) Lehrbuch der Griechische Antiquitäten, τόμ. α', σελ. 217. — Droysen, Geschichte des Hellenismus, ἐν τῇ σημειώσει τῆς 29 σελίδος τοῦ δευτέρου τόμου.

Εἴπομεν ὅτι οἱ περὶ ἔθνους ὁρισμοὶ εἶναι πολλοὶ καὶ ποικίλοι, ὅσοι καὶ οἱ περὶ τοῦ καλοῦ, ἐπειδὴ ἡ θεωρία τοῦ ἔθνους ἔχει τι παραπλήσιον πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ καλοῦ. Τινὲς (ἐν οἷς φαίνεται συγκαταριθμούμενος καὶ ὁ συντάκτης τοῦ «Χρόνου») δοξάζουσιν ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ ἔθνους εἶναι τοσοῦτον στενῶς συνημμένη πρὸς τὴν τοῦ κράτους ὥστε ἀδύνατον νὰ ὑπάρχῃ τὸ ἕτερον ἄνευ τοῦ ἑτέρου, ἑπομένως ἰσχυρίζονται καλῇ τῇ πίστει ὅτι ἔθνος λέγεται καὶ εἶναι τὸ σύνολον τῶν ὑποκειμένων εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν· ἐθνικότης ἄνευ πολιτικῆς ἑνότητος εἶναι ὕλη ἄνευ εἴδους ἢ εἶδος ἄνευ ὕλης· πρὸς ὑποστήριξιν δὲ τῶν ἰσχυρισμῶν των ἐπάγουσι καὶ τὴν διπλωματίαν, ἥτις τὰ μεταξὺ τῶν κρατῶν ὑπάρχοντα κοινὰ νόμιμα ἀποκαλεῖ διεθνὲς δίκαιον· καίτοι τὸ διεθνὲς δίκαιον δὲν εἶναι ὅρος ἀπολύτως διπλωματικός, ὑπονοεῖ ὁπωσδήποτε ὅτι τὰ ἔθνη δὲν ἀναγνωρίζονται ὡς ἔθνη εἰμὴ ὑπὸ τὴν περιεκτικὴν ἔννοιαν τῆς πολιτικῆς αὐτῶν ὑπάρξεως [1]. Ὁ «Χρόνος» ἄρα ἀξιοῖ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἑλληνικὸν ἔθνος, ἀφ' οὗ δὲν ὑπῆρξεν οὐδέποτε ἑλληνικὸν κράτος, ἀφ' οὗ δηλαδὴ οἱ λεγόμενοι Ἕλληνες δὲν κατώρθωσαν νὰ διαπλάσωσι πολιτικὴν ὁλομέλειαν.

Ἡ ἀξίωσις ὅτι τὸ ἔθνος ἀποκαλύπτεται, ὡς ἔθνος μόνον, ἐντὸς τοῦ κύκλου τῆς πολιτικῆς ὀργανώσεώς του, ἐνδέχεται μὲν νὰ ἦναι ὀρθὴ κατὰ τὸν συντάκτην τοῦ «Χρόνου»· κατὰ τοὺς κανόνας ὅμως τῆς λογικῆς, οὐδεμίαν ἐπιδέχεται ὑπόστασιν· ἀρκοῦσι πρὸς τοῦτο ὀλίγα παραδείγματα. Τίς δύναται, ἐρωτῶμεν, νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ἅμα τῇ πτώσει τοῦ βασιλείου τῆς Πολωνίας, συνεφθάρη καὶ συνεξέλιπεν ἡ πολωνικὴ ἐθνικότης; Ἡ ὕπαρξις τοῦ πολωνικοῦ

[1]) Palma, Del principio di Nazionalità, Milano 1867, σελ. 6, καὶ ἐφεξῆς. Πρβλ. κα Bernhard Becker, Der Missbrauch der Nationalitäten-Lehre, Wien 1869. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ δευτέρου πονήματος ἀγωνίζεται ν' ἀποδείξῃ, ὅτι ἡ ἀρχὴ τῶν ἐθνικοτήτων δὲν ἐξαρκεῖ πρὸς ἀντικατάστασιν τῆς πολιτικῆς ἰσορροπίας.

ἔθνους δὲν ἐξήρτηται ἀπὸ τῆς ὑπάρξεως τοῦ πολωνικοῦ βασιλείου· εὐστόχως δὲ παρατηρεῖ ὁ Κ. Ῥιχάρδος Βοίκχιος, ὁ «τὴν στατιστικὴν σημασίαν τῆς δημοτικῆς γλώσσης ὡς γνώρισμα τῆς ἐθνικότητος» ἀναπτύξας [1]), ὅτι καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ διπλωμάται ἀναγνωρίζουσι τὴν ὕπαρξιν τοῦ πολωνικοῦ ἔθνους, μεθ' ὅλην τὴν καταστροφὴν τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ αὐτοτελείας. Ἰδοὺ καὶ ἄλλο παράδειγμα· ἐὰν παραδεχθῇ τις τὸ ἀνωτέρω δόγμα, πρέπει κατὰ φυσικὴν συνέπειαν νὰ παραδεχθῇ ἐπ' ἴσης ὅτι τὸ ἰταλικὸν ἔθνος συνέστη ἅμα τῇ συστάσει τοῦ ἰταλικοῦ βασιλείου, διὰ τὸν λόγον ὅτι οἱ Ἰταλοί, πρὶν συγχωνευθῶσι πολιτικῶς, ἦσαν ὑπήκοοι διαφόρων κρατῶν· πρέπει ἐπ' ἴσης νὰ παραδεχθῇ ὡς ὀρθὸν καὶ τὸν τερατωδέστατον παραλογισμόν, ὅτι τὸ ἰταλικὸν ἔθνος καὶ τὸ ἰταλικὸν κράτος συνεδημιουργήθησαν ἀμφότερα συγχρόνως, ἢ ὅτι τὸ ἰταλικὸν κράτος ἐδημιούργησε τὸ ἔθνος οὐχὶ δὲ ὅτι τὸ ἔθνος ἐδημιούργησε τὸ κράτος. Τὸ παράδειγμα τῆς Πολωνίας καὶ τῆς Ἰταλίας πιθανὸν νὰ μὴ φανῇ παραπολὺ ἐναργὲς καὶ πειστικόν· ἀλλ' ἔχομεν τὴν Γερμανίαν. Ὁ μεγαλοφυὴς Νείβουρος εἶπέ ποτε ὅτι «ἡ Γερμανία εἶναι ἡ ἀρχαία Ἑλλὰς τῶν νεωτέρων χρόνων»· ἠθέλησε δηλαδὴ νὰ εἴπῃ ὁ ἐπιφανέστατος τῆς Ῥώμης ἱστοριογράφος, ὅτι ἡ Γερμανία ὁμοιάζει κατὰ τοῦτο πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ὅτι ὡς αὕτη οὕτω καὶ ἐκείνη δὲν ἠδυνήθη νὰ σχηματίσῃ ἑνιαῖον κράτος. Λοιπὸν ὁ πλέον προηγμένος καὶ πεπολιτισμένος τῶν λαῶν πρέπει νὰ ἐξωσθῇ ἐκ τῆς ὁμηγύρεως τῶν ἄλλων ἐθνῶν, ἐπειδὴ δὲν ἀποτελεῖ ἔθνος! Δὲν ὑπάρχει ἄρα γερμανικὸν ἔθνος, ἢ ὑπῆρξεν μὲν ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων ἀλλ' ἐξηλείφθη ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν ἐθνῶν εὐθὺς ὡς οἱ γερμανοὶ αὐτοκράτορες ἀπέθεσαν

---

[1]) R. Boeckh, Die Statistiche Bedeutung der Volksprache als Kennzeichen der Nationalität (ἡ περισπούδαστος αὕτη πραγματεία πληροῖ ὅλον τὸ τρίτον φυλλάδιον τοῦ τετάρτου τόμου (1866) τοῦ περιοδικοῦ συγγράμματος Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft, ἐκδιδομένου ὑπὸ τῶν καθηγητῶν Lazarus κα Steinthal).

τὸν τίτλον αὐτῶν. Τοιούτῳ τρόπῳ ἑπόμενοι εἰς τὴν παράδοξον θεωρίαν τῶν πολιτικῶν τούτων φιλοσόφων, οἵτινες παραδέχονται τὴν ἐθνικότητα ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς μετὰ τοῦ κράτους πολιτικῆς αὐτῆς συνυπάρξεως, κινδυνεύομεν νὰ παρεκτραπῶμεν εἰς τὰ παραλογώτερα σοφίσματα. Ἀλλ ἀφ' οὗ δὲν ὑπάρχει πολωνικὸν ἔθνος, ἀφ' οὗ δὲν ὑπάρχει ἔθνος γερμανικόν, ἂς παρηγορηθῶμεν τοὐλάχιστον καὶ ἡμεῖς ἐπὶ τῇ ἀποδιδομένῃ εἰς τὸ δυστυχὲς ἡμῶν ἔθνος ἀνυπαρξίᾳ. Τριάκοντα ἔτη πρὶν ὁ «Χρόνος» διασαλπίσῃ ὅτι οὔτε οἱ ἀρχαῖοι οὔτε οἱ μεταγενέστεροι Ἕλληνες ἀπετέλεσαν ἔ θ ν ο ς, ὁ μακαρίτης Φαλμεράϋερ ἐκήρυξεν ὅτι «οἱ νεώτεροι Ἕλληνες εἶναι ἀνάξιοι καὶ αὐτῆς τῆς τοῦ λ α ο ῦ προσηγορίας» — διατί; διότι στεροῦνται σ υ ν ε ι δ ή σ ε ω ς!! [1]) Περὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἐπρέσβευε τοὐλάχιστον ὁ περιώνυμος ἱστορικὸς Δρύμαν, ὅτι ἀπετέλουν λαὸν καθ' ὅλην τῆς λέξεως τὴν σημασίαν. Οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι, ἐὰν μὴ ἦσαν ἔθνος, ἦσαν τοὐλάχιστον λαός· ἡμεῖς οἱ κακόμοιροι οὔτε ἔθνος εἴμεθα οὔτε λαός, ἀλλὰ — δὲν λέγουσι μὲν ἀλλ' ὑπαινίττονται τοῦτο — εἴμεθα στῖφος, ἄνθρωποι σύγκλυδες καὶ τίποτε περιπλέον.

Ἐμβαθύνοντες ὀλίγον εἰς τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς μέχρι τῶν ἀνωτέρω στρωμάτων τῆς βιωτικῆς αὐτῆς προόδου, δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὰ βαθμηδὸν ἀνελισσόμενα διάφορα στοιχεῖά της. Ἡ ὕπαρξις ἔθνους ὑποτίθησιν ὕπαρξιν λαοῦ, ἡ δὲ ὕπαρξις λαοῦ προϋποτίθησι πάλιν τὴν ὕπαρξιν φύλων ἢ φυλῆς. Ἡ φυλή, ὁ λαὸς καὶ τὸ ἔθνος εἶναι ἑπομένως οἱ παράγοντες, οἵτινες ὑποδηλοῦσι τὰ διάφορα στάδια τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως ἑνὸς ἀθροίσματος ἀνθρώπων ἢ ὅπως ἄλλως θέλει νὰ ὀνομάσῃ τις τὸ πλῆθος ἐκεῖνο, ὅπερ προσλαμβάνει βαθμηδὸν τὴν προσηγορίαν φυλῆς, λαοῦ καὶ ἔθνους. Ἡ ἱστορία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἀληθῶς παρέχει τὸ ἀπαράμιλλον

[1]) Ow, Die Abstammung der Griechen, σελ. 160.

θέαμα φύλων καθ' ἕκαστα προηγμένων εἰς ἀνώτατον βαθμὸν διανοητικῆς καὶ πολιτικῆς ἀναπτύξεως· ἀλλ' ἐνταῦθα πρέπει νὰ ἐκλάβωμεν τὴν φυλὴν ὑπὸ τὴν γενικωτέραν αὐτῆς ἔννοιαν, δηλαδὴ τὴν ἔννοιαν τὴν προκαταρκτικήν.

Φυλαὶ καὶ λαὸς διαφέρουσι κατὰ τοῦτο κυρίως, ὅτι ἐκεῖναι μὲν ἐκπροσωποῦσι τὰς φυσικὰς ἰδιότητας, οὗτος δὲ τὰς κοινωνικὰς μᾶλλον καὶ τὰς ἠθικάς. Ἡ φυλή, ἐν τῇ ἀρχεγόνῳ αὐτῆς καταστάσει, οὐδένα ἔχει ἐκπολιτευτικὸν βίον, οὐδεμίαν ἀνάπτυξιν, ἐπομένως οὐδεμίαν ἱστορίαν· ὁ λαὸς ἀπ' ἐναντίας (δηλαδὴ ἡ εἰς λαὸν ἀνεπτυγμένη φυλή) κέκτηται ἐσωτερικὸν βίον, ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἐπομένως ἱστορίαν. Ἡ φυλὴ δὲν εὐμοιρεῖ πολιτισμοῦ ἅτε ἀμοιροῦσα μονιμότητος κατοικίας· τὸ φερέοικον εἶναι τὸ κυριῶδες χαρακτηριστικὸν αὐτῆς. Ἀλλ' οὔτε ἱστορίαν ἔχει, ἀφ' οὗ δὲν ἀναπτύσσεται, μένει δὲ πάντοτε ὁμοία πρὸς ἑαυτήν, καθάπερ λέγει ὁ Ἡσίοδος περὶ τοῦ χρυσοῦ γένους τῶν μερόπων ἀνθρώπων. Ἡ ἱστορία ἀπαιτεῖ ἀνάπτυξιν· ὁ Βεδουῖνος τῆς Ἀραβίας, ὁ Τάταρος τῆς μέσης Ἀσίας διάγουσι σήμερον ὅπως διῆγον πρὸ χιλίων ἐτῶν· καὶ ὁ Ἰνδιάνος τῆς Ἀμερικῆς εἶναι ἔτι καὶ νῦν ἀμετάβλητος ὡς ἦτο κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ νέου κόσμου.

Ἀπ' ἐναντίας οἱ λαοὶ ἀναπτύσσονται· αὐτοὶ ἐνεργοῦσιν, ἐν ᾧ αἱ φυλαὶ ζῶσιν. Ὁ λαὸς ἀποτελεῖ ἤδη ἑνότητα, συναισθάνεται τὰ ἐλατήρια κοινῆς συνειδήσεως, ἔχει συγκεκροτημένον διὰ μικρᾶς ἢ μεγάλης δόσεως πολιτισμοῦ ἐσωτερικόν, βίον. ὀργανικῶς ἡρμοσμένην γλῶσσαν — ἐν ᾧ ἡ γλῶσσα τῶν φυλῶν εἶναι ἀκατέργαστος καὶ εὐμετάβολος — τῆς ὁποίας αἱ διαλεκτικαὶ ποικιλίαι ὑπόκεινται εἰς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν γραμματικὸν τύπον [1]).

Καὶ καλῶς μὲν ἔχουσι ταῦτα πάντα, ἀλλὰ ζητεῖται ἤδη ὁποία ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ λαοῦ καὶ ἔθνους καὶ ὁποῖα ἀκριβῶς τὰ συστατικὰ στοιχεῖα τοῦ ἔθνους. Οὐδεμία

[1]) Strodl, Die Entstehung der Völker, Schaffausen 1868.

καθ' ἡμᾶς ὑπάρχει διάκρισις μεταξὺ λαοῦ καὶ ἔθνους, ἢ ἐὰν ὑπάρχει τοιαύτη, εἶναι τοσοῦτον λεπτὴ οἵα καὶ ἡ μεταξὺ ἔθνους καὶ ἐθνικότητος. Οἱ δύο τελευταῖοι ὅροι δηλοῦσιν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα ὑπὸ ἀφῃρημένην καὶ συγκεκριμένην ἔννοιαν· τοὺς ἰσχυριζομένους ὅτι ὁ μὲν λαὸς ἐκπροσωπεῖ ἀνεπτυγμένον ἐσωτερικὸν βίον, τὸ δὲ ἔθνος ἀνεπτυγμένον βίον ἐσωτερικὸν ἅμα καὶ ἐξωτερικόν, καὶ ὅτι τὸ ἔθνος εἶναι οὕτως εἰπεῖν ἡ κορωνὶς τοῦ λαοῦ, ἐξελέγχουσιν αὐτὰ τὰ πράγματα, ἐπειδὴ ὑπάρχουσιν ἔθνη, ἅτινα, καίπερ ἄμοιρα ἀνεπτυγμένου πολιτικοῦ βίου, εἶναι οὐδὲν ἧττον ἔθνη.

Ποῖα εἶναι ἤδη τὰ συστατικὰ στοιχεῖα τοῦ ἔθνους; Ἡ ταὐτότης τῆς καταγωγῆς, τῆς γλώσσης, τοῦ θρησκεύματος, τῆς ἱστορίας, τῶν παραδόσεων, τῶν γραμμάτων, τῶν ἐθίμων κλ. Γινώσκουσιν οἱ πολλοὶ ὅτι ἡ κοινὴ καταγωγὴ δὲν ἐξαρκεῖ πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς ἐννοίας τοῦ ἔθνους· λόγου χάριν, ὁ γαλλικὸς λαὸς εἶναι κρᾶμα ἐκ διαφόρων καὶ ποικίλων στοιχείων, καὶ ὅμως ἡ συνείδησις τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος ἀκμάζει παρὰ τοῖς Γάλλοις πλέον ἢ παρὰ παντὶ ἄλλῳ λαῷ. Ἡ γλῶσσα πάλιν, καίπερ ἀποτελοῦσα ἀναντιρρήτως τὸν ἰσχυρότατον σύνδεσμον καὶ τὸν πρώτιστον ὅρον τοῦ κοινωνικοῦ βίου, δὲν εἶναι τὸ μόνον συνεκτικὸν στοιχεῖον τοῦ ἔθνους. Ὑπάρχουσιν ἐθνικαὶ ἑνότητες ἄνευ γλωττικοῦ συνδέσμου. Οἱ Βορειαμερικανοὶ καὶ οἱ Ἑλβετοὶ κέκτηνται ζωηρότατον ἐθνικὸν πνεῦμα καὶ ἐθνικὴν συνείδησιν· οὐδὲν ἧττον ὅμως (λέγει που ὁ Κ. Βίδερμαν [1]) ἐν μὲν ταῖς Ἡνωμέναις Πολιτείαις ἡ ἀγγλαμερικανικὴ γλῶσσα εἶναι ἡ πολιτικῶς κα κοινωνικῶς ἐπικρατοῦσα ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ καθολικὴ καὶ τοῖς πᾶσι σύμφυτος· ἐν δὲ τῇ Ἑλβετίᾳ οὐδὲν ὑπάρχει κοινὸν ἰδίωμα, ἀλλὰ πρὸς μὲν δυσμὰς λαλεῖται ἡ γαλλική, πρὸς ἀνατολὰς δὲ ἡ γερμανικὴ καὶ πρὸς νότον ἡ

[1]) Ἐν τῇ λέξει Nation τῆς ἐγκυκλοπαιδείας τῶν πολιτικῶν ἐπιστημῶν τοῦ Rotteck καὶ Welcker τῆς τελευταίας ἐκδόσεως.

ἰταλική. Ἐπ' ἴσης καὶ ἡ ταὐτότης τοῦ θρησκεύματος, παρὰ τοῖς καθολικοῖς μάλιστα τὸ δόγμα λαοῖς, εἶναι ἴσως τὸ ἥκιστα πάντων διακριτικὸν σημεῖον· λόγου χάριν, οἱ Ἱσπανοὶ καὶ οἱ Πολωνοὶ πρεσβεύουσι τὸ αὐτὸ θρήσκευμα ἀλλὰ διαφέρουσιν ἀλλήλων ἐθνικῶς ὅσον ἀπέχουσι τοπικῶς.

Τὸ ἔθνος δεῖται ἑπομένως πολλῶν καὶ ποικίλων στοιχείων, ὧν τὸ κεφαλαιωδέστατον μὲν πάντων εἶναι ἡ γλῶσσα ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸ μοναδικώτατον. Πλὴν τῆς αὐτῆς καταγωγῆς καὶ τῆς αὐτῆς γλώσσης ἀπαιτεῖται καὶ ἡ ἑνότης τῆς χώρας, ἥτις ἀποτελεῖ εἶδός τι γεωγραφικῆς ἐθνικότητος· πρὸς δὲ ταύτῃ, συναπαιτεῖται κοινότης ἐθνικῆς συνειδήσεως, συμφερόντων, παραδόσεων, τάσεων, προαιρέσεων, θρησκεύματος, ἱστορικῶν περιπετειῶν καὶ παθημάτων κλ. «Ἕκαστον ἔθνος ἢ λαὸς (λέγει ὁ K. Steinthal [1]), ὁ περὶ τὴν ψυχολογίαν ἐγκύψας τῶν λαῶν) ἀποτελεῖ μίαν τινὰ ἀπηρτισμένην ἑνότητα, οἱονεὶ ἀτομικὴν παράστασιν τῆς ἀνθρωπίνης οὐσίας· πάντα τὰ μέλη τοῦ αὐτοῦ λαοῦ φέρουσι ἔν τε τῷ σώματι καὶ τῇ ψυχῇ, τὴν σφραγῖδα τῆς ἀτομικῆς φύσεως τοῦ λαοῦ. Ἡ ὁμοιότης αὕτη σωματικῶς μὲν πηγάζει ἐκ τῆς ὁμοιότητος τοῦ αἵματος (τῆς καταγωγῆς δηλαδὴ) καὶ ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν ἐπενεργειῶν τῆς φύσεως καὶ τῆς διαίτης· εἰς τὴν ὁμοιότητα τῆς ψυχικῆς μορφώσεως συμβάλλεται ὁ κοινὸς βίος ἤτοι τὸ κοινῇ διανοεῖσθαι. Τὸ αὐτὸ σῶμα καὶ αἱ αὐταὶ ἐντυπώσεις, αἱ ἔξωθεν προερχόμεναι, γεννῶσι τὰ αὐτὰ αἰσθήματα, τὰς αὐτὰς διαθέσεις καὶ τὰς αὐτὰς ἐπιθυμίας, ἐκ τούτων δὲ πάντων γεννᾶται πάλιν ἡ ταὐτότης τῶν διανοημάτων καὶ τῆς γλώσσης. Αἱ ἐντυπώσεις τῆς ψυχῆς προξενοῦσι παρὰ πᾶσι τὰς αὐτὰς ὁρμάς, κλίσεις καὶ ἰδιότητας πνεύματος, τούτων δ' ἕνεκα, ἅπαντες ἔχουσι τὸ αὐτὸ ἐθνικὸν πνεῦμα, ὅπερ ἐκδηλοῦται πρῶτον μὲν ἐν τῇ γλώσσῃ εἶτα δὲ ἐν τοῖς ἤθεσι καὶ τοῖς ἐθίμοις, ἐν τοῖς θεσμοῖς καὶ ἐν ταῖς πράξεσιν, ἐν ταῖς παραδόσεσι καὶ ἐν τοῖς ᾄσμασι·

---

[1]) Grammatik, Logik und Psychologie, sel. 390.

ταῦτα εἶναι τὰ προϊόντα τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος». Ἐν ὀλίγαις λέξεσιν ὁ Κ. Steinthal ἐσκιαγράφησε ἐμβριθέστατα τὴν γένεσιν τοῦ λαοῦ ἢ τοῦ ἔθνους.

Ἀλλ' ἂς μὴ σπεύδωμεν· ὁ ἐπιφανὴς Βαλβος [1]) λέγει που ὅτι τὰ νεώτερα ἔθνη παρήχθησαν εἰς τὸ εἶναι ἐκ τῆς συναναμίξεως ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἐκ τῆς συγχύσεως πολυμίκτων καὶ πολυποικίλων φυλετικῶν στοιχείων, καὶ ὅτι οὐδὲν ἔθνος δύναται νὰ καυχηθῇ ἐπὶ ἀμίκτῳ καταγωγῇ ἢ ἐπὶ ἀμίκτῳ γλώσσῃ Οἱ πόλεμοι, αἱ ἐπιδρομαὶ, αἱ μεταναστάσεις, αἱ κατακτήσεις τοσοῦτον ἐπενήργησαν εἰς τὴν συγκόλλησιν καὶ σύγκρασιν τῶν φύλων καὶ ἐν μέρει τῶν γλωσσῶν, ὥστε ἡ κατ' ἰδίαν διάκρισις ἀλλήλων κατέστη σήμερον δυσχερεστάτη. Ὁ σχηματισμὸς τῶν γλωσσῶν μέχρι δέ τινος καὶ αὐτῶν τῶν ἐθνῶν ἐν μέσῳ χρόνων ἱστορικῶν εἶναι (λέγει ὁ Κ. Λιττρὲ [2]) φαινόμενον, ἄξιον ἁπάσης τῆς προσοχῆς τοῦ ἱστορικοῦ καὶ τοῦ φιλοσόφου. Ἡ λατινικὴ, ἡ γερμανικὴ καὶ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα χρονολογοῦνται ἐξ ἀμνημονεύτων χρόνων· ὁ τρόπος, δι' οὗ αὗται κατὰ μικρὸν ἐσχηματίσθησαν, λανθάνει τὴν ὀξυδέρκειαν τοῦ γλωσσολόγου, ὅστις τὸ πολὺ δύναται νὰ κατασκευάσῃ τὸ ἀφῃρημένον διάγραμμα τῆς βαθμιαίας αὐτῶν ὀργανώσεως. Ἀπ' ἐναντίας, αἱ νεώτεραι εὐρωπαϊκαὶ γλῶσσαι ἕλκουσι τὴν γένεσιν ἀπὸ τῆς συστάσεως τῆς τιμαριωτικῆς κοινωνίας· αἱ λεγόμεναι μάλιστα ρωμανικαὶ ἀνεπτύχθησαν μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας· τότε διεξειλίχθησαν τέσσαρες γλῶσσαι, ἡ ἰταλικὴ, ἡ ἱσπανικὴ, ἡ γαλλικὴ καὶ ἡ προβηγκιανὴ, ἐξ ὧν ἡ τελευταία, φαεινὴν ἐκπέμψασα λάμψιν, περιέπεσεν εἰς βαθμιαίαν ἀμαύρωσιν καὶ κατήντησεν ἐπὶ τέλους ἁπλοῦν ἐπαρχιακὸν ἰδίωμα.

---

[1]) Meditazioni Storiche VII, παράγρ. 4. Πρβλ. Palma ὡς ἀνωτέρω, σελ. 16.

[2]) De la Poésie Épique dans la Société Féodale (ἐν τῷ φυλλαδίῳ τῆς 1 ἰουλίου 1854 τῆς «Ἐπιθεωρήσεως τῶν Δύο Κόσμων», σελ. 42).

Τὰ νεώτερα ἔθνη καὶ αἱ νεώτεραι γλῶσσαι εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον προϊὸν τοῦ ἐνδελεχοῦς τούτου συγχρωτισμοῦ, τὸν ὁποῖον παρήγαγεν ἡ ἀνένδοτος κατεργασία τῶν ἱστορικῶν περιπετειῶν. Ὁ «Χρόνος» ὁ τοὺς Ἕλληνας διασύρων ὡς «ἐκ πολλῶν ἐθνῶν μιγάδας συλλεγέντας» ἔπρεπε ν' ἀναλογισθῇ ὅτι καὶ τὸ ἀγγλικὸν ἔθνος καὶ ἡ ἀγγλικὴ γλῶσσα εἶναι εἶδός τι ἐθνικοῦ καὶ γλωττικοῦ ψηφοθετήματος ἐκ γερμανικῶν καὶ γαλλικῶν στοιχείων, καὶ ὅτι εἰς τὸ ἀγγλικὸν ἔθνος συγκαταριθμοῦνται πολλὰ ἑκατομμύρια Κελτῶν, Κίμβρων κλ., διασώζοντα ἔτι καὶ σήμερον τὴν ἐπιχώριον αὐτοῖς λαλιάν. Ἀλλὰ μήπως οἱ Ἄγγλοι μόνοι εἶναι μιγάδες; Ἐν Γερμανίᾳ, τὸ σλαβικὸν στοιχεῖον ἀποτελεῖ μικρὸν μὲν ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀσήμαντον μέρος τοῦ πληθυσμοῦ. Οἱ Γάλλοι, παρηγμένοι, ὡς εἴπομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ἐκ στοιχείων κελτικῶν, ρωμαϊκῶν καὶ ἐν μέρει γερμανικῶν, περιλαμβάνουσιν ἐν ἑαυτοῖς καὶ διακεκριμένας τινὰς ἐθνικότητας, λαλούσας γλῶσσαν διάφορον τῆς γαλλικῆς. Τὸ Βέλγιον συνίσταται ἐκ δύο ἐθνῶν, πολιτικῶς μὲν συνηρμοσμένων, ἀλλὰ δύο διαφόρους γλώσσας λαλούντων. Οἱ Ἱσπανοὶ καὶ οἱ Πορτογάλλοι συνίστανται ἐκ κελτιβηρικῆς, ρωμαϊκῆς καὶ ἀραβικῆς ζύμης. Ἡ ὁμοφυλία τῶν Σλάβων ἔχει τοσαῦτα ἰδιώματα, ὥστε ἐπὶ τῆς ἐν Πράγᾳ τῷ 1848 συγκροτηθείσης πανσλαβικῆς συνόδου, τὰ πρακτικὰ αὐτῆς ἔπρεπε νὰ συνταχθῶσιν εἰς τὴν γερμανικήν, ὅπως γείνωσιν ἐξ ἴσου καταληπτὰ εἰς τοὺς πολυγλώσσους ἀντιπροσώπους τοῦ σλαβισμοῦ.

Τί ἕπεται ἐντεῦθεν; Ὁ διασύρων τοὺς Ἕλληνας ὡς λαὸν μιγάδα ἀποδίδει αὐτοῖς προσόν, οὗτινος κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μετέχουσιν ἅπαντα τὰ εὐρωπαϊκὰ ἔθνη· οἱ Ἕλληνες μάλιστα δικαιοῦνται νὰ σεμνύνωνται ὅτι, ἐν μέσῳ τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς πανωλεθρίας, διετήρησαν σχετικῶς ἀλώβητον καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρά των. Καὶ διατί δὲν πρέπει νὰ προσαγορευθῶσιν ἔθνος οἱ Ἕλληνες; Μήπως δὲν ἔχουσι μίαν καὶ τὴν αὐτὴν γλῶσσαν,

γλῶσσαν καθαρῶς ἑλληνικήν, ἥτις διακαθαίρεται καὶ κατασκευάζεται ὁσημέραι ἐπὶ τὸ τελειότερον καθ᾽ ὅσον κατασκευάζεται καὶ διαμορφοῦται ὁ πνευματικὸς καὶ κοινωνικὸς βίος τοῦ ἔθνους; Μήπως δὲν ἔχουσι νὰ ἐπικαλεσθῶσιν ἱστορικὰς παραδόσεις, ὅσας οὐδὲν ἄλλο ἔθνος; Μήπως δὲν ἔχουσιν τοπικὴν ἑνότητα; Μήπως δὲν ἔχουσι τὸ αὐτὸ θρήσκευμα, τὰ αὐτὰ ἤθη καὶ ἔθιμα, τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα, ἐὰν θέλετε καὶ τὰ αὐτὰ ἐλαττώματα; Μήπως δὲν συναισθάνονται, ὡς εἴπερ τις ἄλλος λαὸς (τεκμήριον ἡ Κρήτη, πρὸ τῆς Κρήτης δὲ ἡ Ἑπτάνησος), τὴν ἐπενέργειαν τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος, καὶ τὴν ἀλληλεγγύην τῆς πολιτικῆς κοινοπραγίας; Μήπως δὲν ἔχουσιν ἀνεξάρτητον πολιτικὸν κέντρον, ἀφ᾽ οὗ δύνανται ν᾽ ἁπλωθῶσι καὶ θ᾽ ἁπλωθῶσιν εἰς τὴν ἀνήκουσαν αὐτοῖς ἐθνικὴν περιφέρειαν; Ἐὰν τὸ ὅμαιμον, τὸ ὁμόγλωσσον, τὸ ὁμόηθες, τὸ ὁμοπαθές, τὸ ὁμόθρησκον, τὸ ὁμόχωρον δὲν εἶναι ἱκανὰ τεκμήρια τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐὰν ἡ πολιτικὴ ἑνότης πρέπει νὰ ὑποληφθῇ ὡς ὁ ἀπαραίτητος στοιχειώδης ὅρος παντὸς ἔθνους, τότε πλέον καὶ τὸ ἰταλικὸν ἔθνος πρὸ τοῦ 1859 ἦτο «λαὸς τεθνεὼς» ὡς ἔλεγεν ὁ Λαμαρτῖνος, τότε καὶ οἱ Γερμανοὶ πρέπει νὰ διωχθῶσιν ἀπὸ τῆς χορείας τῶν ἐθνῶν καὶ ν᾽ ἀπέλθωσιν μετὰ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰς ἐρήμους, πρὸς προϋπάντησιν τῶν Βεδουΐνων καὶ τῶν Μογγόλων.

Ἀλλ᾽ ὁ συντάκτης τοῦ «Χρόνου» ἀγνοεῖ τὸ μέγιστον καὶ ἐκπληκτικὸν προσὸν τῶν Ἑλλήνων, ὅτι καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τῆς θηριωδεστέρας δουλείας, διετήρησαν ἀκμαῖον τὸ συναίσθημα τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν συνειδήσεως· ἡ ξένη δεσποτεία ὑπῆρξε, ναί, ἡ ἀκόνη ἐν ᾗ οἱ Ἕλληνες ἔθηξαν τὴν ψυχὴν καὶ τὸ ἐθνικὸν αὐτῶν φρόνημα. Θέλει ἴσως ἀποδείξεις ὁ «Χρόνος»; Παραπέμπομεν αὐτὸν εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Κ. Γεωργίου Φίνλεϋ, τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν πρὸς αὐτὸν ἐπιστέλλοντος καὶ πολλάκις ἀνεπιεικῶς κρίναντος τὴν Ἑλλάδα καὶ τοὺς Ἕλληνας. Ἂς μὴ λάβῃ τὸν κόπον νὰ φυλ-

λολογήση ὁ συντάκτης τοῦ «Χρόνου» τὰς πολυτόμους συγγραφὰς τοῦ ἱστοριογράφου τῆς δούλης Ἑλλάδος· δὲν εἶναι ἀνάγκη ν' ἀναδιφήσῃ τὴν ἱστορίαν τῆς «μεσαιωνικῆς Ἑλλάδος» ἢ τὴν δίτομον «ἱστορίαν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας» ἢ τὴν ἐπ' ἴσης δίτομον «ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως». Ἂς εὐαρεστηθῇ μόνον νὰ λάβῃ ἀνὰ χεῖρας τὴν ἐπὶ τοῦ 1844 τὸ πρῶτον καὶ ἐπὶ τοῦ 1857 τὸ δεύτερον ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Κ. Φίνλεϋ συνεκτικὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἀπὸ τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας μέχρι τῆς ἀναβάσεως Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου [1]). Παραπέμπομεν δ' αὐτὸν οὐχὶ εἰς τὰ ἐντὸς τοῦ συγγράμματος σποράδην ἱστορούμενα ἀλλὰ μόνον εἰς τὰ δύο προοίμια τοῦ συγγραφέως.

«Ἡ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ ξένην κυριαρχίαν (λέγει προοιμιαζόμενος ὁ Κ. Φίνλεϋ) περιστρέφεται εἰς τὴν ταπείνωσιν καὶ εἰς τὰς συμφορὰς ἔθνους (λοιπόν, κατὰ τὸν ἀνταποκριτὴν τοῦ «Χρόνου» ὑπάρχει ἑλληνικὸν ἔθνος!!) ἀναβιβασθέντος ἐν τῇ ἀρχαιότητι εἰς τὸ κατακόρυφον σημεῖον τοῦ πολιτισμοῦ. Δισχιλίων ἐτῶν παθήματα δὲν ἴσχυσαν ν' ἀμαυρώσωσι τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα, πολλῷ δ' ὀλιγώτερον ἴσχυσαν νὰ σβέσωσι τὴν ἐθνικὴν φιλοδοξίαν». Εὖγε, Κ. Φίνλεϋ! «Τ' ἀπομνημονεύματα τῆς δούλης Ἑλλάδος (λέγει ὀλίγον κατωτέρω) ἀποτελοῦσι μέρος τῆς ἐθνικῆς αὐτῆς ὑπάρξεως οὐχ ἧττον ἢ ἡ ἡρωϊκὴ αὐτῆς ποίησις καὶ ἡ κλασικὴ αὐτῆς ἱστορία». Πολὺ καλά· ἄρα «ἡ ἱστορία λαοῦ (προσεπάγει ὁ ἐπιφανὴς ἱστοριογράφος) διατηρήσαντος ἐπὶ πολυαιωνίων δυστυχημάτων τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ἐθνικότητά του καὶ ἀνακτησαμένου ἐπὶ τέλους ἱκανὴν δύναμιν ὥστε νὰ δημιουργήσῃ ἀνεξάρτητον κράτος, δὲν εἶναι ἀξία παραμελήσεως». Ἐννοεῖται· εἶναι μάλιστα ἀξία μελέτης [2]). Ὁ Κ. Φίνλεϋ χολαφίζει κατ' ἀξίαν τὸν συντάκτην τοῦ

[1]) Greece under the Romans, London 1857.

[2]) Ὁ Thierry (ἐν τῇ εἰσαγωγῇ εἰς τὴν «Ἱστορίαν τῆς ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν κατακτήσεως τῆς Ἀγγλίας») ἐπάγει τοὺς ἑπομένους ἀξιομνημονεύτους λόγους. Un grand peuple ne se subjugue pas aussi promptement

«Χρόνου» ἰσχυριζόμενον «ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν ὑπῆρχεν οὐδαμοῦ» καὶ ὅτι «οἱ κάτοικοι τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου, ἄνθρωποι μιγάδες καί πως νόθοι ἐξ ὅλων τῶν τουρκικῶν ἐπαρχιῶν, ἐδέησε ν' ἀκούσωσι παρ' ἄλλων ὅτι ἦσαν ἀδελφοὶ πρὶν λάβωσιν ὑποψίαν περὶ τούτου». Ὁποία τῷ ὄντι ἐλεεινότης! ἐπὶ τῇ βάσει ἐπιστολῆς ἐξ Ἀθηνῶν, ὁ συντάκτης τοῦ «Χρόνου» ἀναγκάζεται ν' ἀπαρνηθῇ τὴν ἐθνικότητα τῶν Ἑλλήνων, τῆς ὁποίας τὴν ἰσχὺν αὐτὸς ἴσως ὁ ἐπιστολογράφος (ὁ Κ. Φίνλεϋ) ἐκθειάζει ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐπὶ τὸ προκείμενον.

Ὁ Κ. Φίνλεϋ, ἐν τέλει τοῦ προοιμίου τῆς δευτέρας ἐκδόσεως παρατηρεῖ ὡσαύτως ὅτι «ὑπάρχουσιν ἴσως ἔθνη ἅτινα, ὑπὸ τὸ κράτος τῶν αὐτῶν ἐξευτελιστικῶν ὅρων, διέ-

---

que sembleraient le faire croire les actes officiels de ceux qui le gouvernent par le droit de la force. La résurrection de la *nation* grecque prouve que l'on s'abuse étrangement en prenant l'histoire des rois ou même des peuples conquérants pour celle de tout le pays sur lequel ils dominent. Le regret patriotique vit encore au fond des coeurs longtemps après qu'il n'y a plus d'espérance de relever l'ancienne patrie. Ce sentiment, quand il a perdu la puissance de créer des armées, crée encore des bandes de partisans. des brigands politiques dans les forêts ou sur les montagnes, et fait vénérer comme des martyrs ceux qui meurent sur le gibet. Voilà ce que des travaux récents nous ont appris pour la *nation grecque*, et ce que j'ai trouvé pour la race anglo saxonne, en recueillant son histoire où personne ne l'avait cherchée, dans les légendes, les traditions et les poesies populaires. La ressemblance entre l'état des Grecs sous les Turcs *et celui des Anglais* de race sous les Normands, non seulement pour ce qu'il y a de matériel dans l'asservissement, mais pour la forme particulière que revêt l'esprit national au milieu des souffrances de l'oppression, pour les instincts moraux et les croyances superstitieuses qui en naissent, pour la manière de haïr ceux qu'on voudrait et qu'on ne peut vaincre, et d'aimer ceux qui luttent encore lorsque la masse courbe la tête, est un fait bien digne de remarque. De ce rapprochement peut sortir quelque lúmière pour l'étude morale de l'homme. (Λαὸς μέγας δὲν καθυπο-

σῶσαν ὁπωσοῦν τὴν ἑαυτῶν ὕπαρξιν· ἡ ἱστορία ὅμως οὐδὲν ἀναγράφει παράδειγμα λαοῦ, μετὰ τοσαύτας ταπεινώσεις ἀποπειραθέντος ἐξ ἴσου τελεσφόρως ὡς οἱ Ἕλληνες, ν' ἀνακτήσηται τὴν ἀνεξαρτησίαν του». Οὐ μόνον ἐν τῷ προοιμίῳ τῆς δευτέρας ἐκδόσεως ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ τῆς πρώτης θαυμάζει ὁ συγγραφεὺς τὴν ἐθνικὴν δύναμιν τῶν Ἑλλήνων. «Ἡ ἐθνικότης αὐτῶν (λέγει) διήρκεσε καὶ μετὰ τὴν ὑποδούλωσίν των καὶ παρώξυνεν αὐτοὺς εἰς νέαν καὶ δραστικὴν ἐνέργειαν, ὁπότε ἡ ρωμαϊκὴ κυβέρνησις, ἀσθενεστέρα ὁσημέραι γινομένη, ἤρξατο ὀλιγωροῦσα τῶν διοικητικῶν καθηκόντων». Καὶ παρακατιών· «οὔτε οἱ Καίσαρες τῆς Ρώμης οὔτε οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου οὔτε οἱ Φράγκοι ἡγεμόνες οὔτε οἱ Τοῦρκοι Σουλτάνοι ἠδυνήθησαν νὰ διακόψωσι

τάσσεται οὕτω προθύμως ὡς ἤθελον ἴσως νὰ ποιήσωσι πιστευτὸν αἱ ἐπίσημοι πράξεις τῶν κυβερνώντων αὐτὸν δικαιώματι τῆς βίας. Ἡ ἐξανάστασις τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους τεκμηριοῖ ὅτι δεινῶς ἀπατῶνται οἱ ὑπολαμβάνοντες τὴν ἱστορίαν τῶν βασιλέων ἢ τῶν κατακτητικῶν λαῶν ὡς ἱστορίαν ὅλου τοῦ τόπου οὗ τινος δεσπόζουσιν. Ἡ ἐπ τῇ ἀπωλείᾳ τῆς πατρίδος λύπη ζῇ εἰσέτι ἐν τῷ βάθει τῶν καρδιῶν πολὺν χρόνον κα ἀφ' οὗ ἐκλίπῃ ἡ ἐλπ ς περ ἀνεγέρσεως αὐτῆς. Τὸ αἴσθημα τοῦτο, ὁπόταν ἀπολέσῃ τὴν δύναμιν τοῦ δημιουργεῖν στρατούς, δημιουργεῖ στίφη ὁπλιτῶν ἐν τοῖς δάσεσιν ἢ ἐπὶ τῶν ὀρέων κα γεραίρει ὡς μάρτυρας τοὺς ἀποθνήσκοντας διὰ τῆς ·γχόνης. Τοῦτο ἐδίδαξαν ἡμᾶς νεώτερα συγγράμματα περι τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, αὐτὸ δὲ τοῦτο εὗρον κα ἐγὼ περ τῆς ἀγγλοσαξονικῆς φυλῆς, συλλέγων τὴν ἱστορίαν της ἐκεῖ ὅπου οὐδεὶς θὰ τὴν ἐζήτει, ἐν τοῖς μύθοις, ἐν ταῖς παραδόσεσι καὶ ἐν τοῖς ποιήμασι τοῖς δημοτικοῖς. Ἡ ὁμοιότης μεταξὺ τῆς καταστάσεως τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τοὺς Τούρκους καὶ τῆς τῶν φύσει Ἄγγλων ὑπὸ τοὺς Νορμανδούς, οὐ μόνον ὡς πρὸς ὅ,τι ὑπάρχει ἔνυλον ἐν τῇ δουλείᾳ, ἀλλ' ὡς πρὸς κα τὸ ἰδιαίτερον εἶδος ὅπερ περιβάλλεται τὸ ἔθνικὸν αἴσθημα ἐν τῷ μέσῳ τῶν παθημάτων τῆς καταπιέσεως, ὡς πρὸς τὰ ἠθικὰ ὁρμέμφυτα καὶ τὴν ἐντεῦθεν προερχομένην δεισιδαίμονα πίστιν, ὡς πρὸς τὸν τρόπον τοῦ μισεῖν ἐκείνους τοὺς ὁποίους ἐπιθυμεῖ τις νὰ νικήσῃ καὶ δὲν δύναται, καὶ τοῦ ἀγαπᾶν ἐκείνους οἵτινες ἀγωνίζονται ἔτι καὶ ὁπότε ἡ πλε στη τοῦ ἔθνους μερὶς κλίνει τὸν αὐχένα, εἶναι γεγονὸς ὄντως ἄξιον σημειώσεως. Ἐκ τῆς προσεγγίσεως ταύτης δυνατὸν νὰ διαφωτισθῇ ὁπωσοῦν ἡ ἠθικὴ μελέτη τοῦ ἀνθρώπου).

*

τὴν ἀκατάπαυστον παράδοσιν πολιτικῆς τινος κληρονομίας, ἣν πᾶσα γενεὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους διεβίβαζεν εἰς τὴν ἀμέσως ἑπομένην... Ἡ ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ δουλείᾳ του, εἶναι ἀξία διαφέροντος καὶ διδακτική. Οἱ Ἕλληνές εἶναι οἱ μόνοι ἐναπολειφθέντες ἀντιπρόσωποι τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Διετήρησαν τὴν χώραν, τὴν γλῶσσαν καὶ τὸν κοινωνικὸν διοργανισμόν των ἐναντίον φυσικῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων, αἵτινες ἐξήλειψαν ἐκ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς πάντας τοὺς πρώην συγχρόνους, φίλους καὶ ἐχθροὺς αὐτῶν. Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι τὴν διατήρησιν τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ὑπάρξεως ὀφείλουσιν εἰς τοὺς θεσμοὺς τοὺς ὁποίους παρέλαβον ἐκ τῶν προγόνων των». Καὶ ἀλλαχοῦ· «ἡ ἐθνικότης τῶν Ἑλλήνων ἦτο τοσοῦτον στενῶς συνδεδεμένη μετὰ τῶν ἀστικῶν θεσμῶν των, ὥστε οἱ Ρωμαῖοι δὲν ἠδυνήθησαν κατ' οὐδένα τρόπον νὰ καταστρέψωσι τὰς ἐγχωρίους διοικήσεις...· οἱ Ρωμαῖοι, οἵτινες κατεδίκαζον καὶ διέσυρον τὰ ἐλαττώματα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἀνεδείχθησαν πολὺ μᾶλλον τῶν Ἑλλήνων ἀνίκανοι ὅπως ἀντιστῶσιν εἰς τοὺς πειρασμοὺς τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ πλούτου· ὥστε ἐντὸς μιᾶς καὶ μόνης ἑκατονταετηρίδος οἱ Ρωμαῖοι ὑπερηκόντισαν πολὺ τοὺς Ἕλληνας εἰς τὴν ἀκολασίαν καὶ τὴν διαφθοράν».

Ἀρκοῦσιν αἱ ὀλίγαι αὗται περικοπαὶ ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ Κ. Φίνλεϋ ὅπως ἀποδείξωσιν ὁπόσον ἀδύνατος — ἵνα μὴ εἴπωμεν ἀμαθὴς — εἶναι ὁ συντάκτης τοῦ «Χρόνου» περὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ὁ Κ. Φίνλεϋ, ἀντὶ νὰ γράφῃ ἐπιστολὰς περὶ τῶν ἐν Ἀθήναις συμβαινόντων, θὰ ἔπραττεν ὠφελιμώτερον ἔργον ἐὰν παρέδιδεν εἰς τὸν συντάκτην τοῦ «Χρόνου» ὀλίγα μαθήματα ἑλληνικῆς ἱστορίας, ἔστω καὶ ἐπιστολιμαῖα. Δυστυχῶς ὁ συντάκτης τοῦ «Χρόνου» καὶ τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας εἶναι ἐξ ἴσου ἄπειρος ὅπως καὶ τῆς ἑλληνικῆς· ὁ συμπατριώτης τοῦ Γίββωνος καὶ τοῦ Merivale δογματολογεῖ ἀπὸ καθέδρας ὅτι «οἱ Ρωμαῖοι συνεχώνευσαν τοὺς Ἕλληνας διὰ τῆς δουλείας», ἐν ᾧ συνέβη

ἀκριβῶς τὸ ἀντίστροφον, δηλαδὴ ὁ ἑλληνισμὸς ἀντικατέστησε καὶ μέχρι τινὸς συνεχώνευσε τὸν ρωμαϊσμὸν οὐ μόνον πνευματικῶς ἀλλὰ καὶ πολιτικῶς. Δέον ν' ἀναπτύξωμεν κεφαλαιωδῶς τὸ ἱστορικὸν τοῦτο συμβάν.

Οἱ Ρωμαῖοι καὶ οἱ Ἕλληνες τρὶς ἐπολέμησαν πρὸς ἀλλήλους ἐκ τοῦ συστάδην· πρῶτον ἐν Ἰταλίᾳ, δεύτερον ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ τρίτον καθ' ὅλην τὴν Ἀνατολήν· ἐν Ἰταλίᾳ, οἱ Ἕλληνες ὑπέκυψαν μὲν εἰς τὴν δύναμιν τῶν Ρωμαίων ἀλλὰ διέσωσαν σχεδὸν ἀνέπαφον τὴν ἐθνικὴν καὶ μέχρι τινὸς τὴν πολιτικὴν αὐτῶν φυσιογνωμίαν· ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, οἱ Ρωμαῖοι ἐνίκησαν μὲν τοὺς Ἕλληνας διὰ τῶν ὅπλων ἀλλ' ἐχειρώθησαν ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος· κατὰ τὴν τρίτην ἐπὶ τέλους περίοδον, τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον διέλυσεν εἰς μυρία τεμάχη τὸν ἀποκεκρυσταλλωμένον ρωμαϊσμὸν καὶ κατέλαβε τὴν ἕδραν αὐτοῦ θριαμβευτικῶς. Ἐξιστοροῦμεν ἐν συνόψει τὰ τρία ταῦτα μεγάλα ἱστορικὰ γεγονότα, ἐξ ὧν θὰ φανῇ ἡλίου φαεινότερον ἡ ἀμάθεια τοῦ συντάκτου τοῦ «Χρόνου», διατεινομένου ὅτι «οἱ Ρωμαῖοι συνεχώνευσαν τοὺς Ἕλληνας διὰ τῆς δουλείας».

Ἡ Ἰταλία ἦτο περικεκαλυμμένη εἰς πυκνότατον ζόφον ὅτε οἱ Ἕλληνες, ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ἐκόμισαν τὰ φῶτα καὶ τὸν πολιτισμὸν εἰς τὰς μεσημβρινὰς αὐτῆς ἐσχατιάς. Ἡ ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ καὶ ἐν Σικελίᾳ ἵδρυσις ἑλληνικῶν ἀποικιῶν, ὁ τρόπος δι' οὗ αὗται ἀνεπτύχθησαν ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς καὶ αἱ πολλαὶ καὶ ποικίλαι ἱστορικαὶ περιπέτειαι εἰς ἃς περιέπεσαν, ἀποτελοῦσι μίαν τῶν σπουδαιοτέρων σελίδων τῆς ἱστορίας τοῦ καθόλου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ· κατὰ δυστυχίαν, αἱ περὶ αὐτῶν σωζόμεναι ἱστορικαὶ πηγαὶ εἶναι αἱ πλεῖσται σποραδικαί, ἑπομένως ἀποβαίνει ἀδύνατον νὰ παρακολουθήσῃ τις εἰς τὰς διαφόρους φάσεις τῆς βαθμιαίας καὶ καθ' ὅλα συνεχοῦς ἀνελίξεως τοῦ μεγάλου τούτου θεάματος. Σύμπας ὁ τότε ἑλληνισμός, ἄνευ φυλετικῆς διακρίσεως, ἐξεχύθη εἰς τὴν ἑσπερίαν γῆν καὶ κατήρδευσε διὰ τῶν ζειδώρων ναμάτων του τὴν χώραν, ἣν

ὁ ἀοιδὸς τῆς Ὀδυσσείας ἐμυθοποίησεν ὡς φωλεὰν μονοφθάλμων γιγάντων καὶ θαλασσίων τεράτων. Ἴωνες ἐκ Νάξου καὶ ἐκ Χαλκίδος, Ἀχαιοί, Λοκροί, Ῥόδιοι, Κορίνθιοι, Μεγαρεῖς, Μεσσήνιοι, Σπαρτιᾶται ἀποβαίνουσιν ἀναμὶξ εἰς τὰς διαγελώσας ἀκτὰς τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας. Ὁ ἀχαϊκὸς ἡρωϊσμός, ἡ δωρικὴ δραστηριότης καὶ ἡ ἰωνικὴ εὐμάρεια, ἐναρμονίως αὐτόθι συζευχθεῖσαι, ἐποίησαν θαύματα· ἐντὸς ὀλίγου, τὸ νότιον καὶ τὸ δυτικὸν μέρος τῆς χερσονήσου, ἀπὸ τῆς Καμπανίας μέχρι τοῦ Ταραντίνου κόλπου, προήχθη εἰς ὑπέρτατον πολιτισμόν, ἐπὶ τοῦ ἰταλικοῦ δ' ἐδάφους ἐδημιουργήθη μία μ ε γ ά λ η Ἑ λ λ ά ς, ἧς ὁ πλοῦτος καὶ ἡ περὶ τὸν βίον χλιδὴ ὑπεσκίασαν, κατὰ τὴν πέμπτην ἰδίως καὶ ἕκτην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα, πάσας τὰς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἑλληνικὰς πόλεις. Ἡ Σύβαρις, ἡ Κρότων, ὁ Τάρας, τὸ Μεταπόντιον κλ. ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ, αἱ Συράκουσαι, ἡ Γέλα, ὁ Ἀκράγας, οἱ Λεοντῖνοι, ἡ Νάξος, ἡ Μεσσήνη ἐν Σικελίᾳ — ὁποῖαι τῷ ὄντι πολιτισμοῦ ὀάσεις ἐν μέσῳ σκυθικῆς ἐρημίας! Πόσον εὐφρόσυνος, πόσον δαψιλής, πόσον γόνιμος ἀπέβη ὁ εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα ἐμφιλοχωρήσας ἑλληνισμός! Οὐ μόνον αἱ ἀκταὶ τῆς Καμπανίας, τῆς Ἀπουλίας καὶ τῆς Σικελίας ἀλλὰ καὶ αὐταὶ ἀκόμη αἱ νῆσοι κατῳκήθησαν ὑφ' Ἑλλήνων· οἱ Φωκαεῖς, κτίσαντες τὴν Μασσαλίαν καὶ ἐκ τῆς Μασσαλίας ἀποικίσαντες τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν τῆς Γαλατίας, εἰσήλασαν εἰς τὴν Κύρνον· Βίας δὲ ὁ Πριηνεὺς μετὰ τῶν ἑαυτοῦ Ἰώνων ἠγωνίζετο νὰ ἱδρύσῃ νέαν πατρίδα ἐν τῇ νήσῳ Σαρδοῖ. Ὅπως μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς Ἀμερικῆς (λέγει ὁ K. Droysen [1]), τὰ πεπολιτισμένα εὐρωπαϊκὰ ἔθνη ἀπήρχοντο ἐναμίλλως εἰς τὸν νέον κόσμον, ἵνα ἀποκατασταθῶσιν ἐν αὐτῷ· ὅπως ἡ ἀλληλεγγύη τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ διετρανώθη ἐναργέστερον ἐν μέσῳ τῶν παρὰ τοῖς βαρβάροις ἀποίκων ἢ ὅσον ἐν τῇ παλαιᾷ αὐτῶν πατρίδι, οὕτω καὶ ὁ πρὸς δυσμὰς

[1]) Geschichte des Hellenismus, τόμ. β', σελ. 91.

πλοῦς τῶν Ἑλλήνων καί ὁ παρ' αὐτῶν ἀποικισμὸς τῆς ἑσπερίας ἀπετελέσθη οὐχὶ ὑπὸ τῶν καθ' ἕκαστα φύλων ἀλλ' ὑπὸ σύμπαντος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἄνευ φυλετικῆς διακρίσεως· ὅπως δ' ἐν τῇ πολιτικῇ μορφώσει τῆς βορείου Ἀμερικῆς συνανεχρώσθησαν πρὸς ἀλλήλους ἄγγλοι, γάλλοι, ὀλλανδοὶ καὶ γερμανοὶ ἄποικοι, οὕτω καὶ ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐν Σικελίᾳ ἅπαντα τὰ ἑλληνικὰ φῦλα συνέδραμον εἰς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν γενικὸν σκοπόν. Μετ' ἐκπλήξεως πρέπει ν' ἀτενίσωμεν τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὴν ἀξιοθαύμαστον εἰκόνα τοῦ ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Σικελίᾳ ἑλληνισμοῦ· οἵα πλησμονὴ δυνάμεως, οἵα λαμπρότης ἡγεμονικῶν οἴκων, οἵα ἀξιοθαύμαστος κίνησις πολιτικοῦ ἅμα καὶ πνευματικοῦ βίου! Ἐκεῖ ἐγράφη ἡ πρώτη ἑλληνικὴ νομοθεσία· ἐκεῖ ἤκμασαν ὁ Ζάλευκος καὶ ὁ Χαρώνδας· ἐκεῖ συνέστη ἡ περιώνυμος θρησκευτικοπολιτικὴ ἑταιρεια τῶν Πυθαγορείων· ἐκεῖ, παρὰ τὰς ἀκτὰς τοῦ τυρρηνικοῦ πελάγους, ἐν τῇ πόλει τῆς Ἐλέας, κατέβαλεν ὁ Ξενοφάνης τὰ θεμέλια τῆς ἐλεατικῆς φιλοσοφίας καὶ διέσυρε τὴν ἑλληνικὴν θρησκείαν· ἐκεῖθεν μετεβιβάσθη εἰς τοὺς Ἀθηναίους διὰ τοῦ Γοργίου τὸ τεχνικὸν εἶδος τοῦ λόγου· ἐκεῖ ἐτεχνολογήθη ὑπὸ τοῦ Κόρακος καὶ τοῦ Τισίου ἡ θεωρία τῆς ρητορικῆς. Τὴν ἀνθηρότητα τῶν αὐτόθι ἑλληνικῶν πόλεων μαρτυροῦσιν ἔτι καὶ νῦν τὰ μεγαλοπρεπῆ αὐτῶν ἐρείπια. «Ἐκ τῶν ἐλαχίστων ἐν τῇ ἰταλικῇ παραλίᾳ ἑλληνικῶν πόλεων (λέγει ὁ νεώτατος τῆς Ρώμης ἱστοριογράφος, K. Ihne [1]) ἦτο ἡ Ποσειδωνία ἢ Παῖστος, καὶ ὅμως τὰ καταπληκτικὰ λείψανα τῶν ναῶν τῆς ἐλαχίστης τῶν ἑλληνικῶν πόλεων πληροῦσι θαυμασμοῦ τὸν θεατήν».

Ἡ ἱστορία τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Ἑλλήνων δὲν συνέχεται μετὰ τῆς ἰταλικῆς, ἐπειδὴ οὗτοι ὑπῆρξαν ἀνέκαθεν στενῶς συνδεδεμένοι μετὰ τῆς ἀρχικῆς πατρίδος των, καίτοι εἶναι ἀφ' ἑτέρου ἀληθὲς ὅτι ἐλάχιστα ἐπέδρασαν εἰς τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ

[2]) Römische Geschichte, τόμ. α', σελ. 317.

παρέλθωμεν ἐν σιγῇ ὅτι οἱ Ἰταλιῶται καὶ οἱ Σικελιῶται ἔσωσαν τὸν δυτικὸν πολιτισμὸν ἀπὸ βαρβαρικῶν κατακλύσεων καὶ διὰ τῶν ἀνδραγαθημάτων αὐτῶν προεξομάλισαν τὴν ὁδὸν τῶν Ρωμαίων. Πρὶν οἱ Ρωμαῖοι ταπεινώσωσι τὴν Καρχηδόνα, οἱ ἐν τῇ δύσει Ἕλληνες, ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Γέλωνος καὶ τοῦ Θήρωνος, ἐξωλόθρευσαν ἐν τῇ παρὰ τῇ Ἱμέρᾳ ἀξιομνημονεύτῳ μάχῃ τὸν ἐκ τριάκοντα μυριάδων στρατὸν τοῦ Ἀμίλκα, ἀπήλλαξαν δὲ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ἀπὸ τῆς Καρχηδονιακῆς κατακτήσεως καθ' ὃν περίπου χρόνον οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες ἐφυγάδευον τοὺς στρατοὺς καὶ τοὺς στόλους τοῦ Ξέρξου καὶ ἔσωζον τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τῆς περσικῆς εἰσβολῆς [1]). Οὐ μόνον δὲ παρὰ τὴν Ἱμέραν ἐλύτρωσαν τὴν Ἰταλίαν ἀπὸ τῆς Καρχηδονιακῆς κατακτήσεως, ἀλλὰ καὶ παρὰ τὴν Κύμην κατεναυμάχησαν τοὺς συμμάχους τῶν Καρχηδονίων καὶ ἀδιαλλάκτους τῶν Ρωμαίων ἐχθρούς, Ἐτρούσκους, οἵτινες ἐδέσποζον τότε τῶν μεσογαίων ἐπαρχιῶν τῆς ἰταλικῆς χερσονήσου. Οἱ ἀναγνόντες τὴν ἀρχαιοτάτην ρωμαϊκὴν ἱστορίαν ἐνθυμοῦνται βεβαίως ὅτι, μετὰ τὴν ἀπέλασιν τῶν Ταρκυνίων, οἱ Ἐτροῦσκοι καὶ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν, ὠφεληθέντες ἀπὸ τῆς ἐξασθενήσεως τῆς Ρώμης, προσέβαλον τὸ Λάτιον, ἐκυρίευσαν τὴν Ρώμην καὶ ἠνάγκασαν τοὺς Ρωμαίους νὰ παραδώσωσιν αἰσχρῶς τὰ ὅπλα των. Ἀλλ' ἡ συμμαχία τῶν Ἐτρούσκων καὶ τῶν Καρχηδονίων, καταβαλοῦσα τοὺς Ρωμαίους, ἀπέβη ἐπ' ἴσης ἐπικίνδυνος καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας, οἵτινες ἀνεδέξαντο τότε τὸν ἀγῶνα πρώτιστα μὲν καὶ μάλιστα ὑπὲρ ἑαυτῶν οὐχ ἧττον ὅμως καὶ ὑπὲρ τῶν Ρωμαίων. Οἱ Κυμαῖοι καὶ ἄλλοι Ἰταλιῶται, ἀντεπεξελθόντες κατὰ τῶν νικηφόρων Ἐτρούσκων, ἀνέστειλαν

1) Ὁ γάλλος ἀκαδημαϊκὸς καὶ φιλέλλην K. Brunet de Presle συνέγραψε τὴν τελειοτέραν ἱστορίαν τῶν ἐν Σικελίᾳ ἑλληνικῶν ἀποικιῶν. — Πρβλ. κα τὴν μονογραφίαν τοῦ Voelkerling, de rebus siculis ab Atheniensium expeditione usque ad prioris belli finem gestis, ἐκδοθεῖσαν ἐν Βερολίνῳ τῷ 1868.

τὴν θριαμβευτικὴν αὐτῶν πορείαν πρὸ τῶν τειχῶν τῆς Ἀρικίας· ἐν τῷ τυρρηνικῷ δὲ πελάγει, ναυαρχοῦντος τοῦ Διονυσίου, κατενίκησαν τὸν ἡνωμένον στόλον τῶν Καρχηδονίων καὶ τῶν Ἐτρούσκων κατὰ τὴν περιφανῆ ἐκείνην ναυμαχίαν, ἣν ὁ ὑψιπέτης Πίνδαρος ἐξυμνεῖ ἐν τῇ πρώτῃ τῶν Πυθιονικῶν ᾠδῇ.

Τοιουτοτρόπως, ἡ καρτεροψυχία τῶν Ἑλλήνων ἠλευθερωσε τὴν μὲν Ἰταλίαν ἀπὸ τοῦ μεγίστου τῶν κινδύνων, τοὺς δὲ Ρωμαίους ἀπὸ τῆς καρχηδονιακῆς καὶ ἐτρουσκικῆς δεσποτείας. Διετέλει τότε ἡ Ρώμη ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς πολιτικῆς αὐτῆς διαπλάσεως, ἐν ἀρχῇ οὕτως εἰπεῖν τῶν μακρῶν καὶ ἀμειλίκτων ἐκείνων ἀγώνων, οὓς ἔμελλε ν' ἀγωνισθῇ κατὰ τῶν ἰταλικῶν φύλων ἕως οὗ ἄρῃ ἐκ τοῦ μέσου τὰ πρὸς τὴν ἐπέκτασιν τῆς κυριαρχικῆς αὐτῆς δυνάμεως παρεντιθέμενα προσκόμματα. Εἰς τὰς μεταξὺ Ρωμαίων καὶ Σαυνιτικῶν φύλων διηνεκεῖς συγκρούσεις βλέπομεν τὰς ἰταλιωτικὰς πόλεις περιθαλπούσας μὲν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον προθύμως τὰς κατὰ τῆς ρωμαϊκῆς κατακτήσεως συμμαχίας ἀλλ' οὐχὶ καὶ πάντοτε ἀναφανδὸν κοινωνούσας τῶν ἀγώνων· ἐνίοτε μάλιστα βλέπομεν αὐτὰς νῦν μὲν περὶ τῶν ὅλων μαχομένας κατὰ τῶν περιοικούντων βαρβάρων νῦν δὲ μεταδιδούσας αὐτοῖς τὴν γλῶσσαν καὶ τὸν πολιτισμόν. Οἱ Σαυνῖται ἐν γένει, οἱ Λευκανοί, οἱ Βρέττιοι συνῃσθάνθησαν τὴν ἐπενέργειαν τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἡ Καπύη, ἡ Νῶλα, ἡ Νουκερία καὶ ἄλλαι πόλεις τῆς Καμπανίας προςέλαβον ἑλληνικὰ ἔθιμα καὶ ἑλληνικὸν πολίτευμα. Ἡ Ἀπουλία, βαθμηδὸν ἀποβαλοῦσα τὴν βαρβαρικὴν γλῶσσάν της, ἐξηλληνίσθη καὶ αὐτὴ οἱονεὶ ἐν παραβύστῳ, οὐχὶ δι' ἀποικίσεως ἀλλὰ διὰ τῆς ἐκπολιτευτικῆς ἐνεργείας τῶν Ἑλλήνων. Αἱ ἐν Καμπανίᾳ πόλεις ἐχάρασσον νομίσματα μεθ' ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν· οἱ Λευκανοὶ καὶ οἱ Βρέττιοι, ἐγκαταλιπόντες τὰ ἐθνικὰ αὐτῶν γράμματα, ἐνεκολπώθησαν τὰ ἑλληνικὰ καὶ ἐθεράπευσαν τὰς ἑλληνικὰς τέχνας. Ἡ ἐπενέργεια τοῦ ἰταλιωτικοῦ ἑλληνισμοῦ προέβη μέχρι τοῦ

Λατίου, ἴσως δ' ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης χρονολογοῦνται αἱ πολυθρύλητοι σιβύλλειοι βίβλοι.

Πρὶν ὑποκύψωσιν εἰς τὴν Ρώμην, οἱ ἐν τῇ ἑσπερίᾳ Ἕλληνες ἐγένοντο ἕρμαιον τῶν στάσεων, ἃς προεκάλεσαν ἐν μὲν τῇ μεγάλῃ Ἑλλάδι αἱ διενέξεις τῶν ἀριστοκρατικῶν καὶ τῶν δημοκρατικῶν φατριῶν, ἐν δὲ τῇ Σικελίᾳ αἱ περὶ τυραννίδος ἔριδες. Ἀλλ' ἐὰν ὡς ἐκ τούτων διεκωλύθη ἡ πολιτικὴ ἀνάπτυξις τῶν ἀποικιῶν, μὴ ἄρα ἐμαράνθη ἡ ἐθνικὴ αὐτῶν ἰσχὺς ἢ μήπως κἂν κατεκερματίσθη ἡ ἀπέναντι τῶν ξένων φυλῶν ἑνότης τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν συνειδήσεως; Κατ' ἐποχὴν ὁπωσοῦν ὀψιαιτέραν, ἡ δημοκρατία τῶν Ταραντίνων ἐκπροσωπεῖ ὡς γνωστὸν τὸν ἀγῶνα τοῦ ἰταλιωτικοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ ἀποκρούει τὰς ἐπιδρομὰς τῶν πεεριοίκων Λευκανῶν καὶ Βρεττίων. Οἱ Ταραντῖνοι, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰς ἰδίας αὐτῶν δυνάμεις, προσελάμβανον μισθοφόρους τοὺς βασιλεῖς τῆς Σπάρτης καὶ τῆς Ἠπείρου· πολλοὶ βεβαίως ἐνθυμοῦνται τὰς μισθοφορικὰς ἐκστρατείας τοῦ Ἀρχιδάμου, τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τοῦ Πύρρου. Ὁ μὲν Ἀρχίδαμος ἔπεσεν ἀγωνιζόμενος πρὸς τοὺς Λευκανούς· εὐτυχέστερος κατ' ἀρχὰς τοῦ Ἀρχιδάμου ὁ τῶν Μολοσσῶν βασιλεὺς Ἀλέξανδρος (θεῖος ἐκ μητρὸς Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου) ἡγούμενος τῶν Ταραντίνων καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ εἰς Ἰταλίαν καταβάντων μισθοφόρων, κατετρόπωσε τοὺς Λευκανούς, ἐξεπόρθησε τὴν καθέδραν τῆς σαυνιτικῆς ὁμοσπονδίας, Κοσεντίαν, κατενίκησε τοὺς ὁμοσπόνδους Ἰταλοὺς ἐν Παίστῳ, ἐχειρώσατο τοὺς Δαυνίους καὶ τοὺς Μεσσαπίους καὶ ἔμελλεν ἤδη νὰ συγκροτήσῃ μέγα ἑλληνικὸν κράτος ἐν Ἰταλίᾳ, ὅτε καταρραδιουργηθεὶς ὑπὸ Ταραντίνων, ἔπεσε θῦμα λευκανοῦ δολοφόνου. Ὅτε πάλιν, ἐπὶ τοῦ Πύρρου, οἱ Ἕλληνες τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας συνεμάχησαν κατὰ τῶν Ρωμαίων, τότε προσέφυγε καὶ ἡ Ρώμη εἰς τὴν βοήθειαν τῆς Καρχηδόνος. Οἱ μὲν Ρωμαῖοι διὰ ξηρᾶς οἱ δὲ Καρχηδόνιοι διὰ θαλάσσης, περιζώσαντες τὸν Τάραντα, ἐγένοντο κύριοι αὐτοῦ διὰ προδοσίας, ἀμαχητεὶ ἀποχωρησάσης

ἐκ τῆς ἀκροπόλεως τῆς ἠπειρωτικῆς φρουρᾶς. Ἔπεσεν ὁ Τάρας, μετὰ τοῦ Τάραντος ἔπεσαν ἐντὸς ὀλίγου τὸ Ῥήγιον, οἱ Λοκροί, ἡ Νεάπολις. Ἀλλ᾽ ὁ ἰταλιωτικὸς ἑλληνισμὸς ἔπεσε πολιτικῶς μόνον οὐχὶ δὲ καὶ ἐθνικῶς, ἐπειδὴ ἅπασαι αἱ παρὰ τῶν Ῥωμαίων ὑποδουλωθεῖσαι ἑλληνικαὶ ἀποικίαι ἐτήρησαν ἀνέπαφον τὸ αὐτόνομον αὐτῶν πολίτευμα καὶ τὴν ἐθνικὴν γλῶσσάν των. Οἱ Ταραντῖνοι, οἱ Ῥήγιοι, οἱ Λοκροὶ ἔμειναν Ἕλληνες, ἐν ᾧ οἱ Σαβῖνοι, οἱ Λευκανοί, οἱ Οὐόλσκοι, οἱ Ἐτροῦσκοι καὶ ἅπαντα τὰ ἄλλα ἰταλικὰ φῦλα παρεδέξαντο κατὰ μικρὸν τὰ ἔθιμα καὶ τὴν γλῶσσαν τῶν Ῥωμαίων καὶ ἐξελατινίσθησαν ἐπὶ τέλους ὁλοσχερῶς. Ὁ ἐκλατινισμὸς τῶν Ἰταλῶν ἐγένετο οὕτως εἰπεῖν παρὰ τὴν θέλησιν τῆς ρωμαϊκῆς πολιτικῆς, καθ᾽ ὅσον μάλιστα ἡ ρωμαϊκὴ Σύγκλητος, θέλουσα νὰ ὑποθάλψῃ τὰς ἀντιθέσεις τῆς λατινικῆς ἐθνικότητος καὶ τῶν ἄλλων ἰταλικῶν φύλων, καθυπέβαλεν εἰς ὅρους τινὰς τὴν παρὰ τοῖς ὑποτεταγμένοις λαοῖς εἰσαγωγὴν τῆς λατινικῆς γλώσσης, ὡς γλώσσης ἐπισήμου. Ἀλλ᾽ ἡ πολιτικὴ ὑπεροχὴ τῆς λατινικῆς ἐθνικότητος συνεπηγάγετο παραχρῆμα καὶ τὴν ὑπεροχὴν τῶν ἐθίμων καὶ τῆς γλώσσης τοῦ Λατίου. Τὰ διάφορα ἰταλικὰ ἔθνη, διὰ τῆς παρ᾽ αὐτοῖς ἱδρύσεως λατινικῶν ἀποικιῶν ἀπέβαλον τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἤθη, καὶ συνεξωμοιώθησαν πρὸς τοὺς Λατίνους. Λατινικαὶ ὅμως ἀποικίαι σπανίως ἐξεπέμφθησαν εἰς τὰς παρὰ τῶν Ἑλλήνων κατοικουμένας ἰταλικὰς χώρας, ἐπειδὴ ἦτο ἀδύνατον νὰ εὐδοκιμήσωσιν αὐτόθι. Ὁ ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἰταλίᾳ ἑλληνισμὸς τοσοῦτον ὑγιῶς ἦτο συγκεκροτημένος ὥστε οὔτε οἱ Ῥωμαῖοι οὔτε οἱ μετὰ τοὺς Ῥωμαίους ἐπελθόντες κατακτηταὶ κατώρθωσαν τὸ παράπαν νὰ ἐκριζώσωσιν αὐτόν· οὐ μόνον εἰς τὴν κοσμοκρατορίαν τῶν Ῥωμαίων ἐπέζησεν ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς Ἄραβας καὶ τοὺς Νορμανδούς, διεσώθη δὲ μέχρι τοῦ 14 μ. Χριστὸν αἰῶνος ἐνιαχοῦ ἀκμαῖος· ἔτι δὲ καὶ σήμερον παρὰ τοῖς ἀγρόταις τῆς Καλαβρίας καὶ τῆς Σικελίας διασώζεται ἐξηλλοιωμένη ὑπὸ τῶν αἰώνων ἡ ἑλληνικὴ

λαλιά. Τοιούτῳ τρόπῳ, Κ. συντάκτα τοῦ «Χρόνου» οἱ Ρωμαῖοι «συνεχώνευσαν διὰ τῆς δουλείας» τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα καὶ τὴν Σικελίαν!! Ἀφ' οὗ ὅμως ἐν αὐτῇ τῇ Ἰταλίᾳ διεφυλάχθη ἀλώβητος ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμός, ἦτο δυνατὸν νὰ γείνῃ ἀπόπειρα κἂν ρωμαϊκῆς συγχωνεύσεως ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι; Ἀφ' οὗ ἐν αὐτῇ τῇ Ἰταλίᾳ, ἡ ἐπικρατήσασα λατινικὴ ἐθνικότης δὲν κατώρθωσε ν' ἀφομοιώσῃ πρὸς ἑαυτὴν τὴν μεγάλην Ἑλλάδα ὅπως ἀφωμοίωσε τὰ πλεῖστα τῶν ἰταλικῶν φύλων, ἦτο ἄρα δυνατὸν νὰ συγχωνεύσῃ, ἔστω καὶ διὰ τῆς δουλείας, τοὺς ἐν Ἑλλάδι Ἕλληνας;

Μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Μακεδονίας, τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας, δὲν ἠδύνατο νὰ μείνῃ ἡ Ἑλλὰς ἀπηλλαγμένη τοῦ ρωμαϊκοῦ ζυγοῦ. Ὅπως μία διαμεμελισμένη Γερμανία δὲν δύναται νὰ διάγῃ ἀνεξάρτητος μεταξὺ Γάλλων καὶ Ρώσσων μαχομένων περὶ τῆς κυριαρχίας τῆς Εὐρώπης, οὕτω καὶ ἡ τότε εἰς ἀσθενεῖς καὶ ἀλληλομάχους συμπολιτείας καὶ κοινότητας διῃρημένη Ἑλλὰς δὲν ἠδύνατο νὰ διεκφύγῃ τὸν κίνδυνον τῆς ἐφ' ἅπασαν τὴν ἑλληνίζουσαν Ἀνατολὴν ἐξαπλωθείσης ρωμαϊκῆς ἡγεμονίας. Εἰς τὴν καταστροφὴν τῆς Κορίνθου ἀπολήγει μὲν καὶ ἡ πολιτικὴ ἱστορία τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἀλλὰ δὲν ἀπολήγει κα ἐπ' ἴσης καὶ ἡ ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τοῦ καθόλου ἑλληνισμοῦ· ὁ ἑλληνισμός, προσλαβὼν τότε κοσμοπολιτικὸν χαρακτῆρα (κατὰ τὴν ὡραίαν τοῦ Κ. Mommsen παρατήρησιν) ἔλυσεν ὁλοσχερῶς μὲν ὑπὸ τὴν πνευματικὴν ἔποψιν μέχρι δέ τινος καὶ ὑπὸ τὴν πολιτικὴν τὸ πρόβλημα περὶ συστάσεως μιᾶς ὁμοιομόρφου ὁμάδος ἐκ διαφόρων ἑτερογενῶν στοιχείων· ὥστε δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ Ρώμη, ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἀνεδέξατο τὴν ἀποστολὴν Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου καὶ ἀπεπειράθη νὰ συνεχίσῃ αὐτὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, θὰ ἴδωμεν κατωτέρω μεθ' ὁπόσης ἐπιτυχίας [1].

---

[2]) Mommsen, Römische Geschichte, τόμ. α', σελ. 423—425, τόμ. β', σελ. 403—413, τόμ. γ', σελ. 527—529.

Ὁ δημόσιος βίος τῶν Ἑλλήνων δὲν ἠφανίσθη ἐξ ὁλοκλήρου ὑπὸ τὴν ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν· ἡ ἐλευθερία ἀπέβαλε μὲν τὰ ἀνθηρότερα αὐτῆς ἐλατήρια, διεσώζετο ὅμως πάντοτε παρὰ τοῖς Ἕλλησι ἡ φλὸξ ἔστω καὶ λελωβημένης ἐλευθερίας, ἥτις ἐξέπεμπεν ἐνίοτε σπινθῆρας ἀρχαϊκοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος — manebant etiam tum vestigia morientis libertatis! Ἡ ἑλληνικὴ ἐλευθερία ἀνέδωκεν ἐνίοτε καὶ ἐκ τοῦ τάφου αὐτῆς φωτοβόλους ἀτμίδας. Οἱ ἀρχαῖοι τύποι τοῦ δημοσίου βίου καὶ τῶν προγονικῶν ἀναμνήσεων δὲν κατετάκησαν ἐξ ὁλοκλήρου ὑπὸ τῆς ἐν Κορίνθῳ πυρκαϊᾶς. Λίαν μάλιστα προσφυῶς παρατηρεῖ ὁ K. Zinkeisen [1]), ὅτι αὐτὴ ἡ ἀπώλεια τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας ἀνεβίβασε παρὰ τοῖς Ἕλλησι τὴν ἀξίαν τῆς προσωπικῆς ἀνεξαρτησίας· «Ἕλληνες γὰρ ἐλευθερίας ἐρασταὶ ἔτι (λέγει σύγχρονος συγγραφεὺς), καὶ οὐδὲ δοῦλον ἀνὴρ Ἕλλην πέρα ὁρίων ἀποδώσεται». Αἱ τελεταὶ καὶ αἱ πανηγύρεις τῶν ἀρχαίων χρόνων ἐγίνοντο εἰσέτι μετὰ τῆς αὐτῆς περίπου λαμπρότητος, ἐὰν μὴ μετὰ τῆς αὐτῆς ὡς πρότερον ἐθνικῆς φιλοτιμίας· ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Παυσανίου, τὸ Ἀμφικτυονικὸν συνέδριον, ὅπερ ἐπὶ τοῦ Δημοσθένους ἦτο ὡς γνωστὸν αὐτόχρημα σκιά, συνίστατο ἐκ τριάκοντα μελῶν καὶ ἐφρόντιζε περὶ τοῦ ἐν Δελφοῖς ναοῦ. Σύμπασα ἡ Ἑλλὰς ἑώρταζε εἰσέτι τὰ Ὀλύμπια, τὰ Νέμεα, καὶ τὰ Ἴσθμια καὶ ὁ «ἐλάϊνος στέφανος» ὑπελαμβάνετο καὶ τότε ἀκόμη ὡς ἡ ὑπερτάτη τῶν τιμῶν. Ὁ Ἄρειος Πάγος τῶν Ἀθηνῶν, ὁ ἀπὸ τοῦ Περικλέους ἀπεκδεδυμένος τὴν ἀνωτάτην αὐθεντίαν του, προσεκτήσατο ἐπὶ τῶν Ρωμαίων μεγάλην σημασίαν. Οὐ μόνον ἐν ταῖς καλουμέναις ἐλευθέραις Ἀθήναις, ἥτις καὶ τότε καὶ πολὺ μετὰ ταῦτα ἦτο τὸ πρυτανεῖον καὶ τὸ παιδευτήριον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἀλλὰ καὶ ἐν Σπάρτῃ ὑφίσταντο πολλαὶ τῶν διατάξεων τῆς Λυκουργείου νομοθεσίας, ὅπως μεθηρμόσθησαν βραδύτερον ὑπὸ τοῦ Κλεομένους, πολ-

[1]) Geschichte Griechenlands, σελ. 555 καὶ ἑξῆς.

λοὶ δὲ τῶν ἐφήβων «ἑωρῶντο ἐναποθνήσκοντες ταῖς πληγαῖς ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῆς Ὀρθίας Ἀρτέμιδος». Οἱ Μεσσήνιοι ἑώρταζον τὰ γενέθλια τοῦ ἥρωος τῆς Εἴρας, Ἀριστομένους, οἱ Σικυώνιοι τὰ τοῦ Ἀράτου καὶ οὕτω καθεξῆς. Δὲν ἐννοοῦμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐλευθερία ἔθαλλεν ὡς πρότερον καὶ ὅτι εἰς τὰ στέρνα τῶν ὁμηλίκων τοῦ Πολυβίου μετηγγίσθη ἡ ἀρετὴ τῶν Μαραθωνομάχων καὶ τῶν ἐν Πλαταιαῖς παραταξαμένων· πολλοῦ γε δεῖ. Θέλομεν ἁπλῶς νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι οἱ Ἕλληνες, καὶ ἐν τῇ δουλείᾳ αὐτῶν διετήρουν ζώπυρά τινα ἐθνικοῦ ἐνθουσιασμοῦ, οὐδὲ ἦσαν τοσοῦτον ἐξηχρειωμένοι τά τε σώματα καὶ τὰς ψυχὰς ὥστε νὰ μὴ αἰσθάνωνται μηδὲ τὴν ἐλαχίστην χορδὴν τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως.

Ἡ παράταξις τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ ρωμαϊσμοῦ εἶναι τὸ μᾶλλον ἀξιοσημείωτον διὰ τὰς συνεπείας αὐτοῦ ἱστορικὸν φαινόμενον τῶν χρόνων ἐκείνων. Ὁ ἄξεστος ἀλλὰ στιβαρὸς καὶ ἐμβριθὴς ρωμαϊσμὸς ὠφελήθη μὲν τὰ μέγιστα ἐκ τῆς προσλήψεως ἑλληνικῶν στοιχείων, ἀπώλεσεν ὅμως τὴν αὐτοτελῆ αὐτοῦ ἀνάπτυξιν. Τὸ ρωμαϊκὸν πνεῦμα ἦτο τὸ ἀντίστροφον τοῦ ἑλληνικοῦ· ἐστεροῦντο ἐπὶ πᾶσιν οἱ Ρωμαῖοι τῆς ἀντιληπτικῆς ὀξύτητος καὶ τοῦ δημιουργικοῦ πνεύματος, δι' ὧν οἱ Ἕλληνες προσῳκειοῦντο, μετεσχημάτιζον καὶ ἐποίουν ὅλως ἰδιόρρυθμον καὶ ἰδιοφυὲς πᾶν ξένον στοιχεῖον. Οἱ Ρωμαῖοι ἠδύναντο μὲν νὰ ἰδιοποιηθῶσι τὸν τύπον ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸ ἰδεῶδες τῆς ἑλληνικῆς διανοίας· ἠδύναντο ν' ἀπομιμηθῶσι τὸν ἑλληνισμὸν ἀλλ' οὐχὶ καὶ νὰ ἐκρωμαΐσωσιν αὐτόν· ἠδύναντο νὰ παραδεχθῶσι τὰ ἑλληνικὰ ἤθη ἀλλ' οὐχὶ καὶ νὰ μεταποιήσωσιν αὐτὰ κατὰ τὰς ἐθνικὰς αὐτῶν ἀνάγκας. Κατέκτησαν μὲν τὴν Ἑλλάδα διὰ τοῦ σιδήρου, τοσοῦτον ὅμως κατεκτήθησαν καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ὥστε ἐν μὲν τῇ Ἑλλάδι καὶ ὅπου ἀλλοθι ὑπῆρχεν ἑλληνικὸς πληθυσμός, ἡ λατινικὴ γλῶσσα δὲν ἀπετόλμησε νὰ ἐξέλθῃ τῆς σκηνῆς τοῦ κεντυρίωνος, ἐν δὲ τῇ βαρβάρῳ Δύσει, εἰς τοὺς ἐνόπλους προσηλύτους τῆς

Ρώμης παρηκολούθουν ἐκ τοῦ πλησίον ἀπόστολοι τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὅποι δὲ ἐπορεύετο ρωμαῖος φαλαγγάρχης ἐκεῖ συνεπορεύετο καὶ ἕλλην γραμματιστής. Αἱ δευτερεύουσαι ἐθνικότητες εἶχον ἐξαφανισθῆ· ἡ Ἰταλία, ἡ Γαλατία, ἡ Ἰβηρία, ἡ Λιβύη ἐνέδωκαν εἰς τὸν πολιτικὸν προσηλυτισμὸν τῆς Ρώμης ὅπως ἡ Ρώμη ἠναγκάσθη ἐπὶ τέλους νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὸν προσηλυτισμὸν τοῦ κοσμοπολιτικοῦ ἑλληνισμοῦ.

Ἡ ἐπὶ τὴν Ρώμην ἐπενέργεια τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἤρξατο τὸ πρῶτον ἐκ τῆς μεγάλης Ἑλλάδος· ὅλον ὅμως τὸν ὄγκον αὐτοῦ συνησθάνθη ἡ Ρώμη ἀφ' ὅτου ἐγένετο δέσποινα τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ τῆς ἐξηλληνισμένης Ἀνατολῆς. Πρὸ τῆς πτώσεως τῆς Κορίνθου, ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ρητορικὴ τῶν Ἑλλήνων ἐκομίσθη εἰς Ρώμην διὰ τοῦ Καρνεάδου, τοῦ Διογένους καὶ τοῦ Κριτολάου, τοὺς ὁποίους οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέστειλαν ὡς ἀντιπροσώπους εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Θύμβριδος. Ἡ νεολαία τῆς Ρώμης, καταγοητευθεῖσα ὑπὸ τῶ σειρηνίων φθόγγων τῶν ἐξ Ἀθηνῶν ἀφικομένων φιλοσόφων, ἐνεπλήσθη ἀκατασχέτου φιλομαθείας καὶ ἐπεδόθη εἰς τὴν μελέτην τῶν ἀθανάτων τῆς Ἑλλάδος ἀριστουργημάτων· ἐπὶ μάτην ὁ γέρων Κάτων κατεγέλα «τῶν τὰ ἑλληνικὰ τεθαυμακότων» καὶ ἠγωνίζετο ν' ἀποτρέψῃ τὴν νέαν γενεὰν ἀπὸ τῆς σπουδῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ. Μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Ἑλλάδος, ὁ ἑλληνισμὸς μετεκόμισεν εἰς Ρώμην τὴν πανοπλίαν του καὶ ἐκεῖ ἔλαβε τ' ἀντίποινα τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ δουλοσύνης. Ἐκ Συρίας, ἐκ Ρόδου, ἐξ Αἰγύπτου, ἐκ Μακεδονίας, ἐξ Ἑλλάδος συνέρρευσε τότε εἰς τὴν καθέδραν τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους πλῆθος ἀμέτρητον σοφιστῶν γραμματικῶν, ἰατρῶν, ρητόρων, φιλοσόφων, τεχνιτῶν, ἑλλήνων τε καὶ ἑλληνιζόντων, οἵτινες διὰ τῆς πολυμαθείας καὶ τῆς πανεπιστημοσύνης των περιήγαγον εἰς ἔκστασιν λογισμῶν τοὺς ἀφελεῖς Ρωμαίους. Ἐπὶ μάτην οἱ γέροντες καὶ τραχεῖς στρατηγοὶ διεμαρτύροντο κατὰ τῆς πνευματικῆς ταύτης ἐπιδρομῆς, ἐπὶ μάτην προεκάλουν τὴν ἔκδοσιν διαταγμάτων ἀποπομπῆς καὶ ἐκραύγαζον ὅτι οἱ παῖδες τῶν

Ρωμαίων δὲν ἔπρεπε νὰ μανθάνωσι γράμματα παρὰ δούλων διδασκάλων. Ἐντὸς ὀλίγου ὁ ἑλληνισμὸς εἰσέβαλεν εἰς πάσας τὰς τάξεις τῆς κοινωνίας, τοσαύτην δὲ ριζικὴν ἐπήνεγκε μεταβολὴν εἰς τοὺς ἐθνικοὺς αὐτῆς ὅρους, ὥστε ἀπὸ τοῦδε ἡ ἑλληνικὴ παίδευσις ἀπετέλεσε τὸν πρώτιστον μοχλὸν τῆς ἀνατροφῆς τοῦ ρωμαίου πολίτου. Οἱ εὐπατρίδαι τῆς Ῥώμης ἤρξαντο ἀπὸ τῶν χρόνων ἐκείνων νὰ γράφωσι τὰ χρονικά των ἑλληνιστί· εἰσήχθησαν οἱ ἀθλητικοὶ καὶ μουσικοὶ ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων· οἱ ξένοι πρεσβευταὶ ἐλάμβανον τὴν ἄδειαν νὰ λαλῶσιν εἰς ἐπήκοον τῆς Συγκλήτου ἑλληνιστὶ, ἄνευ διερμηνέως· πρὸς ἀγόρασιν ἑλλήνων διδασκάλων κατεβάλλοντο ἀδρότατα ποσά, ἀναφέρεται μάλιστα ὅτι Ἕλλην παιδαγωγὸς ἐπωλήθη ἀντὶ εἴκοσι μυριάδων σηστερτίων!

Ἡ ἱστορία τοῦ παρὰ Ῥωμαίοις ἑλληνισμοῦ εἶναι ἡ ἱστορία τῆς βαθμιαίας πολιτικῆς φθίσεως τοῦ λατινικοῦ στοιχείου. Οἱ πολυθρύλητοι στίχοι τοῦ Ὁρατίου

Graecia capta ferum victorem cepit et artes
Intulit agresti Latio

εἶναι ἡ ἐμφαντικωτέρα ἱκανοποίησις ἣν ἐν αὐτῇ τῇ Ῥώμῃ ἀπέδωκαν εἰς τὸν ἑλληνισμὸν οἱ ἱεροφάνται τῶν λατινικῶν γραμμάτων. Ἐν τῇ πρωτευούσῃ τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ὁ ἑλληνισμὸς εἶχε τὴν ἐπίτιμον αὐτοῦ ἕδραν, τὴν λεγομένην «Γραικόστασιν»· ὀλίγον κατ' ὀλίγον οἱ εὐπατρίδαι προσελάμβανον ἑλληνικὰς προσωνυμίας, οὐδ' ἀγνοοῦσιν ἴσως οἱ πολλοὶ ὅτι ὁ νικητὴς τοῦ Ἀντιόχου, ὁ προσαγορευθεὶς Ἀσιατικὸς, ὑπολαβὼν τὴν προσεπωνυμίαν ταύτην ἥκιστα ἑλληνικὴν, ἀντικατέστησεν αὐτὴν διὰ τοῦ ἧττον βεβαίως ἑλληνικοῦ ἀλλ' ὁπωσοῦν ἑλληνοπρεπεστέρου κατὰ τὸ φαινόμενον τίτλου τοῦ Ἀσιαγένους. Ἀλλὰ καὶ ἀνδριάντες εἰς τιμὴν ἐνδόξων Ἑλλήνων ἀνηγείροντο ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς Ῥώμης, ὡς οἱ τοῦ Πυθαγόρου καὶ τοῦ Ἀλκιβιάδου κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν σαυνιτικῶν πολέμων. Ὀλίγοι ἐλάλουν ἢ ἠπίσταντο τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν μετὰ τοσαύτης ἀκριβείας ὡς ὁ Τιβέριος Γράκχος, ὁ Κράσσος καὶ ὁ Κικέρων, ὁ γράψας

ἑλληνιστὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ὑπατείας του. Οἱ «Γραικύλοι» εἰσήλασαν ὡς διδάσκαλοι, ὡς παιδαγωγοί, ὡς μουσικοί, ὡς ὑπηρέται, ὡς δοῦλοι εἰς τὰς ἐπιφανεστέρας οἰκογενείας τῆς Ρώμης· οὐ μόνον δὲ εἰς ἕλληνας διδασκάλους ἀλλὰ καὶ εἰς ἑλληνίδας τροφοὺς παρέδιδον τὰ τέκνα των οἱ ὑπερήφανοι πατρίκιοι. Ὁ ἱστορικὸς Πολύβιος, ὁ φιλόσοφος Παναίτιος καὶ ὁ στιχουργὸς Ἀρχίας κατέστησαν τὸ ἐντρύφημα τῶν ἐξοχωτέρων ἀνδρῶν τῆς Ρώμης. Κράτης ὁ Μαλλώτης καὶ Δίδυμος ὁ Χαλκέντερος ἡρμήνευον, ἐνώπιον πολυπληθοῦς ἀκροατηρίου, τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα· ὁ Ἀσκληπιάδης, ὁ Ἀρχίβιος, ὁ Τρύφων καὶ οἱ ἄλλοι γραμματικοὶ ἀνέπτυσσον τὴν κατασκευὴν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Ὁ Πακούβιος καὶ ὁ Λούκιος Ἄττιος ἀντέγραφον τὸν Σοφοκλῆ καὶ τὸν Εὐριπίδην· ὁ Πλαῦτος, ὁ Τερέντιος καὶ ὁ Ἀφράνιος κατεσύλων τὸν Μένανδρον καὶ τὸν Φιλήμονα. Ἕλληνες τεχνῖται ἀνήγειρον τοὺς ἐν Ρώμῃ ναούς· ὁ ἐκ Σαλαμῖνος τῆς Κύπρου ἀρχιτέκτων Ἑρμόδωρος κατεσκεύασε τοὺς νεωσοίκους τῆς Ρώμης καὶ ἀνήγειρε τὸν ναὸν τοῦ Στησίου Διὸς καὶ τὸν ναὸν τοῦ Ἄρεος ἐν τῷ Φλαμινίῳ ἱπποδρόμῳ· ὁ ἑρμογλύφος Πασιτέλης ἐποίει ἐξ ἐλέφαντος τὰ ἀγάλματα τῶν ναῶν· ὁ ζωγράφος Μητρόδωρος ἔγραψε τὰς εἰκόνας, αἵτινες ἐλάμπρυναν τὸν θρίαμβον τοῦ Αἰμιλίου Παύλου. Εἶναι ὡσαύτως τοῖς πᾶσι γνωστὸν ὁπόσον ὁ ἐκ Μυτιλήνης Θεοφάνης, ὁ τοῦ Πομπηίου οἰκέτης, ἐπενήργησε διὰ τῶν συμβουλῶν του εἰς τὸν μεταξὺ τοῦ κυρίου του κα τοῦ Καίσαρος πόλεμον· ὁπόσον ὁ προμνημονευθεὶς Μητρόδωρος ἐτιμᾶτο ὑπὸ τοῦ ἐπιφανοῦς Α μιλίου Παύλου· ὁ ἐκ Ταρσοῦ Ἀθηνόδωρος ὁ Κορδυλίων ὑπὸ τοῦ Κάτωνος τοῦ νεωτέρου· ὁ Τιμαγένης ὑπὸ τοῦ Ἀσινίου Πολίωνος· Ἰσίδωρος ὁ Χαρακηνὸς ὑπὸ τοῦ Ἀγρίππα καὶ οὕτω καθεξῆς. Περὶ τῶν ρωμαίων ποιητῶν καὶ ρητόρων οὐδεὶς λόγος, ἐπειδὴ οἱ πλεῖστοι τούτων ὑπῆρξαν poetae et oratores semigraeci, ὡς λέγει περὶ τοῦ Λιβίου Ἀνδρονίκου καὶ τοῦ Ἐννίου, ὁ Συετώνιος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἀνεφάνησαν μεγαλοφυᾶ πνεύματα, ἀναβιβάσαντα

τὴν λατινικὴν γραμματολογίαν εἰς κλασικὴν περιωπὴν καὶ ἀποπειραθέντα νὰ ἱδρύσωσιν ὅλως ἰδιόρρυθμον καὶ αὐτοτελῆ πολιτισμόν· συνομολογοῦμεν ὅτι καὶ ἄνευ τοῦ Ὁμήρου ἠδύνατο ν' ἀναδειχθῇ ὁ Οὐιργίλιος οἷος ἀνεδείχθη, ὅτι καὶ ἄνευ τῆς Σαπφοῦς κα τοῦ Ἀλκαίου ἠδύνατο ἐξ ἴσου ὁ Ὁράτιος νὰ καταταχθῇ ἐν τῇ χορείᾳ τῶν εὐκλεεστέρων λυρικῶν ποιητῶν. Ἀλλὰ τὰ λατινικὰ γράμματα οὐδεμίαν οὐδὲ κατ' εἶδος οὐδὲ καθ' ὕλην ἐπιδέχονται σύγκρισιν πρὸς τὰ ἀριστοτεχνήματα τῆς ἑλληνικῆς διανοίας. Ὁ ἰσόβιος γραμματεὺς τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας τῶν Καλῶν Τεχνῶν καὶ ὀνομαστὸς ἀρχαιολόγος Κ. Beulé ἐπραγματεύθη ἐσχάτως ἐμβριθέστατα τὸ θέμα τοῦτο ἐν τῷ περὶ Αὐγούστου σοφῷ αὐτοῦ συγγράμματι, εἰς ὃ παραπέμπομεν τὸν ἀναγνώστην, καθ' ὅσον δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ παραθέσεως τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς λατινικῆς φιλολογίας [1]).

Ὅσον χωροῦμεν ἐπὶ τὰ πρόσω τοσοῦτον μᾶλλον βλέπομεν πραγματοποιούμενον ἀντιστρόφως τὸ περὶ «συγχωνεύσεως» καταγέλαστον δόγμα τοῦ «Χρόνου». Ὁ κορυφαῖος τῶν ἐν Λονδίνῳ δημοσιογράφων θὰ πεισθῇ μετ' ὀλίγον, ἐὰν μὴ ἐπείσθη ἤδη ἐκ τῶν ψηλαφητῶν ἀποδείξεων περὶ τῆς διασώσεως καὶ τῆς ἀκμῆς τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου ἐν τῇ μεγάλῃ καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ ἐκ τῆς χειμαρρώδους αὐτοῦ ἐπιδρομῆς εἰς τὸ ἀγροῖκον καὶ ἀπαίδευτον Λάτιον, ὅτι ὁ ἑλληνισμὸς οὐ μόνον πνευματικῶς καθυπέταξε τὸν ρωμαϊσμὸν ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ πολιτικῷ σταδίῳ ἤρξατο μαχόμενος κατ' αὐτοῦ ἐκθύμως, ἕως οὗ κατώρθωσε τελευταῖον ἐν πρώτοις μὲν νὰ παραγκωνίσῃ εἶτα δὲ νὰ ἐξολοθρεύσῃ αὐτόν. Ὁ μεγαλόνους Καῖσαρ ἐνόησεν ὅτι ἡ ἀσπὶς καὶ τὸ ξίφος τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐναπετέθησαν ἐν Ρώμῃ, ὅτι ἡ μὴ ἔγκαιρος συγχώνευσις τοῦ λατινισμοῦ καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπ' ὠφελείᾳ ἐννοεῖται τοῦ πρώτου, θὰ συνεπήγετο τὸν ὄλεθρον τῆς αὐτοκρατορίας, τὸν ὁποῖον ὁ μὲν Σκηπίων προ-

[1]) Beulé, Auguste, sa famille et ses amis, Paris 1867.

ησθάνθη ἐν τῇ πυρᾷ τῆς Καρχηδόνος, βραδύτερον δὲ προηγόρευσεν ὁ Τάκιτος, ὅτε παρήνει τοὺς διεφθαρμένους ὁμοεθνεῖς του νὰ μιμηθῶσι τὸ ἦθος καὶ τὴν σωφροσύνην τῶν Γερμανῶν. Τὸ σχέδιον τοῦ Καίσαρος περὶ παγιώσεως διγλώσσου μὲν ἀλλ' ἐθνικῶς μονομόρφου λατινοελληνικοῦ κράτους ἀπέτυχεν ἐν τῇ γενέσει του· ὁ ἑλληνισμός, διασπαρεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου μέχρι τοῦ Ἰαξάρτου καὶ τοῦ Ἰνδοῦ, καρπογονήσας ἐπὶ τῶν Διαδόχων, διαδοθεὶς καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν ἰλλυρικὴν χερσόνησον ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Μακεδονίας, δὲν ἦτο μόνον πνευματικῶς ἰσχυρότερος τοῦ ρωμαϊσμοῦ ἀλλὰ καὶ ἀριθμητικῶς. Ἡ ρωμαϊκὴ πολιτικὴ ἠγωνίζετο νὰ διακωλύσῃ τὴν προαγωγὴν καὶ τὴν διάδοσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ ἐν ταῖς δυτικαῖς ἐπαρχίαις· οἱ Ἕλληνες εἶχον προβῆ τότε μέχρι τῶν ὀχθῶν τοῦ Βαίτιος· ἐν Μασσαλίᾳ ἤκμαζεν ἡ ἑλληνικὴ παίδευσις, οἱ δὲ Σικελιῶται, μεθ' ὅλην τὴν παρ' αὐτοῖς εἰσαγωγὴν τοῦ λατινικοῦ δικαίου, πάμπολυ ἀφίσταντο τοῦ ἐκλατινισμοῦ. Ἐν τῇ ἑσπέρᾳ ἡ Μασσαλία καὶ ἡ Μεγάλη Ἑλλάς, ἐν τῇ ἀνατολῇ ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Βηρυτός, ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Ταρσός, ἡ Νικομήδεια, αἱ Ἀθῆναι, κατέστρεφον τελείως ἢ διεκώλυον τὰ βουλεύματα τοῦ ἐν Ρώμῃ συνεδρίου. Φυσικῷ τῷ λόγῳ, ὁ ἐκλατινισμὸς τῆς βαρβάρου Δύσεως δὲν ἠδύνατο νὰ ματαιωθῇ μετὰ τοὺς ἀλλεπαλλήλους θριάμβους τῶν ρωμαϊκῶν ὅπλων· ἀλλὰ τὰ λατινιστὶ καὶ ἑλληνιστὶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἀποστελλόμενα συγκλητικὰ ἢ καισαρικὰ διατάγματα τοσοῦτον ὀλίγον ὑπενόουν τὴν αὐτόθι ὕπαρξιν λατινικοῦ πληθυσμοῦ ὅσον καὶ τὰ γερμανοελληνικὰ διατάγματα τῆς βαυαρικῆς ἀντιβασιλείας ὑπενόουν τὴν ὕπαρξιν γερμανικοῦ πληθυσμοῦ ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι.

Ἡ ὀργανικὴ νόσος τοῦ ρωμαϊσμοῦ, ἰδίως μετὰ τὴν βαθμιαίαν ἐξάπλωσιν τοῦ χριστιανικοῦ θρησκεύματος, ἔβαινεν ὁσημέραι ἐπὶ τὰ χείρω. Οἱ Ρωμαῖοι οὐδέποτε μὲν ἀπετέλεσαν ἔ θ ν ο ς καθ' ἣν ἀνεπτύξαμεν ἐν τοῖς ὄπισθεν ἔννοιαν, ἀλλὰ καὶ ἐὰν εἶχον ἐθνικήν τινα συνείδησιν, βαθμη-

δὸν ἀπώλεσαν καὶ ταύτην· ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ἐν τῇ δεινῇ πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῇ του, περιγράφει αὐτοὺς «ὡς πεπληρωμένους πάσῃ ἀδικίᾳ, πονηρίᾳ, πλεονεξίᾳ, κακίᾳ, μεστοὺς φθόνου, ἔριδος, δόλου, κακοηθείας, ψιθυριστάς, καταλάλους, θεοστυγεῖς, ὑβριστάς, ὑπερηφάνους, ἀλαζόνας, ἐφευρετὰς κακῶν, ἀσυνέτους. ἀσυνθέτους, ἀστόργους, ἀνελεήμονας» [1]. Καὶ πῶς ἦτο δυνατὸν ν' ἀναζωπυρήσωσι τὴν ἐσωτερικῶς διεφθαρμένην ρωμαϊκὴν κοινωνίαν αἱ πολιτικαὶ καὶ στρατιωτικαὶ μεταρρυθμίσεις δύο ἢ τριῶν αὐτοκρατόρων καὶ πρὸ πάντων τοῦ Διοκλητιανοῦ; Ἡ ἀρετὴ καὶ τὸ αἷμα τῶν ρωμαίων πολιτῶν ἐστείρευσαν καὶ ἐνοθεύθησαν εἰς τρόπον ὥστε, ἐξαιρέσει τῶν Καισάρων τῆς πρώτης δυναστείας, ἅπαντες οἱ μετέπειτα αὐτοκράτορες ἦσαν ἢ ἐκ τῆς Σαυνίτιδος ὡς οἱ Φλάβιοι, ἢ ἐκ τῆς Ἰβηρίας ὡς ὁ Τραϊανὸς καὶ ὁ Ἀδριανός, ἢ ἐκ τῆς Γαλατίας ὡς οἱ Ἀντωνῖνοι, ἢ ἐκ τῆς Λιβύης ὡς ὁ Σεπτίμιος Σεβῆρος, ἢ ἐκ τῆς Θρᾴκης ὡς ὁ Μαξιμῖνος, ἢ ἐκ τῆς Παννονίας ὡς ὁ Δέκιος, ὁ Αὐρηλιανός, ὁ Πρόβος καὶ ὁ Μαξιμιανός, ἢ ἐκ τῆς Δαλματίας ὡς ὁ Διοκλητιανός. Εἰς τοσοῦτον ἐπὶ τέλους οἱ Ρωμαῖοι ἐξώκειλαν ἐξαχρειώσεως ὥστε, κατὰ τὴν ἱστορικὴν ρήτραν τοῦ Σαλβιανοῦ, κατήντησαν sentina vitiorum [2].

Ἡ εἰς Κωνσταντινούπολιν μετάθεσις τῆς καθέδρας κατέστη ἀπαραίτητος, ἐπειδὴ ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ζήσῃ ἢ ἐρειδομένη ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ἤτοι τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου. Τὸ ρωμαϊκὸν εἶδος ἔπρεπε νὰ πυργωθῇ ἐπὶ τῆς οὐσίας τοῦ εὐρώστου ἑλληνισμοῦ. Καὶ ἰδοὺ ὁ λόγος, οὗ ἕνεκα, τὸ μὲν ἐν τῇ Δύσει ρωμαϊκὸν κράτος ἐξηφανίσθη ἅμα προσβληθὲν ὑπὸ τῶν στιφῶν τοῦ Ὀδοάκρου, τὸ δὲ ἀνατολικὸν ἐνεκαρτέρησε μαχόμενον ἡρωϊκῶς κατ' ἀδιαλείπτων καὶ σφοδροτέρων ἐπιθέσεων ἐπὶ δέκα εἰσέτι ἑκατον-

---

[1] Πρὸς Ρωμαίους, Α, 26—32.
[2] Lasaulx, Philosophie der Geschichte, σελ. 94.

ταετηρίδας. Καὶ τί ἄλλο ἦτο ὁ παρ' ἀξίαν διακωμῳδούμενος βυζαντινισμὸς ἢ αὐτὸς οὗτος ὁ ἑλληνισμὸς ἐκχεχριστιανισμένος; Ἐὰν μὴ προϋπῆρχεν ἄφθονος καὶ μὴ ἀνεπτύσσετο ἡ ἑλληνικὴ ζύμη, πῶς ἄλλως, ἐρωτῶμεν, ἠδύνατο νὰ συναποτελεσθῇ ὁ λεγόμενος ἐξελληνισμὸς τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας;

Ἐκ τῶν εἰρημένων ἐγένετο καὶ τυφλῷ δῆλον ὅτι ἡ ἀξίωσις τοῦ «Χρόνου» περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ρωμαίων συγχωνεύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, εἶναι γελοιωδέστατος παραλογισμός, εἰς ὃν καὶ ὁ πλέον ἀνιστόρητος καὶ νηπιόφρων τῶν ἀνθρώπων δὲν ἠδύνατο νὰ ὑποπέσῃ. Οὐ μόνον δὲ κατὰ τοῦ παρελθόντος ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦ παρόντος βλασφημεῖ ὁ χρηστὸς Χρονογράφος· δὲν ἀρκεῖται ἰσχυριζόμενος ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες οὐδέποτε ἀπετέλεσαν κράτος ἢ ἔθνος καὶ ὅτι συνεχωνεύθησαν ὑπὸ τῶν Ρωμαίων διὰ τῆς δουλείας· διατείνεται πρὸς τούτοις ὅτι «τὸ νέον ἑλληνικὸν βασίλειον ἐδέησε νὰ δημιουργηθῇ» καὶ ὅτι οἱ ἐλεύθεροι Ἕλληνες «ἄνθρωποι μιγάδες καί πως νόθοι ἐξ ὅλων τῶν τουρκικῶν τόπων ἐδέησε ν' ἀκούσωσι παρ' ἄλλων ὅτι ἦσαν ἀδελφοὶ πρὶν λάβωσιν ὑποψίαν περὶ τούτου»· ὀλίγον δὲ παρακατιὼν «Ἕλληνες ἦσαν βεβαίως καὶ εἶναι, καθὼς οἱ Ἰουδαῖοι εἶναι Ἰουδαῖοι· καθὼς ὅμως ὁ Ἰουδαῖος εἶναι ἄπατρις, ἀπαραλλάκτως καὶ ὁ Ἕλλην δὲν ἔχει πατρίδα, μᾶλλον δ' εἰπεῖν ἔχει πατρίδα πανταχοῦ ἄλλοθι πλέον ἢ ἐν Ἑλλάδι». Ἀγαθῇ τύχῃ· ἂς ἀναμνησθῶμεν ἐνταῦθα ὅσα ἔλεγεν ὁ λόρδος Μακωλέϋ πρὸ τριάκοντα καὶ πέντε ἐνιαυτῶν ἐν τῷ Κοινοβουλίῳ ὑπὲρ τῆς ἰσοπολιτείας τῶν Ἑβραίων. «Μεταχειριζόμεθα τοὺς Ἑβραίους ὡς ἀνδράποδα (ἀνεφώνησεν ὁ περικλεὴς ἱστοριογράφος) ἔπειτα δὲ ἀποροῦμεν διατί οἱ Ἑβραῖοι δὲν ἀγαπῶσιν ἡμᾶς ὡς ἀδελφούς· ἀναγκάζομεν αὐτοὺς νὰ μετέρχωνται βάναυσα καὶ ἀνελεύθερα ἐπιτηδεύματα, καὶ ἔπειτα ὀνειδίζομεν αὐτοῖς ὅτι δὲν ἀσχολοῦνται εἰς ἔντιμα καὶ εὐγενῆ ἔργα· τοὺς ἀφαιροῦμεν τὸ δικαίωμα τῆς ἐγκτήσεως καὶ ἔπειτα παραπονούμεθα ὅτι οἱ ἄνθρωποι οὗτοι

ἐγκύπτουσιν ἰδίως εἰς τὸ ἐμπόριον· τοὺς ἀποκλείομεν πασῶν τῶν εἰς πορισμὸν δόξης ἀγουσῶν ὁδῶν καὶ ἔπειτα τοὺς καταφρονοῦμεν ὡς χρηματιστάς· κατεχράσθημεν πρὸς βλάβην αὐτῶν τὴν ἡμετέραν δύναμιν καὶ ἔπειτα δυσανασχετοῦμεν ὅτι οἱ Ἑβραῖοι προστρέχουσιν εἰς τὴν πανουργίαν, ἥτις εἶναι τὸ μόνον καταφύγιον τοῦ ἀσθενοῦς ἐναντίον τῆς βίας τοῦ ἰσχυροτέρου. Οὐδὲν, Κύριοι, ὑπάρχει ἐν τῷ ἐθνικῷ χαρακτῆρι τῶν Ἑβραίων ἐλάττωμα τοσοῦτον μέγα ὥστε ν' ἀποκαθιστᾷ αὐτοὺς ἀνικάνους περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ὑπερτάτων καθηκόντων τοῦ πολίτου. Ἐν τῇ νηπιότητι τοῦ πολιτισμοῦ, ὅτε ἡ ἡμετέρα νῆσος ἦτο βάρβαρος καθάπερ εἶναι σήμερον ἡ Νέα Γυϊνέα, ὅτε τὰ γράμματα καὶ αἱ τέχναι ἦσαν εἰσέτι ἄγνωστα ἐν Ἀθήναις, ὅτε οὐδὲ καλύβη σχεδὸν ὑπῆρχεν ἐπὶ τοῦ τόπου, ἔνθα ἐκτίσθη βραδύτερον ἡ Ῥώμη — ὁ νῦν περιφρονούμενος τῶν Ἑβραίων λαὸς ἐκέκτητο τὰς ὀχυρὰς πόλεις του, τοὺς κεδρίνους δόμους του, τὸν ἐκλαμπρότατον ναόν του, τοὺς ἐμπορικοὺς στόλους του, τὰς ἱερὰς σχολάς του, τοὺς μεγάλους πολιτικοὺς καὶ στρατιώτας, τοὺς φιλοσόφους, τοὺς ἱστοριογράφους καὶ τοὺς ποιητάς του. Καὶ ποῖον ἔθνος ἐπάλαισε γενναιότερον ἐναντίον ὑπερόγκων δυνάμεων ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς θρησκείας του; Ποῖον ἔθνος, καὶ ἐν ταῖς ἐσχάταις τῆς ἀγωνίας του στιγμαῖς, παρέσχε τρανοτέρας ἀποδείξεις περὶ τοῦ τί δύναται νὰ κατορθώσῃ λαός τις ὑπὸ μεγαθύμου ἐμφορούμενος ἀπογνώσεως; Καὶ ἐάν, μετὰ παρέλευσιν αἰώνων, οἱ τυραννηθέντες ἀπόγονοι τῶν μαχητῶν καὶ τῶν σοφῶν τοῦ Ἰσραὴλ, ἀπέβαλον τὰ προτερήματα τῶν πατέρων των· ἐάν, ἄγευστοι διατελέσαντες τῶν εὐεργετημάτων τοῦ νόμου καὶ τῆς ἐλευθερίας καὶ ὑποκύψαντες εἰς δούλειον ζυγὸν, προσέλαβον ἔνια τῶν ἐλαττωμάτων ἐκθέσμων καὶ δούλων ἀνθρώπων, πρέπει τούτων ἕνεκα νὰ ἐκφαυλίζωμεν αὐτοὺς ἢ πρέπει μᾶλλον ἡμεῖς αὐτοὶ νὰ ἐρυθριῶμεν καὶ νὰ αἰσθανώμεθα τύψιν συνειδότος, ὅτι τοσοῦτον ἀπανθρώπως προσηνέχθημεν πρὸς αὐτούς;» Ταῦτα ἔλεγε περὶ τῶν Ἑβραίων ὁ μέγας ἱστορικός·

ἐὰν τώρα οἱ Ἄγγλοι αἰσχύνονται ὅτι λίαν βραδέως καὶ μετὰ σφοδροτάτας βουλευτικὰς λογομαχίας ἀπέδοσαν τὰ δικαιώματα τοῦ πολίτου εἰς τοὺς ἀπογόνους τῶν Μακκαβαίων, οἱ βάρβαροι Ἕλληνες δὲν δικαιοῦνται ἄρα νὰ καυχῶνται ὅτι, ἅμα ἐλευθερωθέντες ἀπὸ δουλείας ἐπονειδίστου καὶ βδελυρᾶς, ἐθεώρησαν τοὺς παρ' αὐτοῖς οἰκοῦντας ἀλλοθρήσκους ἢ ἀλλοφύλους ὡς ἰσοπολίτας καὶ ἀδελφούς; [1]) Ἀλλὰ πόσον ἄστοχος εἶναι ἀφ' ἑτέρου ἡ ἀντιπαράθεσις τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ἑβραίων, οἵτινες ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀπετέλεσαν ἔθνος πρὶν ἢ ἀποτελέσωσι κράτος! Ὁ ἐν Ἰταλίᾳ Ἑβραῖος εἶναι ἰταλός, ὁ ἐν Γαλλίᾳ γάλλος καὶ ὁ ἐν Ἀγγλίᾳ ἄγγλος· ὅπου οἱ Ἰσραηλῖται ἀπολαμβάνουσιν ἰσονομίαν καὶ ἰσοπολιτείαν, ἐκεῖ εὑρίσκουσι καὶ τὴν πρὸ αἰώνων ἀπολωλυῖαν πατρίδα των. Πρώτιστος ὅρος τῆς φιλοπατρίας των εἶναι ἡ ἐλευθερία· ἡ ἐπ' αἰῶνας φυλετικὴ αὐτῶν ἀπομόνωσις εἶναι προϊὸν τῶν ἀμειλίκτων καταδρομῶν ἃς ὑπέστησαν παρ' ἀξίαν· ἡ Ἱερουσαλὴμ δὲν περιλαμβάνεται πλέον ἐν τῷ προγράμματι τῶν πεφωτισμένων Ἰσραηλιτῶν· ὁ Ροσχὴλδ πιστεύομεν νὰ μὴ ἔχῃ μηδὲ τὴν ἐλαχίστην ὄρεξιν νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν ἐν τῷ Κοινοβουλίῳ ἕδραν του ὅπως ἀναδειχθῇ ἔστω καὶ βασιλεὺς τῆς Παλαιστίνης, ὁ δὲ Κ. Μοντεφιόρε, ὅστις δύναται νὰ διδάξῃ τὰς ἀρχὰς τῆς φιλανθρωπίας, τῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς ἀγάπης πολλοὺς χριστιανοὺς ἐπισκόπους, οὐδέποτε ἐμελέτησε νὰ μεταβάλῃ εἰς πολιτικὸν προσηλυτισμὸν τὰς φιλανθρωποτάτας ὑπὲρ τῶν πασχόντων ἐνεργείας του. Ὑποτεθείσθω ὅμως ὅτι οἱ Ἑβραῖοι ἐπιδιώκουσι τῷ ὄντι τὴν ἀποκατάστασιν ἰουδαϊκοῦ βασιλείου ἐν Παλαιστίνῃ, ὅτι αἱ εὐρωπαϊκαὶ κυβερνήσεις διευκολύνουσι τὸ ἔργον τοῦτο καὶ ὅτι οἱ ἐφ' ἅπασαν τὴν οἰκουμένην διεσπαρ-

---

[1]) Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ ἰσοπολιτεία τῶν μὲν Καθολικῶν καθιερώθη ἐν Ἀγγλίᾳ τῷ 1829, τῶν δὲ Ἑβραίων μόλις τῷ 1858. Καὶ ἔπειτα δὲν ἐντρέπονται νὰ κατακρίνωσι τοὺς Ἕλληνας ὡς μισαλλοδόξους καὶ μισοξένους.

μένοι Ἑβραῖοι ἐπανέρχονται σωρηδὸν εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Ἰορδάνου. Τοῦ θαύματος τούτου ἀποτελουμένου, τίνι τρόπῳ ὁ ἱσπανὸς ἑβραῖος θὰ ἐννοήσῃ τὸν ἄγγλον ἢ ὁ πολωνὸς τὸν ἰταλὸν, ἢ ὁ γερμανὸς τὸν ἕλληνα; Ἐπὶ τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος, οἱ Ἑβραῖοι εἶχον ἰδιοποιηθῆ ἀντὶ τῆς γλώσσης των τὰς διαλέκτους τῶν χωρῶν, ἐν αἷς ἀποκατεστάθησαν. Οἱ Ἕλληνες τοὐλάχιστον, καὶ ἐὰν μηδὲ σταλαγμὸν ἔχωσιν πατρίου φρονήματος, διέσωσαν τὴν γλῶσσαν καὶ διὰ τῆς γλώσσης διέσωσαν ἀκμαῖα τὰ στοιχεῖα τῆς ἐθνικότητος αὐτῶν. Ὁ Ναβουχοδονόσορ καὶ ὁ Τίτος ἔτρωσαν θανασίμως τὸ ἔθνος καὶ τὴν γλῶσσαν τῶν Ἑβραίων, ἐν ᾧ τῶν Ἑλλήνων τὸ ἔθνος καὶ ἡ γλῶσσα ἐνικηφόρησαν ἐναντίον ἰσχυροτέρων καὶ συνεχεστέρων ἐπιδρομῶν.

Τὸ περίεργον ἐν τούτοις εἶναι, ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ «Χρόνου» ὅστις πρὸ ὀλίγου ἐμεγαλοφώνησεν ὅτι «οἱ Ρωμαῖοι συνεχώνευσαν τοὺς Ἕλληνας διὰ τῆς δουλείας» ἀντιφάσκει αὐτὸς πρὸς ἑαυτὸν, ἰσχυριζόμενος μετὰ ταῦτα ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι βεβαίως ἔτι καὶ σήμερον Ἕλληνες. Λοιπὸν δὲν ἐξερρωμαΐσθησαν ἢ ἐξερρωμαΐσθησαν μὲν ἀλλ' ἀκολούθως ἐξηλληνίσθησαν, ἀπαραλλάκτως ὅπως, κατὰ τὴν φαλμεραϋέρειον αἵρεσιν, ἀπεσλαβώθησαν μὲν ἐπὶ τοῦ ἑβδόμου ἢ ὀγδόου αἰῶνος ἀλλ' ἐξεβυζαντινίσθησαν ἐπὶ τοῦ δεκάτου! Πρὸς ἐξήγησιν τοῦ μυστηριώδους τούτου φαινομένου πρέπει νὰ προσδράμωμεν εἰς τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἱστοριογράφου τῆς δούλης Ἑλλάδος, Κ. Γεωργίου Φίνλεϋ· εἰς πᾶν ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἀνατολὴν, ἡ γνώμη τοῦ Κ. Φίνλεϋ ἔχει, κατὰ τὸν συντάκτην τοῦ «Χρόνου» ἀναμφίρρηστον αὐθεντίαν. Εὐαρεστηθήτω λοιπὸν ὁ Κ. Φίνλεϋ νὰ εἴπῃ καὶ αὖθις καθαρῶς τὴν γνώμην του, νὰ μαρτυρήσῃ δηλαδὴ ἐὰν εἶναι ἀληθὲς τὸ παρὰ τοῦ ἐπιστηθίου φίλου του, συντάκτου τοῦ «Χρόνου» λεγόμενον, ὅτι «οἱ ἐλεύθεροι Ἕλληνες, ἄνθρωποι μιγάδες καὶ νόθοι, ἔπρεπε ν' ἀκούσωσι παρ' ἄλλων ὅτι ἦσαν ἀδελφοὶ πρὶν λάβωσιν ὑποψίαν περὶ τούτου». Οἱ ἀνόητοι! ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη ἐπολέμησαν τὸν κατα-

στρεπτικώτερον τῶν πολέμων χωρὶς κἂν νὰ γινώσκωσι διατί πολεμοῦσιν — αὐτὸ κηρύττει ὁ «Χρόνος».

Ἡ κυριαρχία τῶν Τούρκων ἐν Ἑλλάδι δὲν ὑπῆρξεν ἀνωφελής· ὅ,τι ἡ ρωμαϊκὴ δεσποτεία καὶ ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία δὲν ἠδυνήθησαν νὰ πράξωσι, τοῦτο ἔπραξαν οἱ ὀθωμανοί, κατὰ τὸν Κ. Φίνλεϋ· κατώρθωσαν δηλαδὴ νὰ ἐθνοποιήσωσι (nationalise) τοὺς Ἕλληνας καὶ συσσωματώσωσιν εἰς μίαν ὁμάδα τὰς διαφόρους αὐτῶν κοινότητας. Ἀφ' οὗ δὲ ἡ φυλὴ τοῦ Ὀθμὰν ἐξεπλήρωσε τὴν ἀποστολήν της ἐν Ἑλλάδι, ἀπῆλθε καὶ αὐτὴ ἐκεῖθεν ὅπως ἀπῆλθον πρὸ αὐτῆς οἱ Ρωμαῖοι, οἱ Σταυροφόροι καὶ οἱ Ἐνετοί. Παρακαλοῦμεν τὸν ἀναγνώστην νὰ μὴ ἐκλάβῃ τὴν ἀπόφανσιν ταύτην τοῦ Κ. Φίνλεϋ περὶ ἐθνοποιήσεως τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τῶν Τούρκων ὡς παραπλησίαν πρὸς τὸν περὶ ἐκρωμαϊσμοῦ τῶν Ἑλλήνων παραλογισμὸν τοῦ «Χρόνου». Φυσικῷ τῷ λόγῳ ὁ Κ. Φίνλεϋ δὲν ἐννοεῖ νὰ εἴπῃ ὅτι οἱ Ἕλληνες παρέλαβον ἐκ τῶν Τούρκων τὰ στοιχεῖα τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ὑπάρξεως, ὅπως φέρ' εἰπεῖν, ἐπὶ τοῦ ἐννάτου μετὰ Χριστὸν αἰῶνος, οἱ Βούλγαροι παρέλαβον ἐκ τῶν Ἑλλήνων τοῦ Βυζαντίου μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τὴν λαμπάδα τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως. Οἱ βάρβαροι Τοῦρκοι, μηδεμίαν ἄλλην ἔχοντες περι ἐθνικότητος ἔννοιαν εἰμὴ τὴν ἐρειδομένην ἐπὶ τοῦ μωαμεθανικοῦ θρησκεύματος, δὲν ἠδύναντο νὰ ἐνσταλάξωσιν εἰς τὴν καρδίαν τῶν Ἑλλήνων τὸ αἴσθημα ἐκεῖνο, οὗτινος αὐτοὶ οἱ ἄγριοι Ἀσιανοὶ ἐστεροῦντο ὁλοσχερῶς, καὶ τὸ ὁποῖον οὐδέποτε διέλιπε κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον θερμαῖνον τὰς ψυχὰς τῶν θυμάτων τῆς θηριωδίας. Ὁ Κ. Φίνλεϋ ἐννοεῖ βεβαίως ὅτι ὁ πρὸς τὴν ἀνεξαρτησίαν ὀργασμὸς τῶν δούλων Ἑλλήνων ἔβαινεν ἐπὶ τὰ πρόσω κατὰ λόγον τῆς παλινδρομικῆς κινήσεως τοῦ ἐν τῇ νοτιοανατολικῇ Εὐρώπῃ ὀθωμανισμοῦ. Οἱ Τοῦρκοι ὑπεδούλωσαν τὸ σῶμα τοῦ ἑλληνισμοῦ, τὴν ψυχὴν ὅμως αὐτοῦ ἀφῆκαν καὶ ὤφειλον νὰ τὴν ἀφήσωσιν ἀδούλωτον, ἀφ' οὗ δὲν ἦσαν ἱκανοὶ νὰ καθυποτάξωσιν αὐτήν. Ἀπὸ τῆς ἐν Πασάροβιτς

συνθήκης ἡ βαθμιαία παρακμὴ τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας συνεπήγετο τὴν βαθμιαίαν ἀνάπτυξιν τῶν Ἑλλήνων. Ἰδίως δὲ μετὰ τὴν ἐν Ἰασίῳ εἰρήνην (1792) συνέβησαν ἐν Τουρκίᾳ ἀξιοσημείωτοι κοινωνικαὶ μεταβολαί· ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνησις ἤρξατο ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης βαθμηδὸν ἐξαλλοιουμένη ἐπὶ τὰ χείρω, οὐχ ἧττον ὅμως τῆς ὀθωμανικῆς κυβερνήσεως ἐξηλλοιοῦτο ἐπὶ τὰ κρείττω καὶ ὁ ἑλληνικὸς λαός. Οἱ Σουλτάνοι ἦσαν τότε ἠναγκασμένοι νὰ ὑπερασπίζωσιν ἑαυτοὺς ἀπὸ τῶν στασιαστικῶν διαθέσεων τῶν πασάδων καὶ ἀπὸ τῆς ἀναρχικῆς αὐθαδείας τῶν γιανιτσάρων· ἀφ' ἑτέρου αἱ ἔνδοξοι ἀναμνήσεις τῶν Ἑλλήνων, ἀναζωπυρηθεῖσαι σφόδρα διὰ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, μετέδοσαν τὸν φιλελεύθερον ἐνθουσιασμὸν εἰς ὅλον τὸ ἔθνος καὶ ἐξήγειραν τὰς περὶ πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας ἐλπίδας. Ἡ ἐπενέργεια τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, ἡ ἀνάπτυξις τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἡ ἐπέκτασις τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ἑλληνικῆς ναυτιλίας ἐπὶ τῶν πολέμων τοῦ Ναπολέοντος, ὑπεδαύλισαν τὸ ἔναυσμα τῆς ἐθνικῆς ταύτης ἑνώσεως. Ἡ κοινωνικὴ πρόοδος ἦρεν ἐκ τοῦ μέσου τὰ μεσαιωνικὰ προνόμια τοῦ μωαμεθανισμοῦ καὶ παρέλυσε, διὰ τῆς κατὰ τόπους παντοδυναμίας τῶν πασάδων, τοὺς ἁρμοὺς τῆς κυβερνητικῆς συγκεντρώσεως. Οὕτω δὲ ἡ διαφθορὰ καὶ ἡ ἐκχαύνωσις τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως παρέσχε τὸ ἐνδόσιμον εἰς τοὺς ἰσχυροτέρους τῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις διοικητῶν νὰ ἀνιδρύσωσιν ἀνεξάρτητα κράτη· ὁ Πασβάνογλους ἐν Βιδινίῳ, ὁ Διεζὰρ πασᾶς ἐν Πτολεμαΐδι, ὁ Ἀλὴ βέης ἐν Αἰγύπτῳ ἐκυριάρχησαν ἐπὶ πολὺν χρόνον ὡς ἀνεξάρτητοι σχεδὸν ἡγεμόνες· μετὰ τούτους, ὀλίγον βραδύτερον, ὁ μὲν Ἀλὴ πασᾶς τῶν Ἰωαννίνων ἐκτήσατο ἔκτακτον ἡγεμονικὴν αὐθεντίαν, ὁ δὲ Μεχμεταλῆς ἀνεδείχθη ἐν Αἰγύπτῳ θεμελιωτὴς νέας δυναστείας. Εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ Σουλτάνος ἠδυνήθη ἐπὶ τέλους νὰ καταδαμάσῃ τοὺς στασιάσαντας πασάδας, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη ἐπ' ἴσης νὰ καταδαμάσῃ τοὺς ὑπὲρ ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἐξεγερθέντας Σέρβους καὶ Ἕλληνας.

Καὶ οὐχὶ ἀλόγως ἰσχυρίζεται ὁ Κ. Φίνλεϋ ὅτι τὴν ἐθνοποίησιν τῶν Ἑλλήνων ἀποδοτέον κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν προβαίνουσαν ἐκχαύνωσιν τοῦ βαρβάρου ὀθωμανισμοῦ οὐχ ἧττον ἢ εἰς τὴν βαθμιαίαν ἐθνικὴν ἐπίδοσιν αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων. «Ὁ ὑπὲρ ἀστικῆς ἐλευθερίας πόθος (προσεπάγει ὁ ἐμβριθὴς ἱστορικὸς) εἶχεν ἤδη βλαστήσῃ ἐν τῷ νεωτέρῳ ἑλληνικῷ ἔθνει, τὸ ὁποῖον ἐσχημάτισεν ἡ ὀθωμανικὴ κυριαρχία· ὑπῆρχον ἤδη διαρκεῖς πολιτικοὶ θεσμοί, οἵτινες παρεῖχον νέον ὀργανικὸν τύπον εἰς τὴν ἑλληνικὴν κοινωνίαν· κοινότητες καὶ δημογεροντίαι, διοικούμεναι ὑπὸ τεταγμένων νόμων καὶ ἐθίμων, ἀπετέλουν οἱονεὶ τὸ θεμέλιον τῆς δημοτικῆς αὐτοδιοικήσεως. Τὰ πρὸς ταμιευτικοὺς σκοποὺς συνερχόμενα συμβούλια ἦσαν μὲν ὄργανα τῆς ὀθωμανικῆς καταπιέσεως ἀλλὰ συνετέλουν οὐδὲν ἧττον πρὸς συνένωσιν τῶν ἐπιτοπίων ἐλευθεριῶν μετὰ γενικωτέρας τινὸς ἐθνικῆς συγκεντρώσεως. Οἱ ἐν τῇ Ἀνατολῇ Ἕλληνες συνησθάνοντο ὅτι ἐπέστη ἤδη ἡ ὥρα πρὸς ἔναρξιν μεγάλου ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος· ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις ἀπέβη κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ἅμα ἀνάγκη. Ἡ ἐθνικὴ κυριαρχία εἶναι δικαίωμα σύμφυτον τῷ λαῷ ὅπως ἡ ἐλευθερία ἡ ἀστικὴ εἶναι δικαίωμα σύμφυτον τῷ ἀτόμῳ, Οἱ ἄνθρωποι γινώσκουσιν αὐτομάτως ὅτι ὑπάρχουσι καταστάσεις καὶ ἐποχαί, καθ' ἃς ἡ ἀνταρσία ὑποδούλων ἐθνῶν καὶ μὴ ἐλευθέρων πολιτῶν ἐπιβάλλεται ὑπὸ τοῦ καθήκοντος. Σύμπασα ἡ ἱστορία τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας ἐν Ἑλλάδι μαρτυρεῖ ὅτι οἱ Ἕλληνες παρεθαρρύνοντο διηνεκῶς ὑπὸ τῆς θρησκείας καὶ τῆς φιλανθρωπίας νὰ ἐξαναστῶσι κατὰ τῶν τυράννων των. Ἡ ἀνθρωπίνη ἀξιοπρέπεια προσεκάλει αὐτοὺς νὰ ἐξαλείψωσι διὰ θυσιῶν ἀπὸ τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς τὴν μέλαιναν κηλῖδα τῆς εἰς τὸν φόρον τοῦ «παιδομαζώματος» μακρᾶς ὑποταγῆς των. Περιττὸν τὸ δικαιολογῆσαι τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν· οἱ Ἕλληνες ἐξελέξαντο πάνυ καλῶς τὸν κατάλληλον καιρόν· ὁ ἀγὼν ὑπῆρξεν τὸ φυσικὸν ἐξαγόμενον ἀνθρωπίνων συμπαθειῶν.

Ἡ διάδοσις τῶν φώτων, καὶ ἡ ἠθική, πολιτικὴ καὶ θρησκευτικὴ ἀνάπτυξις τῆς κοινωνίας κατέστησαν ἀφόρητον τὸν ζυγὸν τῶν μωαμεθανῶν. Οἱ Ἕλληνες, οἵτινες ἐσεμνύνοντο ὡς προεξάρχοντες τῶν ὑπὸ τὴν ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν χριστιανικῶν φύλων, ὤφειλον ἑπομένως ν' ἀποδυθῶσιν εἰς τὴν παλαίστραν ὡς πρόμαχοι τῆς ἀστικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς χριστιανικῆς φιλανθρωπίας» [1]).

Ὁμολογοῦμεν ὅτι ὁ Κ. Φίνλεϋ ὁρίζει ὀρθότατα τὰς αἰτίας τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως· ἀποδίδει ὅμως εἰς τοὺς ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας δημοτικοὺς θεσμοὺς ὑπέρμετρον σημασίαν καὶ ἐξ εἰδικῶν τινων περιπτώσεων συνάγει γενικὰ συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα ἐνδέχεται νὰ μὴ ἦναι ἐξ ἴσου ὀρθά. Αἱ χριστιανικαὶ δημογεροντίαι, τὰς ὁποίας ἐκθειάζει ὁ Κ. Φίνλεϋ, ὡς τὴν πολιτικὴν τοῦ ἔθνους ψυχὴν ἐξυπηρέτησαν τὸν τουρκισμὸν πλέον ἢ ὅσον περιέθαλψαν τὰ πολιτικὰ καὶ ἐθνικὰ συμφέροντα τῶν κοινοτήτων· ἐὰν οἱ «κοτσαμπασῆδες» ἐμαίευσαν τὸ ἐθνικὸν φρόνημα, εἰς τί ἆρα ἐχρησίμευσεν ἡ ἡρωϊκὴ τῶν κλεφτῶν ἐποποιία; Παρατηροῦμεν ὡσαύτως ὅτι λίαν ἐπισφαλὴς ἵνα μὴ εἴπωμεν καὶ εὐεξέλεγκτος εἶναι ἡ γνώμη τοῦ διασήμου ἱστορικοῦ ὅτι δηλαδὴ οἱ δημοτικοὶ θεσμοὶ ἐγκατέθηκαν τὸν θεμέλιον λίθον τῆς ἐνδεχομένης ὁμοσπονδιακῆς ἑνώσεως τῶν ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ Τουρκίᾳ ὀρθοδόξων λαῶν. Ἐὰν οἱ ὀρθόδοξοι λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς εἶναι προωρισμένοι νὰ ἱδρύσωσιν ὁμοσπονδίαν τινά, θὰ ἱδρύσωσιν ἆρά γε αὐτὴν ἐπὶ τῇ φαντασιώδει βάσει τῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας δημογεροντιῶν [2]);

---

[1]) Finlay, History of Greece under Othoman and Venetian Domination, London 1856, ἐν τῷ ἐπιλόγῳ τοῦ πέμπτου κεφαλαίου, ἔνθα ἐκτίθενται τὰ αἴτια καὶ τὰ γεγονότα, τὰ παρασκευάσαντα τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων.

[2]) Καίπερ δυσπιστοῦντες πρὸς τὴν λίαν ὑπερβολικὴν σημαντικότητα ἣν ὁ Κ. Φίνλεϋ ἀποδίδει εἰς τοὺς ἐπὶ τουρκοκρατίας δημοτικοὺς θεσμούς, ἀφ' ἑτέρου ὅμως οὐδόλως ἀμφισβητοῦμεν τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν εἰς τὸ ἐθνικὸν πνεῦμα. Ὁ Κ. Μάουρερ (Das Griechische Volk, τόμ.

Ὁπωσδήποτε, αἱ περὶ γενέσεως τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας θεωρίαι τοῦ Κ. Φίνλεϋ καὶ τοῦ συντάκτου τοῦ «Χρόνου» εἶναι ἐκ διαμέτρου ἐναντίαι. Κατὰ τὸν Κ. Φίνλεϋ, ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις ὑπῆρξε «πολιτικὴ ἅμα καὶ κοινωνικὴ ἀνάγκη» ἐν ᾧ κατὰ τὸν συντάκτην τοῦ «Χρόνου» αὕτη ἐγένετο οὕτως εἰπεῖν εἰκῆ καὶ τυχαίως. Ὁ Κ. Φίνλεϋ λέγει ὅτι «κρίνει περιττὸν νὰ δικαιολογήσῃ τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα» ἐν ᾧ ὁ συντάκτης τοῦ «Χρόνου» ἀντιλέγει ὅτι «Ἑλλὰς δὲν ὑπῆρχεν οὐδαμοῦ, οὐδ' ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι». Κατὰ τὸν Κ. Φίνλεϋ, ὁ ἑλληνικὸς ἀγὼν ὑπῆρξε «φυσικὸν ἀποκύημα τῶν ἀνθρωπίνων συμπαθειῶν» καὶ «καθῆκον ὑπαγορευθὲν ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας — καθῆκον τοῦ ὁποίου τὸ μέγεθος καὶ τὴν σπουδαιότητα συνῃσθάνθη σύμπασα ἡ ἑλληνικὴ φυλή, ἐν ᾧ κατὰ τὸν συντάκτην τοῦ «Χρόνου» οἱ Ἕλληνες ἐπολέμησαν ἐπὶ ἐννέα ἔτη ἄνευ προδιαγεγραμμένου σκοποῦ, ἐπολέμησαν ἁπλῶς καὶ μόνον ἵνα πολεμήσωσιν, ἕως οὗ, χάριτι θείᾳ, ἔλαβον τὸ μοναδικὸν

α', σελ. 102) κρίνει ὁπωσοῦν μετριώτερον. «Εἶναι ἀληθὲς (λέγει) ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀπήλαυον μεγάλων ἐλευθεριῶν. Τοὺς προϊσταμένους καὶ τοὺς ἀντιπροσώπους των ἐξέλεγον αὐτοί, ἔχοντες ἰδίαν διαχείρισιν καὶ ἴδια δικαστήρια. Φόρους καὶ ἄλλας εἰσφορὰς ἐπέβαλλον αὐτοὶ ἑαυτοῖς καὶ τοὺς διένειμον οἱ ἴδιοι μεταξὺ ἀλλήλων. Ἀντιπροσώπους εἶχον οὐ μόνον παρὰ τοῖς βοεβόδαις καὶ τοῖς πασάδαις ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ πρωτευούσῃ τοῦ μεγάλου κράτους. Ἀπὸ τοῦ προεστῶτος τοῦ χωρίου μέχρι τοῦ διερμηνέως τῆς Πύλης πάντες ἀνεξαιρέτως εἶχον τοὺς ἀντιπροσώπους καὶ τοὺς πάτρωνας αὐτῶν παρὰ πάσαις ταῖς ἀρχαῖς καὶ παρ' ἑκάστῃ αὐτῶν. Τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐξυπηρέτει καὶ ὁ κλῆρος ὅλος μέχρι τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατριάρχου, ὃν ἅπαντες ἐκήρυττον γενικὸν αὐτῶν ἀντιπρόσωπον. Ἐν τούτοις οἱ Ἕλληνες ἔζων ἐν δουλείᾳ σκληρᾷ, ἐπειδὴ δὲν ἦτο ἐξησφαλισμένον αὐτοῖς οὐδὲν ἐκ τῶν ἀνωτέρω προνομίων, τὰ ὁποῖα καθ' ἑαυτὰ ἦσαν μέγιστα καὶ σπουδαιότατα. Ἐπὶ τέλους ὑπερίσχυεν ἡ αὐθαιρεσία τοῦ Τούρκου ἀπὸ τῶν πασάδων μέχρι τοῦ Σουλτάνου. Οἱ Ἕλληνες ἀπήλαυον λοιπὸν μόνης τῆς σκιᾶς τῆς ἐλευθερίας. Ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὴν σκιὰν ταύτην ἀνεπτύχθησαν αἱ κάλυκες, ἐξ ὧν ἀπὸ τοῦ 1821 ἀνεβλάστησαν τὰ ἄνθη τὰ ὁποῖα ὅσον οὔπω θὰ ἀπενέγκωσιν ὡρίμους καρπούς».

εὐτύχημα ν' ἀκούσωσιν οἱ ταλαίπωροι παρ' ἄλλων ὅτι ἐπολέμησαν ὅπως δημιουργήσωσι μίαν Ἑλλάδα, περὶ ἧς οὐδεμίαν εἶχον ὑποψίαν. Ὦ Ζεῦ βασιλεῦ, τῆς λεπτότητος τῶν φρενῶν!!

Μετὰ τὰς πολλὰς καὶ ποικίλας ταύτας ἑωλοχρασίας, οὐδεὶς βεβαίως θὰ ξενισθῇ ἐπὶ τῇ ἑτέρᾳ βλασφημίᾳ τοῦ «Χρόνου» ὅτι «ὅσῳ μακρότερον διαρκεῖ τὸ πείραμα τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου τοσούτῳ μᾶλλον κρατύνεται παρὰ τοῖς πλείστοις ἡ πεποίθησις ὅτι ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ προώρισται νὰ προκόψῃ καὶ εὐδαιμονήσῃ πανταχοῦ ἄλλοθι μᾶλλον ἢ ἐν Ἑλλάδι». Ὡς ἄτομον ὁ Ἕλλην ἀπολαύει μέχρι τινὸς τῆς ὑπολήψεως τοῦ Χρονογράφου· «κατ' ἰδίαν μὲν ἐπιτυγχάνει καὶ εὐδοκιμεῖ (λέγει ὁ «Χρόνος») ὡς σύνολον ὅμως, δηλαδὴ ὡς ἔθνος καὶ ὡς κράτος, ἀπέτυχε πάντοτε, ἐπὶ πᾶσι δὲ ἀπέτυχεν ὁ Ἕλλην ἐν τοῖς πολιτικοῖς πόθοις του». Ἐὰν τὰ ἔθνη καὶ τὰ κράτη ὡμοίαζον πρὸς τὸν Ἑρμῆν τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας, ὅστις ἐγεννήθη τῇ πρωΐᾳ, ἐκιθάριζε περὶ μεσημβρίαν, τῇ δὲ ἑσπέρᾳ ἔκλεπτε τὰς βοῦς τοῦ Διὸς, ὁ συντάκτης τοῦ «Χρόνου» θὰ ἐδικαιοῦτο βεβαίως ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἐνστάσεως νὰ καταδικάσῃ τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ δογματίσῃ ὅτι τὸ πείραμα τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου ἀπέτυχεν ἐξ ὁλοκλήρου. Κατ' εὐτυχίαν, τὰ ἔθνη καὶ τὰ κράτη ὑπάγονται εἰς βιωτικοὺς κανόνας, πρὸς διερεύνησιν τῶν ὁποίων δὲν ἀρκοῦσι τὰ χημικὰ μόνον πειράματα. Ὁ βουλόμενος ἤδη νὰ ἐξετάσῃ ἀπρολήπτως ἐὰν «τὸ πείραμα τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου» ἐπέτυχεν ἢ μή, τρεῖς μόνον ἔχει πρὸ αὐτοῦ πειραματικὰς διεξόδους, τουτέστιν ἢ πρέπει νὰ κρίνῃ τὴν σήμερον Ἑλλάδα ἐκ παραθέσεως πρὸς τὴν πρὸ τοῦ 1821, ἢ νὰ παραβάλῃ αὐτὴν ἀπολύτως, ὅπως ἔχει τανῦν, πρὸς τὴν καθ' ἡμᾶς Τουρκίαν, ἢ ν' ἀντιπαραβάλῃ σχετικῶς τὸ ἑλληνικὸν βασίλειον πρὸς τὰ πεπολιτισμένα κράτη τῆς Εὐρώπης. Η σύγκρισις πρέπει ἑπομένως νὰ γείνῃ ἢ κατὰ παράθεσιν ἢ ἀπολύτως ἢ σχετικῶς. Ὁ συντάκτης τοῦ «Χρόνου», συγχέων τὰς ἀπαραιτήτους ταύτας διακρίσεις,

συμπεραίνει ὅτι τὸ πείραμα τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου ἀπέτυχε πολιτικῶς. Διατί δὲ ἀπέτυχε; βεβαίως διότι οἱ ἐλεύθεροι Ἕλληνες δὲν ἠδυνήθησαν νὰ καταστήσωσιν ἐντὸς τριάκοντα ἐτῶν τὸν ὑγιᾶ πολιτικὸν ἐκεῖνον βίον, ὃν οἱ Ἄγγλοι κατέστησαν ἐντὸς ἓξ ἑκατονταετηρίδων. Εἶναι μὰ τὴν ἀλήθειαν παραπολὺ ἀπαιτητικὸς ὁ συντάκτης τοῦ «Χρόνου» καὶ καθ' ὑπερβολὴν ἄδικος. Ἐπιθυμεῖ ἆρά γε νὰ μάθῃ πῶς διέκειτο ἡ Ἑλλὰς πρὸ τοῦ 1821 καὶ πῶς διάκειται σήμερον, καὶ κατὰ πόσον ἡ ἐλευθέρα Ἑλλὰς ὑπερηκόντισε τὴν Ἑλλάδα τὴν δούλην; Ἂς παραβάλῃ τὰς περιηγήσεις τοῦ Τουρνεφὸρτ, τοῦ Σπὸν, τοῦ Πόκοκ, τοῦ Δόδουελ, τοῦ Γὲλ, τοῦ Βαρθόλδυ καὶ τοῦ συνταγματάρχου Λὴκ πρὸς τὰ ὁδοιπορικὰ τοῦ Ρὸς, τοῦ Κουρτίου, τοῦ Ἕττνερ, τοῦ Οὐΐσερ, τοῦ Κλὰρκ, τοῦ Βαὶρδ, τοῦ Σένιορ, τοῦ σὶρ Θωμᾶ Οὐάϊς κλ. Ὁ περιβόητος γερμανὸς περιηγητὴς Βαρθόλδυς, ὁ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος ἐπισκεφθεὶς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν ἐξυμνήσας καὶ τὴν ἐθνικὴν παλιγγενεσίαν τοῦ ἑλληνισμοῦ ὡς ἀδύνατον παραστήσας, προέταξεν ὡς «τηλαυγὲς πρόσωπον» εἰς τὸν δεύτερον τόμον τῶν ἀποδημιῶν του ζοφερωτάτην εἰκόνα τῆς πνευματικῆς καὶ πολιτικῆς καταστάσεως τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δούλων Ἑλλήνων [1]). Ἀληθῶς τότε οὐδαμοῦ ὑπῆρχεν Ἑλλὰς — fuit Graecia, ἵνα μεταχειρισθῶμεν τὴν γραφικὴν ἔκφρασιν χαιρεκάκου μισέλληνος· ὁ Βαρθόλδυς ἀναφέρει ὅτι καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα δὲν διέτριβον ἢ μόνον ὀλίγοι «γραμματισμένοι» Ἀσκληπιάδαι, καὶ οὗτοι παρεπίδημοι μᾶλλον ἢ ἰθαγενεῖς· οὔτε βιβλία ὑπῆρχον, οὔτε γυμνάσια, ἐννοεῖται δὰ ὅτι δὲν ὑπῆρχεν οὔτε πανεπιστήμιον. Ἐν ταῖς λιπαραῖς Ἀθήναις «ἀνέκραγον» αἱ γλαῦκες· ἡ ἀμάθεια τοῦ ἀρχιεπισκόπου τῶν Ἀθηνῶν (προσεπάγει ὁ

---

[1]) Voyage en Grèce fait dans les années 1803 et 1804, par J. L. S. Bartholdy, traduit de l'allemand par A. du C***, Paris 1807, ἐν δυσὶ τόμοις. Πρβλ. τόμ. β', σελ. 23, 28, 39 καὶ ἐφεξῆς.

ἀπηνὴς κατήγορος τῶν τυραννουμένων Ἑλλήνων) ἦτο ἀνταξία τῆς πλεονεξίας του· ἡ λεγομένη σχολὴ τῆς πόλεως ἦτο ἐλεεινὸν ἐκπαιδευτήριον, οὗτινος προΐστατο ἡμιμαθής τις ἄνθρωπος· τὰ ἐν Ἑλλάδι εὑρισκόμενα βιβλία ἦσαν ὀλίγιστα· οὐδαμοῦ βιβλιοθῆκαι ἢ βιβλιοπωλεῖα· ἀμφίβολον ἐὰν ἦτο δυνατὸ νὰ εὑρεθῶσιν ἐν Ἀθήναις πλείονα τῶν εἴκοσιν ἑλληνικῶν συγγραμμάτων· περὶ τυπογραφείου οὐδεὶς λόγος· οὐδεμία προκαταρκτικὴ ἐκπαίδευσις· οὐδεὶς τεχνίτης, πολλῷ δ'ὀλιγώτερον καλλιτέχνης. Ὁ Βαρθόλδυς ἐπιπαρῳδεῖ περὶ τῶν τότε Ἑλλήνων τὴν ῥήτραν τοῦ Προφητάνακτος «ὀφθαλμοὺς ἔχουσιν καὶ οὐκ ὄψονται, ὦτα ἔχουσι καὶ οὐκ ἐνωτισθήσονται». Εἶναι περιττὸν νὰ σκιαγραφήσωμεν ἐκτενέστερον τὴν ζοφερὰν φυσιογνωμίαν τῆς δούλης Ἑλλάδος, οἵα παρίστατο ἐνώπιον τῶν περιηγητῶν πρὸ πεντήκοντα ἢ ἑξήκοντα ἐνιαυτῶν.

Παράβαλε τώρα, Κ. συντάκτα τοῦ «Χρόνου», παραβάλε πρὸς τὴν δούλην ταύτην Ἑλλάδα τὴν Ἑλλάδα τὴν ἐλευθέραν μετὰ τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τῶν ἐκπαιδευτικῶν καθιδρυμάτων της, μετὰ τῶν δημοσίων καὶ ἰδιαιτέρων βιβλιοθηκῶν της, μετὰ τῶν ἀπειραρίθμων μουσοτραφῶν καὶ λογίων ἀνδρῶν της, μετὰ τῶν ἁπανταχοῦ τῆς Ἀνατολῆς διασπειρομένων ἐφημερίδων καὶ διδακτικῶν συγγραμμάτων της, μετὰ τῶν δικηγορικῶν καὶ ἐμπορικῶν συλλόγων της, μετὰ τῶν περικαλλῶν αὐτῆς κτισμάτων, μετὰ τοῦ ἀναπτυσσομένου ἐν κακουχίαις πολιτικοῦ βίου της, μετὰ ..... παράβαλε τὰς ἐλεεινὰς Ἀθήνας τοῦ 1803 πρὸς τὰς Ἀθήνας τοῦ 1868, εἶτα δὲ εἰπὲ ἐν συνειδήσει ἐὰν ἡ πόλις τοῦ Λονδίνου, ἐντὸς διακοσίων ἐνιαυτῶν προήχθη καὶ ἀνεπτύχθη τοσοῦτον ὅσον ἡ καθέδρα τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου ἐντὸς μιᾶς τριακονταετηρίδος! Ἀλλ' ἡ παραθετικὴ αὕτη σύγκρισις ἀποβαίνει ἀνωφελὴς εἰς τὸν ἔχοντα πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν Τουρκίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα· κυρίως εἰπεῖν ἡ Ἑλλὰς οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ μέρος αὐτῆς τῆς Τουρκίας ἐλεύθερον· παράβαλε τὸ ἐλεύθερον τοῦτο μέρος πρὸς τὸ μέρος τὸ δεδουλωμένον εἰσέτι

Παρατήρησε πρὸ πάντων ὁποίαν καταπληκτικήν, θαυμασίαν ἐπίδοσιν προσέλαβεν ὁ καθόλου βίος τοῦ ἐλευθέρου ἑλληνισμοῦ ἀπέναντι τοῦ δούλου· οἱ ἐν Τουρκίᾳ Ἕλληνες ἐκ τῆς ἐλευθέρας πατρίδος των λαμβάνουσι τὰ φῶτα, τοὺς διδασκάλους, τὰ διδακτικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ συγγράμματα, τολμῶμεν εἰπεῖν αὐτὴν τὴν ζύμην τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος· οἱ ἐν τῇ ὀθωμανικῇ αὐτοκρατορίᾳ λόγιοι Ἕλληνες εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον παιδεύματα τοῦ ἐν Ἀθήναις πανεπιστημίου· ὁ ἑλληνικὸς τύπος, καὶ μεθ' ὅλας αὐτοῦ τὰς προσωπικὰς παρολισθήσεις, ἀσκεῖ μυστηριώδη τινὰ δύναμιν παρὰ τοῖς δούλοις Ἕλλησιν, ἔνθα ἐπέχει τόπον ἡδονικωτάτου ἀναγνώσματος. Ἡ ἐλευθέρα Ἑλλὰς συνέταξεν ἤδη τοὺς πολιτικοὺς καὶ ἀστικοὺς αὐτῆς κώδικας, ἐδημιούργησεν ἐκπαιδευτικὸν σύστημα, δικαστικὴν νομοθεσίαν, βουλευτικὸν βῆμα, — πάντα ταῦτα παρήχθησαν οὕτως εἰπεῖν εἰς τὸ εἶναι ἐκ τοῦ μηδενὸς — ἐν ᾧ ἡ Ἑλλὰς ἡ δούλη περιμένει ἔτι τὴν αἰσίαν ὥραν, καθ' ἣν ἀπαλλαγεῖσα ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ, θ' ἀναπνεύσῃ τὴν ζωοπάροχον τῆς ἐλευθερίας αὔραν καὶ θὰ ἐγκολπωθῇ τὸν πολιτισμόν, ὃν κατεργάζεται ἤδη καὶ προετοιμάζει βαθμηδὸν ἡ διὰ τῆς ἐλευθερίας ἀναγεννωμένη καὶ προκόπτουσα εὐτυχεστέρα αὐτῆς ἀδελφή. Ἐὰν ἡ Τουρκία προήχθη ἐπὶ τὰ πρόσω, προήχθη ἴσως διὰ τῆς πονηροτέρας διαπλάσεως τοῦ δεσποτικοῦ αὐτῆς συστήματος. Ἡ δεσποτεία, στερουμένη ὀλίγον κατ' ὀλίγον τῆς ὑλικῆς δυνάμεως, περιβάλλεται εὐγενεστέραν τινὰ προσωπίδα, ἥτις ἔχει τὸ προτέρημα νὰ παριστᾷ τὴν ἐσχάτην ἀσθένειαν ὡς μετριοπάθειαν καὶ τὴν ἐσχάτην ἐκχαύνωσιν ὡς ἀνοχήν. Ἀλλὰ τεθείσθω ὅτι ὁ ἰμάμης καὶ ὁ οὐλεμᾶς ἑρμηνεύουσι κα σήμερον τὸ Κοράνιον ὡς ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Μωάμεθ· ὅτι ὁ καδῆς διαχειρίζεται τὴν δικαιοσύνην ὡς ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Σολειμάνου καὶ ὁ προεστὼς λείχει τοὺς πόδας τῶν πασάδων ὡς πρὸ τοῦ 1821. Τὰ πάντα εἰς μάτην· ἡ ὀργανικὴ νόσος χωρεῖ ἐπὶ τὰ χείρω ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς τῶν φαρμάκων δραστικῆς ἐπενεργείας· ὁ θάνατος κατέλαβε πρὸ

πολλοῦ τὰ ἄκρα, καὶ ἡ ἀγωνία τοῦ κατὰ τὸ φαινόμενον ραΐζοντος ἀθενοῦς, ἐὰν φαίνεται βραδέως πως ἐπερχομένη, δὲν εἶναι ὅμως ὀλιγώτερον ὀδυνηρά. Δὲν ἐννοοῦμεν πρὸς τί τοσαύτας καταβάλλουσι προσπαθείας οἱ ὑπέρμαχοι τοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ καθεστῶτος ὅπως τὴν μὲν Τουρκίαν παραστήσωσι δῆθεν ἀνηβῶσαν, τὴν δὲ μικρὰν Ἑλλάδα παλαίουσαν μεταξὺ ζωῆς καὶ θανάτου. Ὁπόταν αὐτὰ τὰ πράγματα μονονουχὶ φωνὴν ἀφιᾶσιν, οὐδὲν ὠφελεῖ ἡ στιγμιαία ἐκνίκησις τοῦ ψεύδους. Ἡ κοινὴ γνώμη τῆς Εὐρώπης ἐνδέχεται ν' ἀποβουκοληθῇ ἐπὶ μικρὸν, καὶ πραγματικῶς ἀπεβουκολήθη· ἀλλὰ τὰ μετὰ ταῦτα; Αἱ ψευδολογίαι διαλύονται ὡς ἱστὸς ἀράχνης, καταπίπτουσι τὰ προσωπεῖα καὶ οἱ ὑποκριταὶ κατατάσσονται ἐν τῇ πρεπούσῃ θέσει των. Ὁ ἀμερικανὸς Baird, ὁ πρὸ δώδεκα ἐνιαυτῶν ἐπισκεφθεὶς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐκδοὺς περὶ αὐτῆς ἀξιολογωτάτην βίβλον [1]), λέγει που ὅτι τὰ ἱστορήματα προκατειλημμένων τινῶν περιηγητῶν, πρὸ αὐτοῦ περιελθόντων τὴν Ἑλλάδα, τοσοῦτον κακὰς ἐντυπώσεις ἐνεποίησαν αὐτῷ περὶ τοῦ ἤθους καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν Ἑλλήνων, ὥστε μεταβαίνων εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐνόμιζεν ὅτι ἔμελλε νὰ εὕρῃ αὐτόθι λαὸν διεστραμμένον, βάρβαρον, καὶ ἀνεπίδεκτον προαγωγῆς. Ὁ Κ. Baird ἐπορεύθη ἐν τούτοις εἰς τὴν Ἑλλάδα, περιῆλθε τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν Στερεὰν, διέτριψεν ἓν ἔτος ἐν Ἀθήναις καὶ μετὰ μακρὰν καὶ ἐμβριθῆ ἐξέτασιν τῶν κατοίκων, ἔλαβεν ἀφορμὴν ν' ἀναγράψῃ «τὴν ἀπαραδειγμάτιστον (λέγει αὐτολεξεὶ) πρόοδον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους εἴς τε τὸν πολιτισμὸν καὶ εἰς τὰ φῶτα» καὶ νὰ ἐκφράσῃ τὴν λύπην του ὅτι «ἡ χριστιανικὴ Εὐρώπη καὶ ἡ Ἀμερικὴ δὲν ἐξετίμησαν μεθ' ἱκανοῦ διαφέροντος καὶ μετὰ τῆς προσηκούσης συμπαθείας τοὺς ἀτρύτους ἀγῶνας ὅσους κατέβαλεν ἡ ἑλληνικὴ

[1]) Modern Greece, a narrative of a residence and travels in that country, by Henry M. Baird, New York, 1856, ἐν τῷ προοιμίῳ καὶ ἐν σελ. 19.

φυλὴ ὅπως ἐξαλείψῃ τὰ στίγματα τῆς πολιτικῆς, θρησκευτικῆς καὶ πνευματικῆς τυραννίας, ὅσα προσέτριψεν αὐτῇ τοσούτων αἰώνων βαρβαρότης». Ἡ ἀλήθεια ἀμαυροῦται ἐνίοτε, ἐπὶ τέλους ὅμως ἀναλάμπει· δὲν ὑπάρχει δὲ ἐλεεινοτέρα τυφλότης παρὰ τὴν τοῦ μὴ ἔχοντος μὲν λελωβημένας τὰς ὄψεις ἀλλὰ λημῶντος τὴν ψυχὴν καὶ μὴ θέλοντος ἢ μὴ δυναμένου ν' ἀποβλέψῃ πρὸς τὴν λαμπηδόνα τῆς ἀληθείας, ἣν κατ' ἐπίγνωσιν διαστρέφει.

Μεταβαίνομεν εἰς τὸ τρίτον εἶδος τῆς παραθέσεως, τὸ σχετικόν. Ὁμολογοῦμεν ἐκ προοιμίων ἀπροκαλύπτως ὅτι τὸ θέαμα τῆς Ἑλλάδος, αὐτῆς καθ ἑαυτὴν πολιτικῶς θεωρουμένης, δὲν εἶναι παραπολὺ ἐποικοδομητικόν. Τὸ συνταγματικὸν πολίτευμα κινδυνεύει νὰ καταστῇ ἐν Ἑλλάδι, ἐὰν μὴ κατέστη ἤδη, une mauvaise plaisanterie κατὰ τὴν ἱστορικὴν ῥῆσιν τοῦ μακαρίτου βαρῶνος Βοῦνσεν. Τοῦ ἐν Ἀθήναις ὑπουργείου προΐσταται ἄνθρωπος, ὅστις ἠδύνατο μὲν νὰ εὐδοκιμήσῃ ὡς σατράπης τῆς Ὑρκανίας καὶ τῆς Βακτριανῆς ἐὰν ἔζῃ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Δαρείου καὶ τοῦ Ξέρξου, ἢ ὡς διοικητὴς τῆς Ἰρλανδίας, ἐὰν ἔζῃ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Κρόμβελ. Ὅστις ἀνετράφη ἐν τῇ σχολῇ τῶν Τούρκων καὶ κατὰ τὴν ἀνδρικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν παρέστη αὐτήκοος καὶ αὐτόπτης μάρτυς τῆς ἀνωδύνου γενέσεως τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος, πρέπει νὰ ἦναι ὁπωσοῦν συγγνωστὸς ἐάν, μὴ δυνάμενος νὰ λεπτύνῃ τὸ πολιτικὸν ἦθός του μετὰ τῆς αὐτῆς εὐχερείας μεθ' ὅσης οἰκονομεῖ τὴν φιλαρχίαν του, ἐκσφενδονίζει διὰ τῆς βίας τὸν προεξάρχοντα τῆς κατ' αὐτοῦ ἀντιπολιτεύσεως εἰς τὸν βράχον τῆς Ζαρνάτας, ὅπου ἄλλοτε οἱ Ἐνετοὶ καὶ οἱ Τοῦρκοι ἤριζον περὶ τῆς κυριαρχίας τῆς Λακωνικῆς. Ὁ Κ. Δισραέλης ἀφίνει ἐλεύθερον τὸν Κ. Γλάδστωνα νὰ δημηγορῇ νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν ἐν Lancashire· ἀφίνει ἐπ' ἴσης ἐλεύθερον καὶ τὸν Κ. Βράϊτ νὰ λαμβάνῃ ἐν Ἐδιμβούργῳ δίπλωμα ἐπιτίμου πολίτου καὶ νὰ κηρύττῃ ἐκ τοῦ προτέρου τὴν πτῶσιν τῆς κυβερνήσεως· ὁ Κ. Γλάδστων εἶναι πάλιν ἐλεύθερος νὰ

συνεστιᾶται ἐν Λιβερπούλῃ μετὰ τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ λόρδου Στάνλεϋ ἢ, ἐν Λονδίνῳ διατρίβων, νὰ φοιτᾷ εἰς τὰς ἑσπερινὰς συναναστροφὰς τῆς Κυρίας Δισραέλη. Διατί ἄρα οἱ ἐν Ἑλλάδι πολιτευόμενοι δὲν φέρονται πρὸς ἀλλήλους ὅπως οἱ ἐν Λονδίνῳ; Διατί ὁ Κ. Βούλγαρης δὲν μιμεῖται, ἀπέναντι τοῦ Κ. Κουμουνδούρου, τὴν εὐγενῆ καὶ εὔκοσμον συμπεριφορὰν τοῦ Κ. Δισραέλη ἀπέναντι τοῦ Κ. Γλάδστωνος καὶ τοῦ Κ. Βράϊτ, τῶν κορυφαίων τῆς ἀντιπολιτεύσεως; Διότι ἐν Ἑλλάδι δὲν ὑπάρχουσιν, οὐδ' ἐν τῷ γίνεσθαι σχεδὸν ἀκόμη, τὰ πολιτικὰ ἔθιμα, διότι ὁ Κ. Βούλγαρης ἔχει ὄπισθεν αὐτοῦ δύο ἢ τριῶν μόλις δεκαετηρίδων δημόσιον βίον, καὶ τοῦτον χωλότατον καὶ πλημμελέστατον, ἐν ᾧ ὁ Κ. Δισραέλης δύναται νὰ καυχηθῇ ὅτι κάθηται ἐπὶ ἕδρας, τῆς ὁποίας τὸ σημερινὸν σχῆμα παρήχθη ἐκ τῆς ἀνενδότου ἐργασίας (καὶ ὁποίας ἐργασίας!) ἓξ καὶ ἐπέκεινα αἰώνων. Ἡ Ἑλλὰς, ἅμα ἀνακύψασα ἐκ τοῦ χάους τοσούτων αἰώνων δουλείας, ἔπρεπε νὰ προνοήσῃ περὶ πάντων, οὐχὶ μόνον περὶ ἀνακτίσεως τῶν ἄρδην κατεδαφισθεισῶν κωμῶν της, οὐ μόνον περὶ τῆς πνευματικῆς, ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς αὐτῆς παλιγγενεσίας, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ἀναγεννήσεως αὐτοῦ τοῦ ἐδάφους. Ἡ βάρβαρος λεηλασία τῆς ἑλληνικῆς γῆς παρέσχεν ὡς γνωστὸν τὸ ἐνδόσιμον εἰς τὸν βαυαρὸν γεωλόγον, Κ. Φράας, νὰ καταδικάσῃ τὴν ἑλληνικὴν γῆν εἰς φυτικὴν ἀγονίαν, ἀπαραλλάκτως ὅπως ὁ Φαλμεράϋερ κατὰ τὴν αὐτὴν περίπου ἐποχὴν κατεδίκαζεν ὡς νόθον τὸν λαόν. Ἐὰν ἦτο δυνατὸν νὰ φύωνται τὰ πολιτικὰ ἔθιμα αὐτόματα ὡς αἱ μύκητες, ἢ τοὐλάχιστον νὰ φυτεύωνται ὡς τὰ δένδρα καὶ τὰ ἄλση, βεβαίως ἡ Ἑλλὰς, πλὴν τῆς σταφίδος καὶ τῶν σύκων, θὰ εἶχε καὶ ἄφθονον συγκομιδὴν πολιτικῆς ἠθοποιήσεως. Τὸ παράδειγμα ὅμως, τὸ μέγα καὶ τρανὸν παράδειγμα τῆς Ἀγγλίας, μαρτυρεῖ ὅτι ὁ δημόσιος βίος παντὸς ἔθνους δεῖται μακροτάτης καὶ ἐπιπονωτάτης ἀναπτύξεως ἕως οὗ κατορθώσῃ ὅ, τι ἡ Εὐρώπη ἀπαιτεῖ παρὰ τῆς Ἑλλάδος νὰ κατορθώσῃ δι' ἀκαριαίας

ἐνεργείας [1]). Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι ἐν Ἑλλάδι ὁ συνταγματικὸς βίος εἶναι εἶδός τι παρῳδίας, ὅτι ἡ βουλὴ ἐκπροσωπεῖ μᾶλλον τὰς προσωπικὰς ἀπαιτήσεις τῶν βουλευτῶν ἢ τὰς καθόλου ἀνάγκας τοῦ λαοῦ, ὅτι τὰ βουλευτικὰ κόμματα διαδραματίζουσι προσωπικὰς ἀξιώσεις καὶ οὐχὶ ἀρχάς, ὅτι ἡ κυβέρνησις νοθεύει τὰς ἐκλογάς, ἄγει καὶ φέρει κατὰ τὸ δοκοῦν τὸ βουλευτικὸν συνέδριον, ἐξωνεῖται διὰ χρημάτων τοὺς ἀντιπολιτευομένους, κατασκευάζει πλαστὰς πλειονοψηφίας καὶ τὰ τοιαῦτα. Παραδεχόμεθα ὅ, τι χείριστον δύναται νὰ λεχθῇ περὶ τοῦ ἐν Ἑλλάδι πολιτεύματος, καίτοι ἀφ' ἑτέρου δικαιούμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι, ἐν μέσῳ τῆς διαφθορᾶς, ἀνεφάνησαν αὐτόθι ἄνδρες ἀνοθεύτου χαρακτῆρος, βουλευταὶ ὑπέρτεροι τῶν προσωπικῶν ἀπαιτήσεων, ῥήτορες εὐφραδεῖς ὑπὲρ ὑψηλῶν ἀγορεύσαντες ἀρχῶν, ὑπουργοὶ ἔντιμοι καὶ καθ' ὅλα ἀδέκαστοι. Ἀφίνομεν ὅμως κατὰ μέρος τὰς σπανίας ταύτας ἐξαιρέσεις, παραδεχόμεθα μάλιστα ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει ἐξαίρεσις καὶ ὅτι ὁ πολιτικὸς βίος τῆς καθ' ἡμᾶς Ἑλλάδος εἶναι πράγματι τοιοῦτος οἷον ἐξεικονίζουσιν οἱ ζηλωταὶ καὶ ἐρασταὶ τῆς Τουρκίας καὶ οἱ προκατειλημμένοι ἐπικριταὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Τί προκύπτει ἐντεῦθεν; Προκύπτει ἐναργέστατα ὅτι, μετὰ παρέλευσιν εἰκοσιπενταέτιδος συνταγματικῆς κυβερνήσεως, ὁ δημόσιος τῆς Ἑλλάδος βίος δὲν ἐμορφώθη, πολὺ δ' ἧττον ἐπαγιώθη [2]).

---

[1]) Δὲν ἀρκεῖ (λέγει ὁ γάλλος νομολόγος, K. Laboulaye) ν' ἀναγραφῇ ἡ ἐλευθερία ἐν τοῖς νόμοις, ἀλλὰ δέον ὡσαύτως νὰ εἰσχωρήσῃ καὶ εἰς τὰ ἔθιμα, τοῦθ' ὅπερ κατορθοῦται μετὰ βραδεῖαν καὶ ἐπίπονον ἐργασίαν.

[2]) Πολλοὶ ἀναφέρουσι τὴν πολιτικὴν ἀκοσμίαν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν ἔλλειψιν ἠθικῆς ἀνατροφῆς, ἥτις μόνη αὐτὴ δύναται νὰ χαλιναγωγῇ τὰς παρεκτροπὰς τῆς μονομεροῦς πνευματικῆς ἀναπτύξεως. Τοῦτο εἶναι μέχρι τινὸς ἀληθές· ὁ Ἀριστοτέλης ἀποφαίνεταί που ὅτι ἡ μόρφωσις τῆς διανοίας ἄνευ τῆς συγχρόνου μορφώσεως τοῦ ἤθους καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἐπιβλαβέστερον πρὸς ἑαυτὸν καὶ πρὸς τὴν κοινωνίαν· εἰκότως δὲ ὁ ἀοίδιμος Κυβερνήτης ἐπέστησε πρὸ πάντων τὴν προσοχήν του εἰς τὴν ἠθικὴν μᾶλλον ἢ εἰς τὴν πνευματικὴν ἀγωγὴν τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλ-

Ἐξαίρετα· ἐπισκοπήσωμεν ἤδη ἐὰν ὁ συνταγματικὸς βίος τῆς Ἀγγλίας, μετὰ παρέλευσιν πεντακοσίων ἐνιαυτῶν, ἔλαβε μείζονα καὶ βελτίονα μόρφωσιν ἢ ὅσην ὁ τῆς Ἑλλάδος ἐντὸς εἴκοσι καὶ πέντε ἐνιαυτῶν.

Ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀγγλικοῦ πολιτεύματος ἀνάγεται, ὡς γνωστὸν, εἰς παναρχαίους χρόνους, ἀνάγεται εἰς ἣν ἐποχὴν ἤκμαζε τῶν Ἀγγλοσαξόνων τὸ κοινὸν ἢ ἐθιμικὸν δίκαιον, δηλαδὴ πολυν χρόνον πρὶν ἡ λεγομένη ἑπταρχία συγχωνευθῇ καὶ ἀποτελέσῃ τὸ μετέπειτα προσαγορευθὲν ἀγγλικὸν βασίλειον. Ἀπὸ τῆς βρετανίδος ἐκείνης ἀνάσσης, ἥτις ἐγένετο αὐτόχειρ ἵνα μὴ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν μέχρι τῆς ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν βασιλίσσης Βικτωρίας ὁποία καταπληκτικὴ διάστασις! Ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος μέχρις Οὐϊλιέλμου τοῦ Κατακτητοῦ, ἐπὶ δώδεκα ὅλας ἑκατονταετηρίδας (λέγει ὁ Dahlmann [1])) παρασκευάζεται τὸ ἔδαφος, ἐφ᾽ οὗ μέλλει νὰ οἰκοδομηθῇ τὸ μέλλον τῆς Ἀγγλίας. Ἐν τῇ κατὰ πρῶτον ὑπὸ Κελτῶν οἰκουμένῃ καὶ εἰς πολλοὺς ὑπεικούσῃ ἡγεμόνας Βρετανίᾳ ἐγκατέστη ἡ ρωμαϊκὴ κυριαρχία· μετὰ τοὺς Ρωμαίους ἐπέρχονται οἱ

λάδος. Ἀφ᾽ ἑτέρου ὅμως πρέπει ν᾽ ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἡ ἠθικὴ μόρφωσις χαλαροῦται πολλάκις κατὰ λόγον τῆς ἀναπτύξεως τῆς διανοίας καὶ ὅτι ὁ ἀπαίδευτος ἄνθρωπος εἶναι συνήθως χρηστοηθέστερος τοῦ πεπαιδευμένου διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι εἶναι ἀπαίδευτος. Βεβαίως ἡ πρόοδος πάσης κοινωνίας, ὅπως ἀποτελῆται ἐναρμονίως καὶ κανονικῶς, πρέπει νὰ ἦναι ἠθικὴ ἅμα καὶ διανοητική· ἀλλὰ τῶν δύο τούτων στοιχείων τῆς καθόλου κοινωνικῆς προόδου, τὸ ἰσχυρότερον καὶ σημαντικώτερον εἶναι τὸ διανοητικὸν καὶ οὐχὶ τὸ ἠθικόν. Ὁ πολιτισμὸς ὑπονοεῖ ἀδιάλειπτον κίνησιν, ἀκατάπαυστον πνευματικὸν ὀργασμόν· ὅσον ἤδη καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὁ πολιτισμὸς οὗτος προϊὸν ἠθικῆς καὶ διανοητικῆς ἅμα ἐνεργείας, δὲν ἐπιδέχεται καταμέτρησιν διὰ τῆς ἠθικῆς, ἐπειδὴ τὰ ἐλατήρια τῆς ἠθικῆς ἦσαν πάντοτε καὶ εἶναι ἀμετακίνητα. Ὁ Buckle (History of Civilizations, τόμ. α′, σελ. 155—209) ἀπέδειξεν ὅτι ἡ διανοητικὴ ἀρχὴ δὲν εἶναι μόνον προοδευτικωτέρα τῆς ἠθικῆς ἀλλὰ καὶ μονιμωτέρα ἐν τοῖς ἐξαγομένοις αὐτῆς.

[1]) Geschichte der englischen Revolution, σελ. 2 τῆς ἕκτης ἐκδόσεως.

Σάξονες, οἱ Ἄγγλοι, οἱ Φρείσιοι καὶ ἕτερα φῦλα τῆς βορείου Γερμανίας· μετὰ τοὺς Ἀγγλοσάξονας οἱ Δανοί· μετὰ τοὺς Δανοὺς οἱ τιμαριοῦχοι Νορμανδοί· δυναστεῖαι διαδέχονται δυναστείας, — ἀδιάλειπτοι καὶ αἱματηρότατοι ἐμφύλιοι πόλεμοι, λυσσωδέσταται θρησκευτικαὶ καταδρομαί, μανιώδεις ἀγῶνες μεταξὺ βουλῶν καὶ βασιλέων, δύο μεγάλαι ἐπαναστάσεις, καταδίκη καὶ ἀποκεφαλισμὸς ἑνὸς βασιλέως, δημοκρατίαι, δικτατωρίαι, ὀχλοκρατίαι, παλινορθώσεις, ἀλλαγὴ θρησκεύματος διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου, ἀνάβασις ξένου βασιλέως — φεῦ! τί πρῶτον τί δ' ὕστατον καταλέξωμεν; Καὶ ὅμως, ἐν μέσῳ τοιούτων καὶ τηλικούτων δοκιμασιῶν, τὸ ἀγγλικὸν πολίτευμα ἀναπτύσσεται ἠρέμα καὶ κατὰ μικρὸν ὡς καλλίφυλλον ῥόδον, ὁ σκελετὸς περισαρκοῦται βαθμηδὸν καὶ προςκτᾶται σθένος ἕως οὗ τὸ ἀσήμαντον δενδρύφιον χρόνου προϊόντος ἐπαυξάνει εἰς κολοσσιαίαν καὶ οὐρανομήκη δρῦν.

Ὁ «Μέγας Χάρτης» ἡ βάσις δηλαδὴ τοῦ ἀγγλικοῦ συντάγματος καὶ ὁ θεμελιώδης κῶδιξ τῆς ἀγγλικῆς ἐλευθερίας, χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ 1215· ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ὁ Ἀκτήμων ἠναγκάσθη ἄκων νὰ παραχωρήσῃ τὸν χάρτην ἐκεῖνον εἰς τοὺς στασιάσαντας βαρῶνας, ἀπαραλλάκτως ὅπως ὁ ἀτυχὴς βασιλεὺς Ὄθων — si parvis componere magna licet! — ἠναγκάσθη νὰ παραχωρήσῃ τὸ σύνταγμα εἰς τὸν στασιάσαντα ἑλληνικὸν στρατόν. Ὁ Μέγας οὗτος Χάρτης ἐφηρμόσθη κατ' ἀρχὰς ὅπως ἐφηρμόσθη καὶ τὸ ἑλληνικὸν σύνταγμα. Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰωάννου, ἰδίως ὁ Ἐρρῖκος Γ' καὶ ὁ Ἐδουάρδος Α' τοσάκις ἠθέτησαν τὸν θεμελιώδη τοῦτον κώδικα, ὥστε μόνος ὁ Ἐδουάρδος ὡρκίσθη δεκάκις ἢ εἰκοσάκις, δὲν ἐνθυμούμεθα καλῶς, ὅτι ἔμελλε τοῦ λοιποῦ νὰ τὸν τηρήσῃ. Ὁ γάλλος De Lôlme, ὁ κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα συγγράψας τὸ ἄριστον περὶ τοῦ ἀγγλικοῦ πολιτεύματος δοκίμιον, λέγει εἰρωνικῶς «ὅτι οἱ Ἄγγλοι, εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Μεγάλου Χάρτου θὰ ἦσαν ὄντως ἐλεύθερον ἔθνος, ἐὰν μὴ ὑπῆρχε παμμέγε-

θες χάσμα μεταξὺ τῆς ἐκδόσεως καὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν νόμων». Ὥστε δικαιούμεθα νὰ εἴπωμεν, κατὰ τὸν «Χρόνον» ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Μεγάλου Χάρτου ἀπέτυχε τὸ πείραμα τοῦ ἀγγλικοῦ βασιλείου, τοὐλάχιστον ἀπέτυχε κατὰ τὸν 13 μετὰ Χριστὸν αἰῶνα, ἐπειδὴ μόλις μετὰ παρέλευσιν πολλοῦ χρόνου, περὶ τὰ μέσα τῆς ἑπομένης ἑκατονταετηρίδος, βασιλεύοντος τοῦ Ἐδουάρδου Γ', συνέστη τὸ πρῶτον ἀγγλικὸν Κοινοβούλιον, ὡς νομοθετικὸν σῶμα. Ἐδέησεν ἐν τούτοις νὰ παρέλθωσι τρεῖς καὶ ἐπέκεινα αἰῶνες ἕως οὗ διὰ μὲν τοῦ ψηφίσματος τοῦ 1628 ἐξασφαλισθῶσι τὰ δικαιώματα τῆς ἐθνικῆς ἀντιπροσωπείας ἐναντίον τῶν σφετερισμῶν τῆς βασιλικῆς ἀρχῆς (καὶ ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1641 ἀπέδειξε τίνι τρόπῳ εἶχον ἐξασφαλισθῇ), διὰ δὲ τοῦ νόμου τοῦ 1679 καθιερωθῇ ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία καὶ διὰ τοῦ νόμου τοῦ 1689 ἀναγνωρισθῇ τὸ νομοτελεστικὸν κῦρος τοῦ Κοινοβουλίου καὶ προσδιορισθῶσι τὰ ὅρια τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας. Ὁ περιώνυμος Χάλλαμ παρατηρεῖ [1]) ὅτι τὸ ἀγγλικὸν σύνταγμα, μόλις ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Γεωργίου Β' (1727—1760) προσέλαβε συμπαγῆ ὁπωσοῦν τύπον. Καὶ ὅμως ἀπαιτεῖ ὁ «Χρόνος» παρὰ τῶν ἐλευθέρων Ἑλλήνων νὰ πράξωσι πλείονα τῶν Ἄγγλων! Ἀπαιτεῖ ἐντὸς εἴκοσι καὶ πέντε ἐτῶν νὰ τελέσῃ ἡ Ἑλλὰς τὸ θαῦμα, ὅπερ ἡ Ἀγγλία ἐτέλεσεν ἐντὸς ἓξ αἰώνων! Ἐὰν ἔζη σήμερον ὁ Χάλλαμ, βεβαίως θὰ ἔκρινε περὶ ἡμῶν ἐπιεικέστερον.

Τὸ ἀγγλικὸν σύνταγμα, ἐν τῇ ἱστορικῇ αὑτοῦ ἀναπτύξει (λέγει ὁ ἄγγλος Paley) ὁμοιάζει πρὸς τὰ παλαιὰ ἐκεῖνα κτίρια, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι παντάπασιν ἀνεγηγερμένα κατὰ τοὺς κανόνας ἑνιαίου ἀρχιτεκτονικοῦ σχεδίου, ἀλλ' ὑπόκεινται εἰς ἀδιακόπους ἐπισκευὰς καὶ μετασκευάς, κατὰ διαφόρους γινομένας ἐποχάς, συνῳδὰ τῇ ὀρέξει τῶν διαφόρων καὶ ἀλληλοδιαδόχων αὐτῶν κτητόρων. Τὸ ἐνεστὸς

[1]) Ascher, Die Grundzüge der Verfassung Englands, σελ. 17.

σύνταγμα τῆς Ἀγγλίας (ἐπάγει ὁ Μακώλεϋ) ἔχει πρὸς τὸ πολίτευμα, τὸ πρὸ 500 ἐτῶν παρ' ἡμῖν ἀκμάσαν, τὴν αὐτὴν σχέσιν ἣν ὁ κλάδος πρὸς τὸ δένδρον, ὁ καθεστηκὼς ἀνὴρ πρὸς τὸ παιδίον [1]). Ὁ Μακωλέϋ ὁμολογεῖ οὕτως ὅτι τὸ σύνταγμα τῆς πατρίδος του εἶναι ἀπαύγασμα πολυαιωνίου ἱστορικῆς ἀναπτύξεως, ἐκ τῆς ὁποίας καταφαίνεται ὁπόσον μακρὸν στάδιον διήνυσεν ὁ δημόσιος βίος τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ, ἐν ᾧ ὁ συντάκτης τοῦ «Χρόνου», ὡς ἐκ τρίποδος χρησμοδοτῶν, καταδικάζει εἰς θάνατον τὸν πολιτικὸν βίον τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου πρὶν οὗτος ἄρξηται ἱστορικῶς διαπλασσόμενος. Δὲν εἶναι αὐτόχρημα εἰλικρινὴς ἀδικία ἡ σκληρὰ αὕτη προκατάγνωσις;

Εἴπομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὅτι ὁ συνταγματικὸς βίος τῆς μικρᾶς Ἑλλάδος εἶναι ἐντὸς εἴκοσι καὶ πέντε ἐτῶν πολὺ μᾶλλον προηγμένος ἢ ὁ συνταγματικὸς βίος τῆς Ἀγγλίας ἐντὸς πέντε ὅλων ἑκατονταετηρίδων. Σήμερον ἡ ἐν Ἀθήναις βουλὴ ἔχει τοὐλάχιστον ἀντιπολίτευσιν, ἐξελέγχουσαν τὰς διοικητικὰς καὶ οἰκονομικὰς παρανομίας τοῦ ὑπουργείου Βούλγαρη, ἐν ᾧ κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἐν Ἀγγλίᾳ ἀντιπολιτεύσεως ἐφιμοῦντο ἢ διοριζόμενοι εἰς ἀξιώματα, ὡς ὁ σὶρ Ρόβερτ Οὐάρδ καὶ ὁ σὶρ Ριχάρδος Τέμπλε ἐπὶ τῆς πρωθυπουργίας τοῦ Ροβέρτου Οὐάλπωλ, ἢ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δωροδοκούμενοι καὶ δεκαζόμενοι. Τὸ Κοινοβούλιον τοσοῦτον ἀκραιφνῶς ἐξεπροσώπει τὸ ἔθνος ὥστε, ὁπότε ὁ Πὶτ ἱκέτευε τὸν βασιλέα Γεώργιον Β' ν' ἀπονείμῃ χάριν τῷ ναυάρχῳ Bying ἐπειδὴ τὴν χάριν ἤθελε καὶ τὸ Κοινοβούλιον, ὁ βασιλεὺς ἀπήντησε τῷ ὑπουργῷ «κύριέ μου, ἐδιδάχθην παρὰ σοῦ νὰ ζητῶ τὸ φρόνημα τοῦ λαοῦ πανταχοῦ ἄλλοθι ἢ ἐν τῷ Κοινοβουλίῳ». Ἐπὶ τῶν

[1]) Fischel, Die Verfassung Englands, Berlin 1864, ἐν τῇ εἰσαγωγῇ, ἔνθα εἶναι ἀποτεθησαυρισμέναι αἱ περὶ τοῦ ἀγγλικοῦ συντάγματος γνῶμαι καὶ ἄλλων διασήμων συγγραφέων. Πρβλ. καὶ τὴν πολύτιμον συγγραφὴν τοῦ Bagehot, the Constitution of England, ἐκδοθεῖσαν πέρυσιν ἐν Λονδίνῳ.

πρώτων βασιλέων τῆς ἀννοβερανῆς δυναστείας, δηλαδὴ ἐπὶ μίαν καὶ ἐπέκεινα ἡμιεκατονταετηρίδα, τὸ ἀγγλικὸν Κοινοβούλιον ἦτο καὶ ὀνόματι καὶ πράγματι une mauvaise plaisanterie. Ὀλίγοι ἀριστοκρατικοὶ ἐν τῇ Ἄνω Βουλῇ, ὑπερέχοντες πλούτῳ καὶ δυνάμει, εἶχον εἰς τὴν διάθεσίν των ἅπαντα σχεδὸν τὰ μέλη τῆς κάτω Βουλῆς, καθ' ὅσον μάλιστα ἕνεκα τοῦ ἰσχύοντος τότε ἐκλογικοῦ συστήματος, τὸ πολίτευμα εἶχε καταστῇ αὐτόχρημα τιμοκρατία. Ἐντὸς δέκα ἐτῶν ὁ Ροβέρτος Οὐάλπωλ κατεδαπάνησεν ἓν ἑκατομμύριον λιρῶν πρὸς ἐξώνησιν βουλευτῶν· κατὰ τὴν πικρὰν φράσιν ἄγγλου τινὸς συγγραφέως, ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ἀγγλαμερικανικοῦ πολέμου τοσαύτη ἐπεπόλαζε διαφθορὰ ὥστε αἱ βουλευτικαὶ ἕδραι ἐξεμισθοῦντο δημοσίᾳ ἄνευ τῆς ἐλαχίστης αἰσχύνης. Ἐπὶ τοῦ 1780 ἔλεγεν ὁ Φὼξ ὅτι «καθ' ἅπαν τὸ βασίλειον τῆς Μ. Βρετανίας οὐδὲ εἷς ὑπῆρχεν ἄνθρωπος ὅστις ὑπεστήριζεν ἐν συνειδήσει τὴν κυβέρνησιν· καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ βουλευταὶ ἐβδελύσσοντο τοὺς ὑπουργούς, πρὸς οὓς ἐπώλουν τὰς ψήφους των». Σημειωτέον δὲ ὅτι αἱ κοινοβουλευτικαὶ συζητήσεις ἦσαν τότε μυστικαὶ καὶ οὐχὶ δημόσιαι ὡς σήμερον. Ἐν Ἑλλάδι ἐνοθεύθησαν πολλάκις αἱ ἐκλογαί· ἀγνοοῦμεν ὅμως ἐὰν συνέβη ποτὲ ἐν Ἑλλάδι νὰ ἐκποιήσῃ ἡ δημοτικὴ ἀρχὴ οὐχὶ μικρὸν μέρος τῆς περιουσίας της ὅπως ἀναδείξῃ βουλευτὴν τὸν ὑπουργικὸν ὑποψήφιον, ὡς συνέβη ἐν Νορθαμπτῶνι τῷ 1826, τουτέστιν ἑξακόσια καὶ ἐπέκεινα ἔτη μετὰ τὴν καθιέρωσιν τοῦ Μεγάλου Χάρτου. Ἐπειδὴ ἡ ἰσοπολιτεία τῶν καθολικῶν καὶ τῶν ὀρθοδόξων Ἑλλήνων ἐνεκαινίσθη ἐν Ἑλλάδι ἅμα τῇ ἱδρύσει τοῦ βασιλείου οὐχὶ δὲ ἑξακόσια καὶ ἐπέκεινα ἔτη μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Συνταγματικοῦ Χάρτου ὅπως ἐν Ἀγγλίᾳ, ἦτο ἐπ' ἴσης ἀδύνατον νὰ συμβῇ ἐν Ἑλλάδι ὅ,τι συνέβη τῷ 1784 ἐν Ἀγγλίᾳ, τουτέστι ν' ἀσπασθῶσι δύο καθολικοὶ εὐπατρίδαι τὰ δόγματα τῶν διαμαρτυρομένων μόνον καὶ μόνον ὅπως ἀναδειχθῶσι βουλευταί. Ἀγνοοῦμεν ὡσαύτως ἐάν τις τῶν ἐν Ἑλλάδι ὑπουργῶν εἰσήχθη ποτὲ

εἰς δίκην, αὐτοῦ δὲ εἰσαχθέντος νὰ προτείνῃ ὁ ἀντίπαλος ὑπουργὸς εἰς τὴν Βουλὴν καὶ ἡ Βουλὴ νὰ παραδεχθῇ ψήφισμα περὶ χρηματικῆς ἀνταμοιβῆς παντὸς μέλλοντος νὰ καταμαρτυρήσῃ τοῦ εἰς δίκην εἰσαγομένου πρώην ὑπουργοῦ, ὡς ἔπραξεν ὁ Πὶτ καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ Πὶτ βουλὴ ἐναντίον τοῦ Ροβέρτου Οὐάλπωλ.

Κατὰ πόσον τὸ Κοινοβούλιον ἐξεπροσώπει τὸ ἔθνος, ἐμφαίνεται πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἐκ τούτου, ὅτι, κατὰ τὴν ὁμολογίαν δὲν ἐνθυμούμεθα τίνος ἀγγλικῆς ἐφημερίδος, πιστεύομεν αὐτοῦ τοῦ «Χρόνου», ἅπαντα σχεδὸν τὰ πρὸ τοῦ 1832 Κοινοβούλια ἦσαν ψευδώνυμοι καὶ κίβδηλοι ἀντιπροσωπεῖαι. Μετὰ τὴν ἐκλογικὴν μεταρρύθμισιν τοῦ 1832, τὸ κακὸν ὁπωσοῦν ὑπέστη ὕφεσιν, ἕως οὗ πρὸ μικροῦ, πρωθυπουργοῦντος τοῦ Δισραέλη, ἠλαττώθη ἔτι μᾶλλον διὰ τῆς ἐλαττώσεως τοῦ ἐκλογικοῦ τιμήματος καὶ τοῦ κατ' ἀριθμητικὴν ἀναλογίαν περιορισμοῦ τῶν ἀντιπροσωπικῶν προνομίων. Πρὸ τοῦ ἔτους 1832, τὰ Κοινοβούλια, ὡς ἀντιπροσωπικαὶ ἀρχαί, ἦσαν κενὸς ὄγκος· ἡ ἐκλογικὴ ἀνισότης ἦτο τοσοῦτον σκανδαλώδης ὥστε πόλεις πολυανθρωπόταται, ὡς ἡ Μαγκεστρία καὶ ἡ Βιρμιγγάμη, ἐστεροῦντο τοῦ δικαιώματος τοῦ ἐκλέγειν ἀντιπροσώπους, ἐν ᾧ ἄθλια χωρία, ὡς τὸ Old Sarum, συγκείμενα ἐκ 5 ἢ 6 ἑτοιμορρόπων οἰκιῶν καὶ κατοικούμενα ὑπὸ 10 ἢ 12 ψυχῶν, ἐδικαιοῦντο ν' ἀποστέλλωσιν εἰς τὸ ἐθνικὸν βουλευτήριον ἕνα ἢ δύο ἕκαστον ἀντιπροσώπους. Ἐπὶ τοῦ 1790, ἡ πόλις τοῦ Λονδίνου, ἐπὶ πληθυσμοῦ 500,000 περίπου ψυχῶν, ἀπέστελλεν εἰς τὴν Βουλὴν τέσσαρας ἀντιπροσώπους, ἐν ᾧ ἡ κομητεία Κόρνουαλ, ἐπὶ πληθυσμοῦ 165,000 ψυχῶν, ἔπεμπεν ἀντιπροσώπους τεσσαράκοντα καὶ τέσσαρας. Ἐν Ἑλλάδι, πρωθυπουργοῦντος τοῦ Κ. Βούλγαρη, ἡ Ζάκυνθος ἀπεκλείσθη τῆς ἐθνικῆς ἀντιπροσωπείας διὰ τὸν λόγον ὅτι οἱ βουλευταὶ αὐτῆς ἔτυχον ἀντιπολιτευόμενοι, ἐν ᾧ ἐν Ἀγγλίᾳ πρὸ τοῦ 1832 ἑκατοντάδες πόλεων δὲν εἶχον τὸ δικαίωμα οὔτε νὰ ἐκλέξωσιν ἀντιπροσώπους. Ἐν Ἑλλάδι δὲν

συνέβη ποτὲ νὰ τεθῇ εἰς δημόσιον πλειστηριασμὸν τὸ βουλευτικὸν ἀξίωμα μιᾶς πόλεως, ὡς τὸ τῆς κώμης Sudbury ἐν ἔτει 1766. Ἐν Ἑλλάδι δὲν συνέβη ποτὲ ἀγοραπωλησία ἐκλογικῶν διαμερισμάτων, ἐν ᾗ νὰ πρωταγωνιστήσωσι μάλιστα ὡς ἀγορασταὶ Ἰνδοὶ μεγιστᾶνες. Διαφιλονεικουμένη ἐκλογὴ οὐδέποτε κατέστη ἐν Ἑλλάδι ὄνειδος τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, ὅπως ἐν Ἀγγλίᾳ, κατὰ τὴν διαβεβαίωσιν τοῦ ἱστοριογράφου τοῦ ἀγγλικοῦ πολιτεύματος, Κ. Ἔρσκιν Μαίϋ. Ἡ ἐλευθερία τοῦ λόγου παρεβιάσθη ἴσως ἐν Ἑλλάδι, οὐδέποτε ὅμως ἐφυλακίσθησαν βουλευταί, ἐπειδὴ ἐλάλησαν κατὰ τῆς κυβερνήσεως, καθάπερ συνέβη ἐν Ἀγγλίᾳ. Οὐδέποτε ὁ Ὄθων ἐπανέλαβεν εἰς πρόεδρον ἑλληνικῆς βουλῆς, ἐξαιτούμενον πλήρη ἐλευθερίαν λόγου, τὴν ἀπάντησιν τῆς ὑπερηφάνου βασιλίσσης τῆς Ἀγγλίας Ἐλισάβετ, «ὅτι ἡ ἐλευθερία τοῦ λόγου συνίσταται εἰς τὸ λέγειν ναὶ ἢ οὐχί».

Ἀλλ' ἐν Ἑλλάδι τὰ βουλευτικὰ κόμματα ἐρίζουσι περὶ προσώπων, ἐν ᾧ ἐν Ἀγγλίᾳ ἐρίζουσι περὶ ἀρχῶν. Ἐννοοῦμεν κάλλιστα ὅτι ἀπόρροια πάσης κοινοβουλευτικῆς κυβερνήσεως εἶναι ἡ ὕπαρξις συνησπισμένων ὁμάδων, αἵτινες, εἰς ἀνώτατον ἀποβλέπουσαι πολιτικὸν σκοπόν, μάχονται ἐν τῇ βουλευτικῇ παλαίστρᾳ. Ἡ πειθαρχία τῶν φατριῶν εἶναι προϊὸν πολιτικοῦ βίου, ὁπωσοῦν ἐστοιχειωμένου. Οὐδὲν ἧττον ὅμως, ἐν Ἀγγλίᾳ τὰ κόμματα ὑπῆρξαν, καὶ μετὰ πολλῶν αἰώνων συνταγματικὸν βίον, ἐμπαθέστερα, ἀσυνεπέστερα καὶ προσωπικώτερα τῶν ἐν Ἑλλάδι. Αἱ προσωνυμίαι τῶν οὐΐγγων καὶ τῶν τορύων ἐνέφαινον κατ' ἀρχὰς ὑβριστικὰς ἀντεγκλήσεις διαφερομένων προσώπων· οὐΐγγος εἶναι λέξις σκωτική, σημαίνουσα ὀξύγαλα, τόρυς ἐκαλεῖτο ὁ ληστὴς τοῦ δρόμου ἐν Ἰρλανδίᾳ. Οὐδεμία πολιτικὴ ἀρχὴ διέστελλε τὰς κομματικὰς ἀποχρώσεις. Ἡ ἱστορία τῶν ἀγγλικῶν φατριῶν (λέγει ὁ ἄρτι τελευτήσας λόρδος Βρούγαμ ἐν τῷ περὶ τοῦ ἀγγλικοῦ συντάγματος δοκιμίῳ του) οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ ἱστορία ἰσχυρῶν τινων ἀνθρώπων καὶ

οἰκογενειῶν, ἀγωνιζομένων ἀλλήλοις περὶ ἀπολαύσεως ἀξιωμάτων· ἐν τοῖς κομματικοῖς ἀγῶσι θυσιάζονται αἱ εὐγενέσταται ἀρχαί, ὁ λαὸς φενακίζεται... «οὐδὲν ἄρα ψευδέστερον ἢ τὸ ἀποδίδειν ἐλατήρια ἀρχῶν εἰς τοὺς προσωπικοὺς τούτους διαπληκτισμούς».

Οἱ μὲν τόρυς λέγονται συντηρητικοί, οἱ δὲ οὐΐγγοι φιλελεύθεροι. Ἐν τούτοις ἐπὶ τῆς Ἄννης καὶ τοῦ Γεωργίου Α', οἱ μὲν τόρυς πρὸς ἐπίτευξιν ὑπουργικῶν χαρτοφυλακίων ἠγόρευον ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐμπορίου, οἱ δὲ οὐΐγγοι ὑπὲρ τῶν προστατευτικῶν νόμων, ἐκεῖνοι μὲν ὑπὲρ τῆς ἐθνοφυλακῆς, οὗτοι δὲ ὑπὲρ τοῦ μονίμου στρατοῦ. Οἱ τόρυς ἐκραύγαζον ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἐφ' ὅσον ἦσαν ἀντιπολιτευόμενοι, οἱ δὲ οὐΐγγοι ἐπολιτεύοντο ἐπὶ τὸ συντηρητικώτερον ἐφ' ὅσον διεῖπον τὰ κοινά. Ὁ σὶρ Φράνσις Φίλιπ ἢ ὁστισδήποτε ἄλλος εἶναι ὁ γράψας τὰς ἀθανάτους «ἐπιστολὰς τοῦ Ἰουνίου» λέγει μετὰ δηκτικῆς πικρίας «ὅτι ἐν τῷ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας τῆς βορείου Ἀμερικῆς πολέμῳ, ὁ Πὶτ καὶ ὁ λόρδος Κάμβδεν ἠγόρευσαν ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων τῶν Βορειαμερικανῶν ἐπειδὴ ἔτυχον νὰ ἦναι ἀντιπολιτευόμενοι». Τὰ κόμματα ἐπὶ τοῦ Γεωργίου Γ' (πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1789) οὐδὲν εἶχον πρόγραμμα. Διὰ τῆς πολυθρυλήτου δίκης τῆς βασιλίσσης Καρολίνας (1820) οἱ Οὐΐγγοι ἀπεπειράθησαν δι' ὀχλαγωγικῶν ὑποκινήσεων νὰ ἔλθωσιν εἰς τὰ πράγματα. Τοιοῦτό τι συνέβη ἐνίοτε καὶ ἐν Ἀθήναις· δὲν ἐνθυμούμεθα ὅμως ἐάν ποτε ἡ ἐν Ἑλλάδι ἀντιπολίτευσις μετῆλθε πρὸς κατάλυσιν τῆς κυβερνήσεως τὴν μιαρὰν ἐκείνην καὶ σκανδαλωδεστάτην συκοφαντίαν, δι' ἧς οἱ τόρυς πρὸ τριάκοντα ἐτῶν ἀπεπειράθησαν νὰ ὑποσκελίσωσι τὸν πρωθυπουργόν, λόρδον Μέλβουρν [1]).

[1]) Τὸν μὴ εἰδότα καθ' ἕκαστα τίνι τρόπῳ παρήχθη, ἀνεπτύχθη καὶ πρακτικῶς διεπλάσθη ἡ ἐν Ἀγγλίᾳ βουλευτικὴ κυβέρνησις παραπέμπομεν εἰς τὸ ὀγκῶδες σύγγραμμα τοῦ K. Odd, βιβλιοφύλακος τῆς ἐν Καναδᾷ βουλῆς τῶν ἀντιπροσώπων. Ὁ πρῶτος τόμος ἐξεδόθη ἐσχάτως καὶ γερμανιστὶ ἐν Βερολίνῳ (Ueber die parlamentarische Regierung in En-

Ἠδυνάμεθα ν᾿ ἀπομηκύνωμεν τὰς παραθέσεις ἐπ᾿ ἄπειρον, ἀλλ᾿ αἱ ὀλίγαι αὗται νύξεις ἀρκοῦσι, φρονοῦμεν, εἰς ἀπόδειξιν τῆς ἀνεπιλογίστου καὶ ἀνεπιεικοῦς κρίσεως τοῦ «Χρόνου». Ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες ἴσως εἴμεθα μεστοὶ κακιῶν καὶ ἐλαττωμάτων, καὶ εἴμεθα πραγματικῶς πολὺ ὀπίσω ἀκόμη· ὁπόταν ὅμως βλέπωμεν τοὺς τὴν δοκὸν ἔχοντας πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν νὰ μᾶς διασύρωσιν διὰ τὸ κάρφος ὅπερ καθορῶσιν ἐν τοῖς ἡμετέροις ὄμμασιν ἐπικείμενον, δικαιούμεθα βεβαίως ν᾿ ἀπολογηθῶμεν πρὸς τοὺς ἀδίκως κατηγοροῦντας. Ἴσως ὁ συντάκτης τοῦ «Χρόνου» ἐνιστάμενος ἀντιτάξῃ ὅτι αἱ ἱστορικαὶ παραθέσεις ἀμοιροῦσι βαρύτητος, καθ᾿ ὅσον τὸ μὲν ἀγγλικὸν πολίτευμα εἶναι αὐτοφυὲς καθ᾿ ὅλην τὴν ἔννοιαν τοῦ ὅρου, δηλαδὴ κατεσκευάσθη ὑπὸ τοῦ ἐθνικοῦ καὶ πολιτικοῦ πνεύματος τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ, ἐν ᾧ τὸ ἑλληνικὸν πολίτευμα εἶναι ἐπίκτητον, δηλαδὴ στερεότυπον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀντίγραφον ξένων συνταγμάτων, πρὸ πάντων κένωμα γαλλικῆς χύτρας. Παρατηροῦμεν ὅτι οὐδενός, ἀπολύτως οὐδενὸς εὐρωπαϊκοῦ ἔθνους ἡ νομοθεσία ἀνέθορεν οἴκοθεν καὶ αὐτοφυῶς· ἐὰν οἱ Ἄγγλοι καυχῶνται ὅτι οἱ παρ᾿ αὐτοῖς γραπτοὶ θεσμοὶ παρήχθησαν ἐκ τῶν κατ᾿ ἔθος ἢ κοινῶν λεγομένων νομίμων, δύνανται ἐπ᾿ ἴσης καὶ οἱ Ἕλληνες νὰ καυχηθῶσιν ὅτι καὶ πρὸ τοῦ 1821 εἶχον ἀγράφους νόμους, οἵτινες διήγειραν τὸν θαυμασμὸν τοῦ νομομαθεστάτου Μάουρερ. «Ἡ προσάλληλος ἀνάπτυξις τοῦ δικαίου τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν (λέγει ὁ Fischel) οὐδέποτε ἐχωρίσθη ὑπὸ σινικοῦ τείχους, οὐδὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Ρωμαίων, οὐδ᾿ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ τιμαριωτισμοῦ, οὐδ᾿ ἐν τῷ καθ᾿ ἡμᾶς αἰῶνι τῶν σιδηροδρόμων».

Ἐὰν ὁ συντάκτης τοῦ «Χρόνου» ἐπιθυμεῖ νὰ σχηματίσῃ ὀρθὴν καὶ ἐπιεικῆ τινα ἔννοιαν περὶ τῶν Ἑλλήνων, ἂς προσδράμῃ εἰς τὴν ὁδηγίαν οὐχὶ τῶν ἐκ συστήματος

gland, von Alpheus Todd, aus dem englischen übersetzt von K. Assmann).

κατηγόρων ἢ ἐκ συστήματος ἐγκωμιαστῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἀλλὰ τῶν ἀπρολήπτων καὶ φιλοδικαίων κριτῶν, οἵτινες ἐπαινοῦσι πᾶν ὅτι ἂν εὕρωσιν ἄξιον ἐπαίνου καὶ κατακρίνουσι πᾶν εἴτι ἀξιοκατάκριτον. Συνιστῶμεν αὐτῷ τὸ ὁδοιπορικὸν τοῦ πρὸ ἐτῶν ἀποθανόντος δοκίμου οἰκονομολόγου καὶ ὁμοεθνοῦς του, Κ. Νασσάου Σένιορ, ὅστις περὶ τὰ τέλη τοῦ 1857 καὶ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1858, περιῆλθε τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Τουρκίαν. Ὁ ἐπιφανὴς διδάσκαλος τῆς κοινωνικῆς ἐπιστήμης ἦτο ἐνταυτῷ ὁ καταλληλότατος ἐταστὴς τῶν βιολογικῶν στοιχείων τῶν διεπόντων τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐπικρατειῶν. Ἡ «Ἐδιμβούργειος Ἐπιθεώρησις» ἐν μακρᾷ περὶ τοῦ συγγράμματος τούτου βιβλιογραφίᾳ, συνεκεφαλαίωσε τότε τὴν περὶ Ἑλλάδος καὶ περὶ ἑλληνικῆς ἐθνικότητος κρίσιν τῶν πεφωτισμένων καὶ εἰδημόνων Ἄγγλων, διὰ τοῦ ἑπομένου περισπουδάστου ἐπιλόγου [1]).

Ἐν τῷ προκειμένῳ ζητήματι ἡ ἰσχὺς τῆς ἑλληνικῆς ἐθνικότητος ὑπάρχει τὸ ἐπικρατέστατον ἐκεῖνο στοιχεῖον, ὅπερ κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἡ Ἀγγλία δυστυχῶς οὐδεμιᾶς ἠξίωσε προσοχῆς. Τὰς εἰδικότητας τῆς Ἐκκλησίας των τηροῦσιν οἱ Ἕλληνες ἀπαρασαλεύτους οὐχὶ ἁπλῶς χάριν τοῦ ἐξωτερικοῦ τύπου, ἀλλὰ διότι μετὰ πραγματικῆς εὐλαβείας ἐμμένουσιν ἐν τῇ πίστει ἥτις διέσωσε τὴν ἐθνικότητά των ἐπὶ τῶν ἀτελευτήτων διαιρέσεων καὶ ἐπὶ ὀθωμανικοῦ ζυγοῦ. Καὶ αὐτὴ ἡ ἐλεεινὴ καὶ διεφθαρμένη κυβέρνησις τῶν Ἀθηνῶν, ἡ αὐστηρῶς ἐπικριθεῖσα παρὰ τοῦ Κ. Σένιορ ὡς διαστρέψασα τὴν ἐντύπωσιν τῆς ἀληθοῦς σημασίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, παρέσχε τῇ Ἑλλάδι ὑπηρεσίαν οὐχὶ τὴν τυχοῦσαν, φροντίσασα τοσοῦτον περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως ὥστε ἐκ τῶν 1,100,000 κατοίκων, αἱ 58,000 νὰ φοιτῶσιν εἰς τὰ διάφορα ἐκπαιδευτήρια. Ἕτερον τελεσφόρον ὄργανον τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ ἐπιδόσεως τοῦ ἔθνους εἶναι ἡ ἑλληνικὴ δημοσιογραφία, ἥτις ἐξασκεῖται μετὰ τῆς αὐτῆς δεξιότητος ὥσπερ ἐν τῇ ἠπείρῳ Εὐρώπῃ. Αἱ ἐν Ἀθήναις ἐκδιδόμεναι ἐφημερίδες δικαίως ὁμολογοῦνται ὡς ὁ δεσμὸς ὁ συνάπτων εἰς ἓν μόνον αἴσθημα τοὺς ὑπὸ τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν διατελοῦντας Ἕλληνας καὶ τοὺς ὁμοφύλους αὐτῶν, τοὺς διεσκεδασμένους εἰς τὰς ἐμπορικὰς μεγαλοπόλεις ὅλης τῆς ὑφηλίου. Οἱ Ἕλληνες πρῶτοι καὶ κατ᾽ ἐξοχὴν ἐπί-

[1]) Edinburg Review, ἀριθ. 224, σελ. 512—524.

στανται τὴν τέχνην τοῦ κοινωνεῖν· τὴν ἐμπορικὴν δύναμιν καὶ τὴν ἐπίδοσίν των ὀφείλουσιν εἰς οὐδὲν ἄλλο ἢ εἰς τὴν ἀμοιβαίαν ὑποστήριξιν. Οὐδαμῶς ἀμφιβάλλομεν ὅτι, ἅμα προσενεχθείσης τῆς εὐκαιρίας, θὰ ἐπιδείξωσι τὴν αὐτὴν ἱκανότητα περὶ τὴν τέχνην τοῦ κυβερνᾶν ἣν διετράνωσαν καὶ ἐν τῇ ἐμπορίᾳ ἀφ' ὅτου ἐν μέρει ἀπηλλάγησαν τῆς δουλείας. Συνδιαλεγόμενός ποτε ὁ Κ. Σένιορ πρὸς φίλον του Ἕλληνα, παρετήρησεν αὐτῷ ὅτι τὰ μεσόγαια μέρη τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου διατελοῦσιν ἐν τῇ αὐτῇ ἀθλιότητι καὶ σκοτίᾳ ἐν ᾗ καὶ αἱ τουρκικαὶ ἐπαρχίαι· ὁ Ἕλλην τότε ἀντιπαρετήρησε τάδε. «Σήμερον ἴσως ἡ Τουρκία καὶ ἡ Ἑλλὰς ἵστανται ἐπὶ τῆς αὐτῆς βαθμίδος· ἀλλ' ἡ μὲν Ἑλλὰς βαίνει πρὸς τὰ ἄνω ἡ δὲ Τουρκία πρὸς τὰ κάτω. Πρὸ πέντε καὶ εἴκοσιν ἐτῶν ἡ μὲν Ἑλλὰς ἦτο ἔρημος, ἡ δὲ Τουρκία ἦτο πλουσιωτέρα καὶ πολυανθρωποτέρα ἢ νῦν. Σήμερον εἶναι ἀμφότεραι ἰσοδύναμοι· μετὰ παρέλευσιν ὅμως μιᾶς δεκαετίας ἡ μὲν Ἑλλὰς θὰ ἀποβῇ πλουσιωτέρα ἢ νῦν, ἡ δὲ Τουρκία πτωχοτέρα».

Τῷ ὄντι, ἀκριβῶς ἐξετάζοντες ὁποία τις ἦτο ἡ κατάστασις τῆς Ἑλλάδος πρὸ πέντε καὶ εἴκοσιν ἐτῶν, πρέπει νὰ θαυμάσωμεν ἐφ' ᾗ ἔλαβεν ἐπιδόσει. Ἡ Ἀττικὴ καὶ ἡ Πελοπόννησος εἶχον λεηλατηθῆ ὁλόκληρον ἑξαετίαν μετὰ βαρβαρότητος ἀνηκούστου. Ὁ Ἰβραὶμ ὡμολόγει παρρησίᾳ ὅτι ἐμελέτα νὰ παραδώσῃ σύμπαντας τοὺς κατοίκους πυρὶ καὶ σιδήρῳ καὶ νὰ καταστήσῃ τὴν χώραν ἐρημίαν. Οἱ Τοῦρκοι ἐξηφάνισαν συστηματικῶς πᾶσαν ἐθνικὴν δύναμιν καὶ ὤθησαν τοὺς ραγιάδας εἰς τὸ ἔσχατον τοῦ ἐξευτελισμοῦ. Τὴν πρόοδον τῆς χώρας διεκώλυσαν ἡ φαύλη κυβέρνησις, ἡ παρανομία καὶ ἡ ἔλλειψις τῶν κεφαλαίων. Δυστύχημα ἀληθῶς ὑπῆρξεν ὅτι οἱ στρατιῶται τῆς ἐπαναστάσεως δὲν ἠδυνήθησαν ἄλλως πως νὰ ἀνταμειφθῶσιν ἢ διὰ τῆς παραχωρήσεως γαιῶν, τὰς ὁποίας οὔτε αὐτοὶ εἶχον τὰ μέσα νὰ καλλιεργήσωσιν οὔτε ἄλλος τις ἤθελε νὰ ἀγοράσῃ παρ' αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ μεθ' ὅλα ταῦτα τὰ κωλύματα, ὁ μὲν ἀριθμὸς τῶν κατοίκων ηὐξήθη κατὰ τριτημόριον, ἡ δὲ τῆς γῆς καλλιέργεια πολλῷ μᾶλλον· ἡ ἐμπορικὴ τῆς Ἑλλάδος ναυτιλία περιλαμβάνει πεντακισχίλια σκάφη, τὰ ὁποῖα ἀπεδίωξαν ὅλας σχεδὸν τὰς ἄλλας σημαίας ἐκ τοῦ ἐμπορίου τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ θαυμασία ἀνάπτυξις ἣν ἔλαβεν τὸ ἐμπόριον τῆς Ἑλλάδος, ἀφ' ἧς στιγμῆς ἀπηλλάγη ἐν μέρει τῆς δουλείας, ὑπάρχει τρανὸν τεκμήριον τῆς δραστηριότητος, τῆς φιλεργίας καὶ τῆς ἀγχινοίας τῶν Ἑλλήνων. Οἱ Ἕλληνες δὲν περιωρίσθησαν εἰς τὴν πώλησιν τῶν σύκων τῆς Σμύρνης· διὰ τῆς ἐμπορικῆς πίστεως καὶ τῆς ἐμπορικῆς σημαίας των ἀνέλαβον τὸν ἀγῶνα πρὸς τὰ ἐμπορικώτατα τῶν ἐθνῶν ἐν Μασσαλίᾳ, ἐν Λονδίνῳ, ἐν Νέᾳ Ὑόρκῃ καὶ δὲν ἡττήθησαν οὐδαμῶς. Βεβαίως οἱ περιηγηταί, οἵτινες μετὰ τοῦ Κ. Σένιορ ἀποβλέπουσιν εἰς τὸν δυστυχῆ ἀλβανὸν ἀγρότην, τὸν ξέοντα τοὺς ἀγροὺς τῆς Ἐλευσῖνος, ἔνθα πρῶτον ἔλαβεν ὁ Τριπτόλεμος παρὰ τῆς Δήμητρος τὸν

καρπὸν τοῦ σίτου, καὶ οἱ διερχόμενοι ἔρημα χωρία οἰκούμενα ὑπὸ ληστῶν, μέμφονται τὴν Ἑλλάδα καὶ ὡς ἄλλοι Ἀβοὺτ τὴν ἐξεικονίζουσι διὰ χρωμάτων λίαν ζοφερῶν. Ἡ τοιαύτη εἰκὼν δὲν εἶναι κατὰ πάντα οὔτε ἀληθὴς οὔτε δικαία. Αἱ φαινόμεναι ἀνωμαλίαι κηρύττουσι μεγάλῃ τῇ φωνῇ ὅτι τῶν ἀδυνάτων εἶναι νὰ εὐημερήσῃ ἡ Ἑλλὰς ἐφ᾽ ὅσον ὑπάρχει τοιαύτη οἵαν ἐξήμβλωσεν αὐτὴν ἡ φαντασία τῶν προστατίδων δυνάμεων. Τὸ μέγιστον ἄτοπον ὅπερ διέπραξεν ἡ διπλωματία ἦτο ἀναμφιβόλως ὁ ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος χωρισμὸς ὅλων τῶν νήσων, τῶν οἰκουμένων ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς. Πάμπολλαι νῆσοι, λόγου χάριν ἡ Σάμος, ἐπεδείξαντο ἐν τῷ πολέμῳ ἡρωϊκὸν θάρρος. Οἱ διπλωμάται ὤφειλον νὰ νοήσωσιν ὅτι ἡ μὲν ἤπειρος Ἑλλὰς παρέσχεν εἰς τὸν ἀγῶνα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀλβανοὺς λῃστὰς ἢ κλέφτας, αἱ δὲ νησιώτιδες ἑλληνικαὶ οἰκογένειαι ἐξησφάλισαν πραγματικῶς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος των. Ἡ κατάστασις τῶν ἐν τῇ στερεᾷ Ἑλλήνων ὡμοίαζε πρότερον, ἐνιαχοῦ δὲ ἔτι καὶ νῦν ὁμοιάζει πρὸς τὴν κατάστασιν ἐν ᾗ διετέλουν οἱ ἐν Σκωτίᾳ ὀρεινοὶ μέχρι τῶν μέσων τῆς ληξάσης ἑκατονταετηρίδος. Ἡ φουστανέλλα διεδραμάτισε ἐν τῇ κοινωνικῇ ἱστορίᾳ των τὸ αὐτὸ σχεδὸν πρόσωπον ὅπερ καὶ ὁ βραχὺς ἐπενδύτης τῶν Σκώτων ἐν τῇ πατρίδι των. Ἡ φιλοπονία, τὸ ἐπιχειρηματικὸν πνεῦμα, ἡ πρωτοβουλία ἡ δημιουργήσασα τὴν νῦν Σκωτίαν ὑπάρχει πρὸς νότον τῆς γραμμῆς τῶν ὀρεινῶν Σκώτων. Ὡσαύτως ἐν τῇ Ἑλλάδι αἱ αὐταὶ ἀρεταὶ ἤκμασαν καὶ ἀκμάζουσιν οὐχὶ ἐν τοῖς ὄρεσι τῆς Μάνης ἀλλ᾽ ἐν ταῖς νήσοις. Τὸ αὐτὸ ῥητέον καὶ περὶ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς χώρας. Μία αὐλή, ὑπέρογκον ἀπολαμβάνουσα βασιλικὴν ἐπιχορήγησιν, ἠδυνήθη εὐκόλως νὰ δεκάσῃ, νὰ διαφθείρῃ, νὰ κολακεύσῃ, νὰ καταφοβήσῃ πάντα φιλότιμον καὶ κενόδοξον ἐν χώρᾳ πτωχῇ καὶ ὀλιγανθρώπῳ. Ἐὰν ὅμως συναπετέλουν ἀνέκαθεν μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου καὶ αἱ ἐπισημόταται τῶν νήσων, θὰ προήγοντο εἰς μέγαν βαθμὸν τελειότητος καὶ εὐημερίας καὶ θὰ ἐγέννων ἄνδρας ἱκανοὺς νὰ φανῶσι μᾶλλον ἀκέραιοι καὶ ἀνεξάρτητοι ἐν τῇ διαχειρίσει τῶν κοινῶν πραγμάτων. Αἱ μικραὶ νῆσοι Ὕδρα καὶ Σῦρος, μεθ᾽ ὅλας τὰς πολιτικὰς τῆς Ἑλλάδος ἐλλείψεις, ηὐξήθησαν καὶ ἐπλούτησαν τάχιον παρὰ πᾶν ἄλλο μέρος τῆς παρακειμένης ἠπείρου.

Ὅσον δυσαρέστους ἐντυπώσεις καὶ ἂν ἐμποιῇ ἡ ῥᾳδιουργία τῆς βασιλικῆς κυβερνήσεως, οὐδεὶς ἐμπορεῖ νὰ ἀρνηθῇ ὅτι πανταχοῦ τῆς Ἀνατολῆς τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον προκόπτει εἰς πλοῦτον, εἰς δύναμιν καὶ εἰς παιδείαν μετ᾽ ἀσυγκρίτως μείζονος ταχύτητος ἢ μεθ᾽ ὅσης τὸ τουρκικὸν στοιχεῖον ἀποβάλλει τὰς ἀρετὰς αἵτινες ἀπετέλεσαν ἄλλοτε τὴν κυριωτέραν αὐτοῦ ἰσχύν. Ἐλπίζομεν ὅτι τὰ ἐλλείμματα τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἐλλείμματα λαοῦ μόλις ἀναγεννηθέντος, βαθμηδὸν ἀνανήφοντος ἀπὸ τοῦ ληθάργου τῆς δουλείας καὶ τοῦ ἐξευτελισμοῦ εἰς τὴν ἐλευθερίαν καὶ εἰς τὴν συνείδησιν μεγαλειτέρας εὐθύνης. Πεποίθαμεν ὅτι τὰ ἐλλείμ-

ματα τῶν Τούρκων εἶναι ἐλλείμματα λαοῦ καὶ θρησκεύματος ἐξηντλημένου καὶ ἐκνενευρισμένου, ὅτι οἱ Τοῦρκοι πίπτουσιν ἐκ νέου εἰς τὴν βαρβαρότητα ἀφ' ἧς ἀνυψώθησαν διὰ τῶν στρατιωτικῶν ἀρετῶν ἃς ἤδη ἀπέβαλον. Οὐδέποτε ἐγράφη σπουδαιοτέρα καὶ ζωηροτέρα εἰκὼν δύο λαῶν ἀγωνιζομένων περὶ τῆς μελλούσης κτήσεως τῶν ὡραιοτάτων τῆς ὑφηλίου χωρῶν, παρ' ἐκείνην ἣν ἐσχεδιογράφησεν ὁ Κ. Σένιορ ἐν ταῖς συνδιαλέξεσιν αὐτοῦ. Ἡ φυσικὴ τῶν πραγμάτων πορεία δὲν βαδίζει παραλλήλως πρὸς τὴν ἀνυπομονησίαν τῶν εὐφαντασιώτων πολιτικῶν· ἡ βραδεῖα ἀνάπτυξις τοῦ λεγομένου ἀνατολικοῦ ζητήματος πολλάκις ἐξηπάτησε καὶ πάλιν θὰ ἐξαπατήσῃ τοὺς προμαντεύσαντας ὡς ἐκ τρίποδος ταχεῖάν τινα καὶ ὁριστικὴν καταστροφήν. Πιστεύομεν ὅτι ἡ τύχη τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους θὰ κανονισθῇ διὰ τῆς βαθμιαίας καὶ διαρκοῦς συνεργείας τῶν ὑπὸ τοῦ Κ. Σένιορ ἀναφερομένων αἰτίων, πολλῷ μᾶλλον ἢ διὰ τῆς ἐκρήξεως ἀπροσδοκήτων ἐπαναστάσεων. Τὰς αἰτίας ὅμως ἐκείνας ὀφείλομεν διὰ παντὸς νὰ ἀναπολῶμεν εἰς τὴν μνήμην, ὁπόταν βλέπωμεν ἤδη τὰ ἐξ αὐτῶν παραγόμενα ἀποτελέσματα. Οὐδεὶς ἄλλος περιηγητὴς ἐμόχθησε πλειότερον τοῦ Κ. Σένιορ ὅπως δώσῃ ἡμῖν ὀρθήν τινα καὶ ἀπρόληπτον ἐκτίμησιν τῆς παρούσης καταστάσεως τῆς Ἀνατολῆς.

Ἂς ὑποσυνάψωμεν καὶ ἑτέραν περὶ Ἑλλήνων ἀπαθῆ ἀπόφανσιν, τὴν τοῦ σοφοῦ ἑλβετοῦ Κ. Vischer, καθηγητοῦ τῆς κλασικῆς φιλολογίας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Βασιλείας, ἐκδόντος ἐν ἔτει 1857 τὰς ἐξ Ἑλλάδος ἀναμνήσεις καὶ ἐντυπώσεις του. Ἐν τέλει τοῦ συγγράμματός του ὁ οὐκ ἔνθερμος μὲν φιλέλλην ἀλλὰ λίαν φιλαλήθης Κ. Vischer, τὸν λόγον ποιούμενος περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, λέγει σὺν τοῖς ἄλλοις [1]).

.... Ἔτι μᾶλλον δυστέκμαρτον φαίνεται ἡμῖν τὸ τῆς Ἑλλάδος μέλλον, ἐπειδὴ ἐξήρτηται ἅμα μὲν ἐκ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν διαθέσεων τῶν νῦν κατοίκων της, ἅμα δὲ ἐκ τῶν συμφερόντων καὶ τῶν παθῶν ἄλλων κυβερνήσεων ἰσχυροτέρων καὶ ἐκ τῆς μυστηριώδους πορείας τῆς παγκοσμίου ἱστορίας. Βραχὺν χρόνον ἐν Ἑλλάδι διατρίψας καὶ μὴ λαλῶν ἀπταίστως τὴν καθομιλουμένην ἑλληνικήν, δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω ἐξ ἰδίας μόνον πείρας τὸν χαρακτῆρα, τὴν ἱκανότητα, τὰ πλεονεκτήματα καὶ τὰς ἐλλείψεις τοῦ λαοῦ τούτου· ἠναγκάσθην ἐπομένως νὰ αἰτήσω πληροφορίας παρά τε τῶν ἐγχωρίων καὶ παρὰ τῶν πρὸ πολ-

---

[1]) W. Vischer, Erinnerungen und Eindrücke aus Griechenland, σελ. 691—701.

λοῦ παρεπιδημούντων ξένων. Πολὺ ἀφίσταμαι λοιπὸν τοῦ ἰσχυρισθῆναι ὅτι αἱ παρατηρήσεις μου εἶναι ἐντελεῖς ἢ ἀλάνθαστοι. Οἱ πλεῖστοι τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ οἰκούντων δυτικῶν Εὐρωπαίων διάκεινται πρὸς τοὺς Ἕλληνας δυσμενῶς, ὀνειδίζοντες αὐτοῖς πλεονεξίαν, δολιότητα, ἀπιστίαν καὶ κενοδοξίαν. Σημειωτέον, ὅτι οἱ τοιοῦτοι Εὐρωπαῖοι διατρίβουσιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐπὶ τῷ μόνῳ σκοπῷ ἵνα πλουτήσωσιν οὕτως ἢ ἄλλως· ἀποτυγχάνοντες δὲ ἀποδίδουσι τὸ αἴτιον τῆς δυστυχίας των εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ἐὰν ὑπερβῇ ὁ Ἕλλην κατὰ τὴν πανουργίαν καὶ ἱκανότητα τὸν οὐχ ἧττον ἀδεᾶ καὶ δόλιον Εὐρωπαῖον, κακίζεται παρὰ τούτου ὡς πολυμήχανος ἀπατεών. Ὑπὸ ταύτην ὅμως τὴν ἔποψιν περίεργον ἐφάνη μοι ὅτι οἱ ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς συνεβούλευσάν μοι νὰ προφυλάττωμαι ἀπὸ τῶν ἐν Ἑλλάδι ἐγκαθεστηκότων ξένων μᾶλλον ἢ ἀπὸ τῶν ἰθαγενῶν. Ἄλλοι πάλιν ἐπικρίνουσι τοὺς Ἕλληνας ὡς μὴ ἐπαρκέσαντας εἰς τὰς κλασικὰς προσδοκίας των· μονομερῶς ἐν τῇ νεότητι αὐτῶν ἐγκύψαντες εἰς τὴν κλασικὴν ἀρχαιότητα καὶ μόνον ὑπὲρ ταύτης ἐνθουσιῶντες, ἐζήτησαν παρὰ τοῖς νῦν Ἕλλησι τὰς ἀρετὰς τῶν Μαραθωνομάχων, μὴ εὑρόντες δὲ αὐτὰς περιφρονοῦσι τανῦν καὶ ψέγουσι τοὺς Ἕλληνας μετὰ τῆς αὐτῆς ὑπερβολῆς μεθ' ὅσης πρότερον τοὺς ἐπῄνεσαν παρ' ἀξίαν. Τελευταῖον ἄλλοι ἄνδρες ἀπρόληπτοι καὶ μακρὸν χρόνον μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἀναστραφέντες, ἀποφαίνονται γνώμην περὶ αὐτῶν λίαν εὐμενῆ, διατεινόμενοι ὅτι ὁ Ἕλλην εἶναι εὐάγωγος καὶ πιστότατος πρὸς τὸν μεταχειριζόμενον αὐτὸν φιλικῶς. Τὸ κατ' ἐμὲ λάθος μέγα διαπράττουσιν οἱ τοιοῦτοι ἐπικριταὶ μετροῦντες τοὺς Ἕλληνας διὰ μέτρου εὐρωπαϊκοῦ, ἀπαιτοῦντες παρ' αὐτῶν ὅσα πρέπει τις νὰ ἀπαιτῇ παρὰ τῶν κυρίως Εὐρωπαίων καὶ λησμονοῦντες ὅτι οἱ Ἕλληνες καὶ κατὰ τὴν θέσιν καὶ κατὰ τὴν ἱστορίαν των εἶναι ἡμιανατολῖται ἀπηλλοτριωμένοι τῆς Εὐρώπης ἀπὸ πολλῶν ἑκατονταετηρίδων καὶ μόλις ἀπηλλαγμένοι τῆς μακροχρονίου δουλείας καὶ τῶν μέσων αἰώνων των. Ἐάν τις ὅμως ἐνθυμηθῇ ἐν τίνι οἰκτρᾷ κοινωνικῇ καταστάσει διετέλει πρό τινων αἰώνων ἡ Ἀγγλία, ἢ πόσα καὶ ποῖα κακὰ ἔπαθεν ἡ δυστυχὴς Γερμανία ἐπὶ τοῦ τριακονταετοῦς πολέμου θὰ φανῇ ἐπιεικέστερος πρὸς τοὺς Ἕλληνας.

Καθόλου εἰπεῖν ἐγὼ εὗρον τὸν Ἕλληνα φιλόθρησκον, φιλόξενον, φιλοπροσήγορον καὶ ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις τίμιον καὶ ἀξιόπιστον. Ὁ καταλύων ἐν τῇ οἰκίᾳ ἀγνώστου ἀγρότου ἐμπορεῖ νὰ ἀφήσῃ ἀνοικτὰ ὅλα τὰ ἔπιπλά του, τὰ ὁποῖα θαυμάζει μὲν ὁ φιλοξενῶν, ἀλλὰ δὲν ἐγγίζει. Εἰς Ἕλληνα ὑπηρέτην ἐμπορεῖ τις νὰ διαπιστευθῇ τὰ πάντα, βέβαιος ὢν ὅτι θὰ τὰ φυλάξῃ μετὰ μεγίστης ἐπιμελείας. Ἐν τῷ ἐμπορίῳ καὶ τῇ συγκοινωνίᾳ εἶναι ὁ Ἕλλην φιλόπονος καὶ δεξιώτατος ἀλλὰ καὶ φιλοκερδὴς καὶ ἐνίοτε οὐχὶ πιστός· συγχωρητὴν ἀπόδειξιν εὐφυΐας ὑπολαμβάνει τὸ κερδαίνειν πλείονα διὰ τῆς πανουργίας καὶ τὸ μεταχειρίζεσθαι πρὸς τοὺς σκοπούς του μέσα ἥκιστα ἐπαινετά. Ἡ τιμὴ πάλιν καὶ ἡ ὑπό-

ληψις, ἧς ἀπολαύουσι πάμπολλα ἑλληνικὰ καταστήματα ἐν ταῖς πρωτίσταις ἐμπορικαῖς πόλεσι τῆς Εὐρώπης, μαρτυρεῖ τρανῶς ὅτι ὁ Ἕλλην καὶ κατὰ τὰς τιμίας συναλλαγὰς δὲν ὑστερεῖ τῶν ἄλλων προηγμένων ἐθνῶν, ἀφ' οὗ μάλιστα καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι ὑπάρχουσιν Ἕλληνες εἰς τοὺς ὁποίους οἱ Εὐρωπαῖοι διατρέφουσι πληρεστάτην πεποίθησιν. Ἐν τῇ θαλάσσῃ ὁ Ἕλλην ὁμολογεῖται δεξιώτατος καὶ λίαν αἰσίως διαγωνίζεται πρὸς ἅπαντα τὰ ἔθνη. Ὁ γαιοκτήτης Ἕλλην ἀγραυλεῖ μὲν καὶ κοπιᾷ, ἀλλ' οἱ κόποι του δὲν ἀνταμείβονται πρεπόντως, ἐπειδὴ ἡ ἑλληνικὴ γεωργία ὑπάρχει καὶ σήμερον ὁποία ἦτο ἐν τῇ ἀρχαιότητι. Ἐν ταῖς μεγάλαις πόλεσιν ὁ Ἕλλην ἄσμενος περιφέρεται τῇδε κακεῖσε, ἢ ἵσταται καθ' ὁδὸν καὶ φλυαρεῖ. Ὁ Ἕλλην εἶναι ὑπερήφανος· τούτου ἕνεκεν, ἐὰν ἐξαιρεθῶσιν οἱ τυφλοὶ καὶ οἱ ἀνάπηροι, σπανίως βλέπει τις ἐν Ἑλλάδι ἄλλους ἐπαίτας· τὸ τοιοῦτον δὲν παρατηρεῖται δυστυχῶς ἐν Ἰταλίᾳ, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ φύσις ἐδωρήσατο τὰ αὐτὰ τοῖς Ἕλλησιν ἀγαθά. Ὁ Ἕλλην ὑπάρχει πρὸς τούτοις λίαν κενόδοξος καὶ χαίρει ἐπιδεικνύμενος μεγάλην ἐξωτερικὴν λαμπρότητα. Μεθ' ὅλην τὴν ἰδιοτέλειάν του φαίνεται πολλάκις γενναιόδωρος καὶ εὐεργετικός· τοῦτο μαρτυροῦσιν ἀνάριθμα φιλανθρωπικὰ καταστήματα ἱδρυμένα ἐν μικρᾷ χώρᾳ οἰκουμένῃ μόλις ὑφ' ἑνὸς ἑκατομμυρίου ἀνθρώπων. Ἐν τῷ ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνι πολλοὶ μὲν ἐπεδείξαντο θαυμασίαν αὐταπάρνησιν, ἔνιοι δὲ τὸ ἴδιον συμφέρον ἐπιδιώξαντες, ἐζήτησαν νὰ ἀντικαταστήσωσι τὴν τουρκικὴν ἐξουσίαν διὰ τῆς ἑαυτῶν, ὡς συμβαίνει εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς ἐπαναστάσεις. Φυσικὴν ἀγχίνοιαν καὶ φιλομάθειαν κέκτηται ὁ Ἕλλην ἀσυγκρίτως μείζονα παρὰ πάντα Εὐρωπαῖον· κακίζεται μὲν ὅτι θεραπεύει τὰς ἐπιστήμας οὐχὶ καθ' ἑαυτὰς ἀλλ' ὡς μέσον δι' οὗ νὰ τιμηθῇ καὶ πλουτήσῃ· δικαίως δὲ ἀπορεῖ ἐπὶ τίνι δικαιώματι τὸν ὀνειδίζουσιν οὕτω αὐστηρῶς οἱ αἰσχροκερδέστεροι λόγιοι τῆς ἑσπερίας Εὐρώπης. Ὁ Ἕλλην δὲν ἀμοιρεῖ θάρρους· ἀδίκως κατεκρίθη ἐν τῇ μεγάλῃ ἐπαναστάσει ὡς δείξας ὀλίγην δῆθεν διάθεσιν εἰς τὴν νεωτέραν τακτικὴν τοῦ πολέμου, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἤδη ἀπομάθῃ ἀπὸ μιᾶς χιλιοετηρίδος. Πολύτιμα τοῦ πολεμικοῦ ἀνδρὸς προσόντα εἶναι ἡ ὀλιγάρκεια καὶ ἡ καρτερικότης του ἐν τοῖς δεινοῖς. Ἐν Ἑλλάδι ἐπικρατεῖ μεγάλη τις κλίσις πρὸς τὸ ψεύδεσθαι καὶ τὸ ῥαδιουργεῖν, ἥτις ὅμως οὐδένα σκανδαλίζει. Τὸ κακὸν τοῦτο ἐπηύξησε μὲν ἡ μακροχρόνιος δουλεία, δὲν ἦτο δὲ πάντῃ ἀλλότριον καὶ εἰς τοὺς πάλαι ἐλευθέρους Ἕλληνας. Δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι καὶ τὸ κακὸν τοῦτο θὰ θεραπεύσῃ θρησκευτικωτέρα τις ἀνατροφή, ἥτις ὅμως προϋποτίθησι κλῆρον πεπαιδευμένον καὶ ἐκκλησίαν ἐπιδρῶσαν ἄλλως ἢ τανῦν. Συνελόντι εἰπεῖν ἔχουσιν οἱ Ἕλληνες ὅλας τὰς ἰδιότητας καὶ ἀρετάς, δι' ὧν θὰ κατορθώσωσι πάμπολλα ἀγαθὰ ἅμα τυχόντες κυβερνήσεως ἰσχυρᾶς, φιλόφρονος καὶ δικαίας.

Ἄλλο ζήτημα εἶναι ἐὰν δύνανται οἱ Ἕλληνες νὰ κυβερνήσωσιν ἑαυτοὺς αἰσίως, ἐὰν κέκτηνται τὰς πολιτικὰς ἀρετὰς δι' ὧν ν' ἀποδει-

χθῶσιν ἔθνος σεβαστὸν καὶ νὰ καταλάβωσι θέσιν ἀξίαν λόγου. Ὑπάρχουσι λαοί, οἵτινες, καίπερ ἔχοντες ἐξαίρετα χαρίσματα διανοητικά τε καὶ ἠθικὰ ἐν τῷ ἰδιωτικῷ βίῳ, στεροῦνται οὐχ ἧττον πάσης ἱκανότητος πολιτικῆς, τὴν ὁποίαν πολλοὶ ἠρνήθησαν μὲν εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ πάνυ ἀδίκως. Ἀλλ' ὁ πρώτιστος ὅρος τῆς πολιτικῆς τῶν λαῶν ὑπάρξεως, τὸ ἐ θ ν ι κ ὸ ν α ἴ σ θ η μ α, ἀκμάζει ἐν Ἑλλάδι εἴπερ ἀλλοθί που. Ὁ Ἕλλην ἀγαπᾷ τὴν πατρίδα του, μᾶλλον δ' εἰπεῖν, τὴν ἐθνικότητά του καὶ τὴν μετ' αὐτῆς ἀδιασπάστως συνδεδεμένην θρησκείαν του, κήδεται δὲ τῆς ἀνεξαρτησίας του πλειότερον ἢ παντὸς ἄλλου ἀγαθοῦ ἐπιγείου. Περιηγηταί τινες ἰσχυρίσθησαν ὅτι οἱ Ἕλληνες ποθοῦσι πάλιν τὴν τουρκοκρατίαν· τοῦτο ἐνδεχόμενον νὰ ἀληθεύῃ εἴς τινα μέρη, ὅπου τῶν μὲν πραγμάτων ἡ ἀλλοίωσις ἐπήνεγκε μικράν τινα ὑλικὴν ζημίαν, ἔνιοι δὲ τῶν ὁπλαρχηγῶν δὲν ἠθέλησαν νὰ καθυποβληθῶσιν εἰς τὴν ἔννομον τάξιν ἀλλ' ἐζήτησαν νὰ δεσπόσωσιν ὡς προτοῦ. Ἀλλα τοῦτο συμβαίνει ἐν ὅλαις ταῖς ἐπαναστάσεσι καὶ δὲν εἶναι ἑπομένως παράδοξον. Ἐγὼ τοὐλάχιστον μετὰ πολλὰς ἐρεύνας εὗρον ὅτι πανταχοῦ οἱ Ἕλληνες πνέουσι σφοδρὸν μῖσος κατὰ τῶν πρώην τυράννων των καὶ φαιδρὰν διατρέφουσιν ἐλπίδα ὅτι μετ' ὀλίγον θὰ ἴδωσιν ἀπηλευθερωμένους καὶ τοὺς λοιποὺς συναδέλφους των. Τὸ περιπλεκόμενον ἀνατολικὸν ζήτημα ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ σχηματίσω σταθερὰν περὶ τούτου πεποίθησιν ἐν Χαλκίδι μάλιστα, ὅπου οἱ ἄνθρωποι ἐγένοντο ἔξαλλοι ὑπὸ τῆς χαρᾶς ἀκούσαντες ὅτι εἶχον ἐπαναστατήσῃ οἱ Κρῆτες. Ἐπὶ τῆς θεσσαλικῆς ἐπαναστάσεως ἔλαβον παρά τινος τῶν ἐξ Ἀθηνῶν φίλων μου ἐπιστολὴν διατρανοῦσαν λακωνικῶς ὅπερ καὶ ἐγὼ παρετήρησα αἴσθημα. «Εἴθε μόνον νὰ μὴ ἐπαναληφθῇ ἡ παλαιὰ μωρολογία ὅτι δῆθεν ρωσσικὰ ρούβλια καὶ ρωσσικὴ ραδιουργία ὑπεκίνησε τὴν ἐπανάστασιν ἢ ὅτι οἱ Ἕλληνες ρωσσοφρονοῦσιν. Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Κίνας, ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Μαρόκκου θὰ ἦτο ἄριστος καὶ ἐπιστήθιος ἡμῶν φίλος, ἐὰν διεφέρετο πρὸς τὴν Τουρκίαν».

Ἀλλὰ μετὰ τῆς ἀκράτου φιλοπατρίας των συνδέουσιν οἱ Ἕλληνες τὸ φατριαστικὸν πνεῦμα, ὅπερ παρέλαβον παρὰ τῶν προγόνων των, τὴν ἀχαλίνωτον φιλοδοξίαν καὶ τὴν φαύλην κλίσιν τοῦ πλουτεῖν ἐκ τῶν δημοσίων· τὰ τρία ταῦτα κακὰ ἀναφαίνονται καὶ ἐν ἄλλαις πολιτείαις, εἰς τὰς ὁποίας ὅμως οὐδεὶς διημφισβήτησε τὴν ζωτικὴν ἱκανότητα. Δὲν ἀντιλέγομεν ὅτι τοιούτῳ τρόπῳ ἀνεστάλη ἡ ταχεῖα ἀνάπτυξις τοῦ νεαροῦ βασιλείου, ἀκρίτους ὅμως νομίζομεν τοὺς συμπεραίνοντας ἐντεῦθεν ὅτι καθόλου ὁ Ἕλλην δὲν ὑπακούει ἑκουσίως τοῖς νόμοις καὶ εἶναι ἀνίκανος νὰ καθυποβληθῇ εἰς τὴν διοργάνωσιν τῆς πολιτείας. Λαός, ἐπὶ μακρὸν χρόνον κύψας τὸν αὐχένα ὑπὸ τὸν ζυγὸν καὶ μόλις ἀποσεισάμενος αὐτόν, πρέπει νὰ μάθῃ καὶ νὰ συνειθίσῃ βαθμηδὸν εἰς τὴν εὐνομίαν. Ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν ἀποστρέφονται τὴν πειθαρχίαν, μαρτυρεῖ τρανῶς ἡ χωροφυλακή, ἥτις ἕως τοῦ 1843 ἦτο πρότυπον πίστεως, ζήλου καὶ ὑπακοῆς,

καὶ ἡ προτίμησις τοῦ μοναρχικοῦ πολιτεύματος τὸ ὁποῖον ὁμολογεῖται παρὰ πάντων ὡς τὸ μόνον ἀσφαλὲς ἐχέγγυον τῆς ἡσυχίας καὶ τῆς ἑνότητος τοῦ τόπου. Τὸ μέλλον θὰ δείξῃ ἐὰν πέπρωται νὰ ἐκλίπῃ τὸ φατριαστικὸν πνεῦμα μετὰ τῶν παρεπομένων αὐτῷ κακῶν, νὰ ἐπικρατήσῃ πανταχοῦ ἡ νομιμότης καὶ νὰ ἀναπτυχθῇ τὸ ἔθνος ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν προστασίαν τῶν νόμων. Τὸ βραχυχρόνιον παρελθὸν τῆς ἐλευθερωθείσης Ἑλλάδος οὐδὲν παρέχει ἀσφαλὲς ὁρμητήριον κρίσεως. Εἰκοσαετὴς ἢ τριακονταετὴς βίος μικροῦ κράτους, μόλις ἐξελθόντος ἀπὸ τοῦ χάους χιλιοέτιδος δουλείας καὶ καταστρεπτικοῦ πολέμου, δὲν εἶναί τι πολύ. Περὶ πλέον τὸ ἑλληνικὸν κράτος ἀνέκαθεν δὲν ἔλαβεν ἀποχρῶσαν βιωτικὴν ἱκανότητα. πρῶτον μὲν ἐπειδὴ ἐδημιουργήθη ἐντὸς στενωτάτων ὁρίων, εἶτα δὲ ἐπειδή, καὶ τοιοῦτον ὄν, δὲν ἀφέθη ἐλεύθερον ἐν τῇ ἐνεργείᾳ του, ἀλλὰ πανταχόθεν ἐπιέσθη, ἐξηρεθίσθη καὶ ἐξηυτελίσθη, ὡσανεὶ ἐπέπρωτο νὰ μαρτυρήσῃ ἡ Ἑλλὰς εἰς τὸν κόσμον ὁποῖα δεινὰ πάσχει μικρὸν κράτος διατελοῦν ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν καὶ τὴν αἰγίδα τῶν λεγομένων προστατίδων δυνάμεων. Ἡ Ῥωσσία ἐβουλήθη ἁπλῶς νὰ ἐξασθενίσῃ τὴν Τουρκίαν καὶ νὰ παρασκευάσῃ ἑαυτῇ τὴν κυριαρχίαν· τούτου ἕνεκα δὲν ἠνείχετο βλέπουσα παγιούμενον ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἄλλο κέντρον τοῦ στοιχείου τοῦ χριστιανικοῦ. Ἡ Ἀγγλία ἠθέλησε νὰ διατηρήσῃ τὴν Τουρκίαν, φοβουμένη τὴν ναυτικὴν ἱκανότητα τῶν Ἑλλήνων καὶ γινώσκουσα ὅτι οἱ νωθρότατοι Τοῦρκοι θὰ κατέλιπον εἰς χεῖράς της τὸ ἐμπόριον τῆς Ἀνατολῆς καὶ δὲν θὰ ἐναυπήγουν μεγάλην τινὰ δύναμιν ναυτικήν. Μόνη ἡ Γαλλία μέχρι πρό τινων ἐτῶν ἐφάνη εὐμενὴς τῇ Ἑλλάδι ἐπὶ τῶν διαφόρων κυβερνήσεων ἀπὸ τῆς Παλινορθώσεως ἕως τῆς Δημοκρατίας. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καποδιστρίου ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησιν ἀντιβασιλεία ἀγνοοῦσα τοῦ τ που τὰς ἀνάγκας, ἀπιστουμένη καὶ πολυτρόπως κωλυομένη. Ἐν δεινοῖς καιροῖς ἀνέβη ὁ νεαρὸς βασιλεὺς ἐπὶ τὸν θρόνον. Καὶ ὅμως ἐθεραπεύοντο βαθμηδὸν αἱ πληγαὶ τοῦ πολέμου, κατηυνάζοντο τὰ πάθη τῶν φατριῶν, ἐκτίζοντο πόλεις, ηὐξάνετο ἡ ἐμπορία καὶ ἡ ναυτιλία, ἀνηγείροντο παντοῖα καταστήματα διὰ τῆς γενναιοδωρίας τῶν φιλοπατρίδων καὶ ἐπολλαπλασιάζοντο οἱ πόροι τοῦ κράτους. Τῷ 1843 ξέναι ῥᾳδιουργίαι ὑπεκίνησαν τὴν ἐπανάστασιν, ἥτις, θέλουσα νὰ προστατεύσῃ δῆθεν τὴν ἐθνικότητα, τοὺς μὲν ξένους ὑπαλλήλους ἐδίωξεν, εἰς δὲ τὸν ἐπιζητοῦντα οὐδὲν ἄλλο ἢ κρατερὰν κυβέρνησιν λαὸν ἐπέβαλε σύνταγμα πρόωρον, ἀναρριπίσαν τὴν φλόγα τῶν παλαιῶν παθῶν καὶ κομμάτων καὶ παραδὸν τὴν ἐξουσίαν εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν παληκαρίων τῆς Πελοποννήσου. Μετ᾽ ὀλίγον αἱ τῆς χώρας πρόσοδοι, αἱ τέως ἀναβαίνουσαι μέχρις ὀκτωκαίδεκα ἑκατομμυρίων δραχμῶν, ἠλαττώθησαν μέχρι τῶν 13,000,000, ἐν ᾧ καὶ ἀγροὶ πλείονες ἐκαλλιεργοῦντο καὶ τὰ πάντα ἐλάμβανον οὐ μικρὰν ἐπίδοσιν. Συστηματικὴ ἀνεφάνη διαφθορὰ δι᾽ ἧς ἐπωλοῦντο καὶ ἠγοράζοντο ὅλαι αἱ θέσεις. Οὐ-

δένα Ἕλληνα ἤκουσα εὐλογοῦντα τὸ σύνταγμα· ἅπαντες τοὐναντίον ἐπακολόγουν τοὺς Βουλευτὰς ὡς λάλους, ραθύμους καὶ παρατείνοντας τὰς συζητήσεις χάριν τοῦ μισθοῦ. Μεγάλη ὕστερον ἐπῆλθε ζημία εἰς τὸ ἐμπόριον τῆς Ἑλλάδος ἕνεκα τοῦ ἀποκλεισμοῦ δν διενήργησεν ἡ Ἀγγλία χάριν τῶν ἀδίκων ἀξιώσεων τοῦ Πασιφίκου. Ἀλλὰ μεθ' ὅλα ταῦτα τὰ κωλύματα, ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικά, καὶ μεθ' ὅλην τὴν φαύλην διαχείρισιν, ἡ χώρα, καίπερ βραδέως, ὅμως ἀνεπτύσσετο, ἐπολλαπλασιάζοντο τὰ πλούτη της, ὁ δὲ πληθυσμὸς ἀπὸ 657,646 ἀνέβη μέχρις 1,042,527. Ἡ ἀξιοπρέπεια μεθ' ἧς προσηνέχθη τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐπὶ τοῦ ἀγγλικοῦ ἀποκλεισμοῦ ἐμαρτύρησαν τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ἱκανότητα καὶ φρόνησιν, ἐπειδή, συναισθανόμενον τὸ προσγενόμενον εἰς τὴν κυβέρνησιν ἀδίκημα, δὲν ἀπεσκίρτησεν αὐτῆς ἀλλὰ τὴν ὑπεστήριξε μυριοτρόπως. Ἐάν τις ἀναλογισθῇ πρὸς ὁπόσας καὶ ὁποίας δυσχερείας ἐπάλαισεν ἀνέκαθεν τὸ ἑλληνικὸν βασίλειον καὶ ὁπόσα κατώρθωσεν ἀγαθά, θὰ ἐφαίνετο ἐπιεικέστερος κριτὴς τῶν ἐλλείψεών του καὶ δὲν θὰ ἠρνεῖτο οὔτε τὴν βιωτικὴν ἱκανότητα οὔτε τὴν πολιτικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἀναντίρρητον ὑπάρχει ὅτι τὸ ἑλληνικὸν κράτος ἐξῆλθε τῶν δεινῶν ἰσχυρότερον καὶ ὅτι λαός, γενναίως ἀνθιστάμενος εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πίεσιν καὶ μὴ δουλούμενος τὸ φρόνημα ἐν τῇ δυστυχίᾳ, εἶναι ἄξιος σεβασμοῦ καὶ οὐχὶ ἄμοιρος μέλλοντος ἐνδόξου. Τὸ μέλλον τοῦτο δὲν ἐμποροῦμεν νὰ προΐδωμεν ἡμεῖς. Τὸ νῦν βασίλειον πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς ἀρχὴ περαιτέρας τινὸς ἀναπτύξεως ἀναγκαίας καὶ ἀπαραιτήτου. Ἐνδέχεται οἱ Ἕλληνες, ἐλεύθεροί τε καὶ μή, νὰ προβλέπωσιν ἕτερον βυζαντινὸν κράτος ἔχον πρωτεύουσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Πάντες τοὐλάχιστον πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ εὐρωπαϊκὴ Τουρκία δὲν θὰ διαρκέσῃ ἐπὶ μακρόν. Καθὼς ὅλαι αἱ κακακτητικαὶ δεσποτεῖαι τῆς Ἀσίας, οὕτω καὶ ἡ Τουρκία ἐσάπη ἐν τοῖς θεμελίοις καὶ δὲν θὰ ἀκμάσῃ αὖθις διὰ τῶν θρυλουμένων μεταρρυθμίσεων, ἐπειδὴ αὗται ἀντίκεινται εἰς τὴν θεμελιώδη τοῦ κράτους ἀρχήν, τουτέστι τὴν ἐπικράτησιν τῶν Μωαμεθανῶν ἐπὶ τῶν ραγιάδων. Καταλυομένου ὅμως τοῦ τουρκικοῦ κράτους, πρέπει νὰ εὑρεθῇ ἄλλος διάδοχος, ἐκτὸς ἐὰν πέπρωται ἡ Τουρκία νὰ διαμερισθῇ μεταξὺ τῶν ἰσχυροτάτων γειτόνων της. Θὰ προταθῶσιν ἓν ἢ πλείονα κράτη ἀνεξάρτητα, τῶν ὁποίων τὸν ὑγιᾶ καταρτισμὸν πρέπει νὰ περιθάλψῃ ἡ Εὐρώπη χάριν τοῦ ἰδίου αὐτῆς συμφέροντος καὶ πρὸς ματαίωσιν τῶν σκοπῶν τῆς Ρωσσίας. Ὅτι τὰ κράτη ταῦτα δὲν ἀμοιροῦσι βιωτικῆς ἱκανότητος ἀπέδειξαν οἱ λόγοι τοῦ Νικολάου πρὸς τὸν Σέϋμουρ, ὅτι αὐτὸς δὲν θὰ ἀνεχθῇ οὐδέποτε τὴν σύστασιν οὔτε βυζαντινοῦ κράτους οὔτε μεγάλου ἑλληνικοῦ βασιλείου. Καθῆκον ἔχει ἡ δυτικὴ Εὐρώπη νὰ μὴ παραδώσῃ τὰ κράτη ἐκεῖνα εἰς τὰς χεῖρας τῆς Ρωσσίας, ἀλλὰ νὰ παρασκευάσῃ τὴν μέλλουσαν ἀνεξαρτησίαν ὅλων τῶν χριστιανικῶν φυλῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ Ἑλλὰς πάλιν, εἰς ἣν ἀποβλέπουσιν ἅπαντες οἱ ἐν Τουρκίᾳ Ἕλληνες

ὡς εἰς πυρῆνα τῆς ἑλληνικῆς ἐθνικότητος καὶ τῆς ὀρθοδοξίας, καθῆκον ἔχει νὰ ἐπωφεληθῇ ἐκ παντὸς τρόπου τοὺς πόρους της, νὰ ἀναπτύξῃ τὰς ὑλικάς, ἠθικὰς καὶ διανοητικὰς δυνάμεις της, νὰ ἀποδειχθῇ κέντρον καὶ ἑστία νέων δημιουργήσεων καὶ νὰ μὴ καταληφθῇ ἀπαράσκευος ἐν τῷ δέοντι καιρῷ. Τὴν ἐντολὴν ταύτην ἡ Ἑλλὰς καὶ δύναται καὶ ὀφείλει νὰ ἐκπληρώσῃ ὡς σύμφορον εἰς ἑαυτὴν καὶ εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην. Μόνη ἡ ἰσχυρογνώμων καὶ ἀμβλυωποῦσα πολιτικὴ θὰ ἔφραττεν αὐτῇ τὴν ὁδὸν βιάζουσα αὐτὴν καὶ ἄκουσαν νὰ ριφθῇ εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς Ρωσσίας.

Καὶ ὅμως αὐτὴ ἡ ἰσχυρογνώμων καὶ ἀμβλυωποῦσα πολιτικὴ τῆς Δύσεως δὲν ἐνόησε, δὲν ἠθέλησε μέχρι τοῦ νῦν νὰ νοήσῃ ὅτι, ἀντιστρατευομένη κρυφίως ἢ ἀναφανδὸν πρὸς τὴν φυσικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου, ζημιοῖ μὲν τὴν Ἑλλάδα οὐχ ἧττον ἢ ἑαυτήν, ἀλλὰ συγχρόνως ἀποκαλύπτει καὶ τὴν ἠθικὴν ἀδυναμίαν της ὅπως διακωλύσῃ ὅ,τι κατὰ φυσικὴν καὶ ἀκαταμάχητον ἀνάγκην τάχιον ἢ βράδιον μέλλει νὰ συμβῇ. Ἀνάγκῃ οὐδὲ θεοὶ μάχονται! Ὁσάκις ἡ Δύσις εὐηργέτησε τὴν Ἑλλάδα, μετὰ τοσαύτης γλισχρότητος καὶ φειδωλίας εὐηργέτησεν αὐτήν, καὶ εἰς τοσοῦτον περιώδυνα μειονεκτήματα καθυπέβαλε τὴν εὐεργεσίαν της, ὥστε ἡ εὐγνωμοσύνη κινδυνεύει νὰ μαρανθῇ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ εὐεργετηθέντος· ὁσάκις πάλιν ἐκολάφισε τὴν Ἑλλάδα, τοσοῦτον βαρέως καὶ δεινῶς τὴν ἐκολάφισεν ὥστε ἡ Ἑλλὰς πάσχουσα καὶ δυστυχοῦσα ὤφειλε νὰ συλλάβῃ ἐνδοιασμὸν περὶ τῆς ἀγαθῆς προαιρέσεως καὶ τῆς πατρικῆς φροντίδος τῶν ἰσχυρῶν κηδεμόνων της. Σήμερον ἔρχεται καὶ ὁ γενναῖος «Χρόνος» ἵνα ρίψῃ εἰς τὸ πρόσωπον τῆς ἀναξιοπαθούσης Ἑλλάδος τὴν ἀγεννῆ κατηγορίαν ὅτι οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἔθνος Ἑλλήνων, ὅτι τὸ πείραμα τῆς νῦν καλουμένης Ἑλλάδος ἀπέτυχεν οἰκτρῶς κτλ. Στῆτε, καθάρματα! ὁ ἑλληνισμὸς δὲν θὰ καταποντισθῇ σήμερον ἐντὸς ποτηρίου ὕδατος, αὐτὸς ὁ ἐπιπλεύσας τοσούτων κατακλυσμῶν καὶ ἀναδὺς τοσούτων χειμάρρων! Ὁ ἑλληνισμός, ὅστις ἀντέστη εἰς τὸ πῦρ καὶ τὸν σίδηρον τοῦ Σύλλα καὶ τοῦ Μουμμίου καὶ ὑπεδούλωσε τοὺς ὑποδουλώσαντας αὐτὸν Ρωμαίους· ὅστις, ἐπὶ τοῦ τρίτου καὶ τετάρτου αἰῶνος, ἀν-

τέστη εἰς τὰς καταστροφὰς καὶ τὰς λεηλασίας τῶν Γότθων· ὅστις, ἐπὶ τοῦ πέμπτου αἰῶνος, ἀπήλασε τὰ σμήνη τῶν βαρβάρων μαχητῶν τοῦ Γενσερίχου· ὅστις ἐπὶ τοῦ ὀγδόου, ἐσώθη ἀπὸ τῆς πλημμύρας τῶν Σλάβων· ὅστις, ἐπὶ τοῦ δωδεκάτου, ὑπέστη τὰς εἰσβολὰς τῶν Νορμανδῶν καὶ εἶδε τὰς κυριωτέρας αὐτοῦ πόλεις ἕρμαιον τῆς θηριωδίας τοῦ Ροβέρτου Γυσκάρδου· ὅστις, ἐπὶ τοῦ τρισκαιδεκάτου αἰῶνος, καὶ ἐφεξῆς ἐλαφυραγωγήθη καὶ ἐβασανίσθη ὑπὸ Φράγκων καὶ Καταλανῶν τυχοδιωκτῶν· ὅστις περιέπεσεν εἰς τοὺς ὄνυχας τῆς Ἐνετοκρατίας· ὅστις διεμελίσθη καὶ κατεκρεουργήθη ἐπ' αἰῶνας ὑπὸ τῆς τουρκικῆς βαρβαρότητος, ἕως οὗ ἐκ τῶν πολυδακρύτων παθημάτων καὶ συμφορῶν του ἠρύσατο ἱκανὴν δύναμιν ὥστε ν' ἀγωνισθῇ ἐπὶ πολλὰ ἔτη τὸν καταστρεπτικώτερον καὶ ἡρωϊκώτερον τῶν ἀγώνων ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς ἀναγεννήσεώς του — ὢ, ὁ ἑλληνισμὸς οὗτος, ὁ ἀθάνατος ἐν τῷ ἡρωϊσμῷ του καὶ μέγας ἐν τῇ ταπεινώσει του, δύναται νὰ ὑποστῇ ἀκινδύνως καὶ τὸ πείραμα τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, ν' ἀπαντᾷ δὲ μετὰ δικαίας ἐπάρσεως εἰς τοὺς τούρκους ἢ φιλοτούρκους, τοὺς χλευάζοντας αὐτὸν ἐπὶ ταῖς προσκαίροις ἀποτυχίαις του καὶ καταγγέλλοντας ἐπιβούλως τὴν ἀσθένειάν του, δύναται λέγομεν, ν' ἀπαντᾷ ὡς τὸ κλῆμα πρὸς τὸν τράγον,

Κἤν με φάγῃς ἐπὶ ῥίζαν, ὅμως ἔτι καρποφορήσω.
